

GAMMEL
NORSK KULTUR
I TEKST OG BILLEDER

UDGIVET

AF

NORSK FOLKEMUSEUM

FORLAGT AF NORSK FOLKEMUSEUM
KRISTIANIA 1907

LYS OG LYSSTEL

I NORSKE KIRKER OG HJEM

AF

FREDRIK B. WALLEM

MED 248 BILLEDER

FOR BOGHANDELEN: ALB. CAMMERMEYERS FORLAG

S. M. BRYDES BOGTRYKKERI • KRISTIANIA

INDHOLD

	Side
Den ældre middelalder.	
Ild og lys i skaalebygning og vikingskib. Ildsteder og vinduer. Lysestager af Limogesarbejde og Dinantarbejde; lysestel og lysekroner i romanske kirker	1—12
Den yngre middelalder.	
Stager og kroner fra gotiske kirker. Processionstaver. Lysholdere og koler i hjemmet. Gamle inventarfortegnelser. Lygter. Kjerter og lys	12—21
Renæssance og barok.	
Reformationen og renæssancen. Nye ovne og flere vinduer i bygaardene. Ny kirkeskik og nyt inventar. Renæssanceformer i messing og tin. Armstager og lysekroner. Hjemmets udstyr. Voksstapelholdere. Lampetter og lygter.	22—38
Bondegaarden.	
Vinduer bliver almindelige. Tyristikker og koler under røghatten. Tran og tranbrænding. Stager for stikker og for talglys. Primitive former. Gotikens og renæssancens former efterlignes	38—48
Det 18de aarhundrede.	
Rokoko-stager af sølv og tin. Fajance og glas. Empirens antikiserende stageformer. Prismekroner og kandelabre. Opfindelser og revolutioner	49—58
Det 19de aarhundrede.	
Talglysenes og tranlampernes sidste dage. Det moderne gjennebrud. Lamper og lys hos storfolk og småfolk. Fremtidens lys og lysredskaber	50—62
Lysestøbning. Fyrtøi. Lysesaks og lyseslukker	63—67

I teksten under billederne er benyttet følgende forkortelser:

- B. M. = Bergens Museum.
- K. K. = Kristiania Kunstindustrimuseum.
- N. F. = Norsk Folkemuseum.
- Nord. Mus. = Nordiska Museet, Stockholm.
- U. O. = Universitetets Oldsagsamling, Kristiania.
- V. S. O. = Videnskabernes Selskabs Oldsagsamling, Trondhjem.

Det var en interessant opgave, Norsk Folkemuseum for nogle maaneder siden stillede mig; at give hovedlinjerne i belsningens historie i vore gamle hjem og kirker, i korte træk at skildre belsningsmaaderne og belsningsmidlerne i gamle dage og at følge lysredskabernes udvikling fra oldtiden til vore dage.

Men denne opgave havde ogsaa sine ganske store vanskeligheder. Der forelaa nemlig ikke til veiledning ved planlæggelsen og udarbejdelsen af bogen nogen tidligere behandling af emnet i dets hele bredde, hverken i den nordiske eller i den udenlandske arkæologiske literatur, og knapt nok brugbare arbejder over de enkelte sider af opgaven. Hvad selve lysredskaberne angik, var jeg næsten udelukkende henvist til dem, som allerede fandtes i vore offentlige samlinger; litteraturen og arkiverne var nemlig lige fattige paa tegninger og fotografier af lysestager, kroner og andet lysinventar. Løsningen af den stillede opgave fremlægger jeg derfor med anmodning om, at den maa bedømmes ud fra disse forhold.

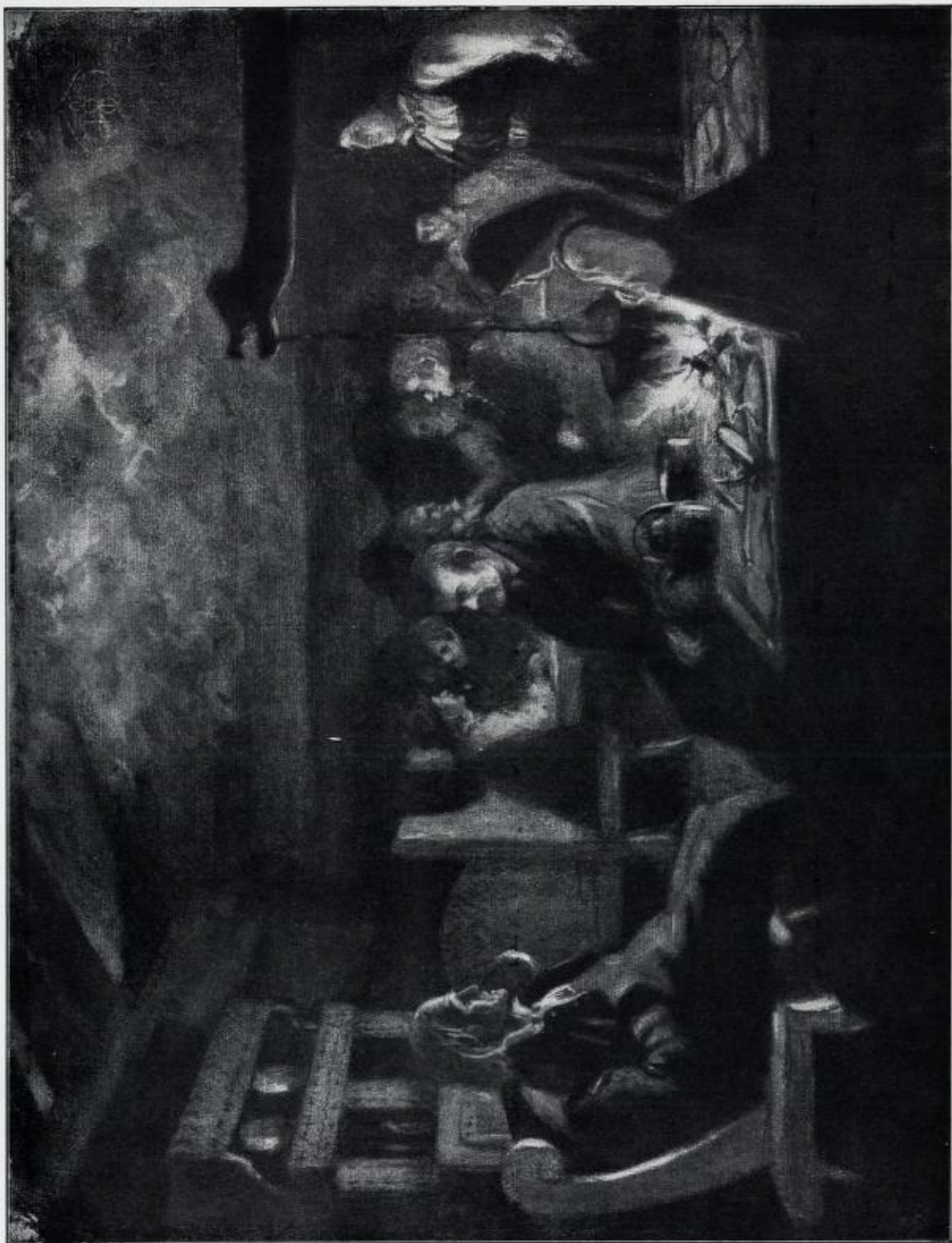
Det vil let sees, at der er nogen forskjel i anlægget af bogens første kapitler — den ældre og yngre middelalder — og de følgende afsnit — fra reformationstiden til nutiden. Den middelalderlige del giver langt flere detaljerede beskrivelser af de lysredskaber, som omtales. Det har sin grund i, at hver enkelt gjenstand, hver oldsag, fra saa gammel tid har særdeles megen betydning, da materialet er saa knapt, og derfor fortjener en udførligere behandling end gjenstandene fra senere tid, hvor materialet er langt rigere og formerne saa mange. Det arkæologiske er derfor det fremherskende i de første afsnit, det kulturhistoriske og tildels det stilhistoriske i de senere afsnit af bogen.

Jeg skylder direktør Hans Aall megen tak for hans gode veiledning og værdifulde hjælp under bogens udarbejdelse, og særlig ved indsamlingen og valget af billedstof.

Kristiania, i oktober 1907.

FREDRIK B. WALLEM.

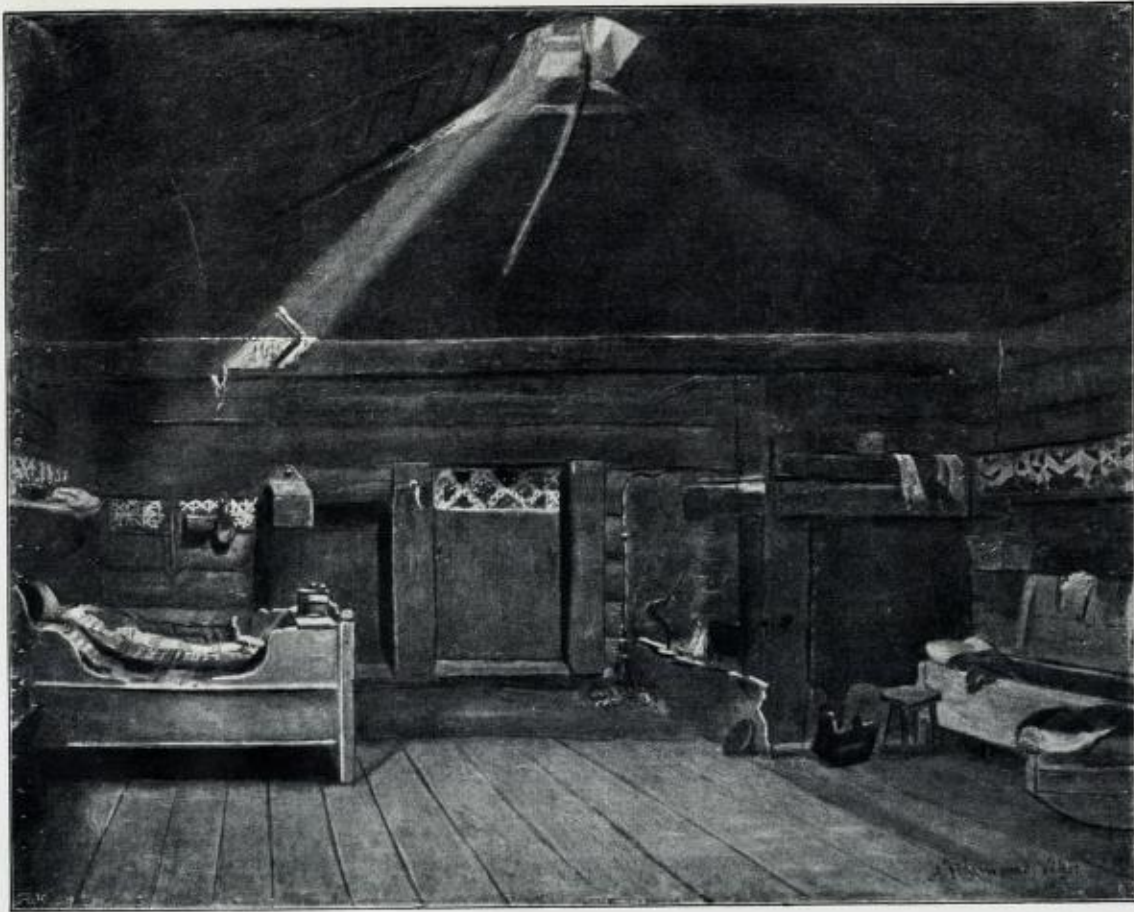

AARESTUE FRA SÆTESDALEN. EFTER TEGNING AF GUSTAV WENTZEL.

Røgovnstue fra Vikør, Hardanger. Efter A. Tidemand.

I.

Den ældre middelalder.

Ild og lys i skaalebygning og vikingskib. — Ildsteder og vinduer. — Lysestager af Limogesarbeide og Dinantarbeide; lysestel og lysekroner i romanske kirker.

Det centrale i den materielle kulturs udviklingshistorie i vort land er det norske hjem. Gjennem sagaskildringerne og de bevarede bygninger fra middelalderen kjender vi den nationale boligs bygningsformer helt fra vikingetidens og sagatidens skaalebygning til nutidens bondegaard. Rækken af disse former er ubruds. Trin for trin kan udviklingen følges. Men spørges der, hvad der har betinget denne eiendommelige tusindaarige udvikling, saa maa svaret blive: hensynet til ild og lys. Ikke hensynet til de skiftende behov, ikke til bygningsmaterialet, som forblev det samme, men derimod ildstedets form og plads i stuen har ledet udviklingen. Vor nationale bygningssskiks historie maa bygges over ildstedets historie.

I *skaalebygningen* var ildstedet den aabne arne midt paa gulvet. Der brændte langildene, og ret over arnen var der i taget en aabning for røgens udgang. Gjennem denne aabning fik stuen sit dagslys, hvad ogsaa dens navn *ljore* — afledet af *ljøs* — bærer vidne om. *Ljoren* kunde lukkes ved et spjeld, en bevægelig træramme, som var forbundet med *ljorestangen*, der hang ned i stuen. Over rammen var spændt en gennemskinnelig hinde, oftest mavehinden af slagtede kreaturer eller helst den tynde hud, som omgiver kalven ved fødselen; ogsaa her peger navnet hen paa bestemmelsen at skaffe lys, for hinden kaldtes „*sjaa*“. Gjennem *sjaaen* faldt dagslyset sterkt nok til at oplyse stuens midte, men langs væggene var det dunkelt. I væggene fandtes ogsaa mindre aabninger

(glugger, vindglugger, vindøier — hvoraf vort vindue), som vel mest tjente til luftveksling, men ogsaa som lysaabning. De rum, som ikke havde ildsted og ljore, som for eksempel koven, det lille rum bag forstuen til skaalebygningen, fik sit sparsomme lys gennem gluggen, der ligesom ljoren kunde lukkes ved spjeld.

Tildækkedes ljoren, laa stuen i mørke. Sagaens beretning om Einar Tambeskjelves død giver et lidet billede heraf. „Kongen, fortælles der, lod lægge en fjæl over ljoren, og det var liden aabning. Men da Einar kom ind i stuen, sagde han: Mørkt er det i kongens maalstue. I det samme løb folk imod ham, nogle stak, men andre huggede.“

Naar saa dagslyset svandt og mørket faldt paa, var det ilden paa arnen, som gav stuen lys, og om ilden samlet man sig til huslig syssel. I Eddadigtet Rigskvæde skildres i nogle linjer et saadant huslig interiør:

Gik da saa Rig
ret efter vei;
kom til en hal han,
paa klem stod dør,
ind han traadte.
Brandt ild paa gulv
og ægtefolk sad der
og syssel drev.
Manden telgde
træ til vævbom
—
sad der konen,
svinged tenen,
strakte favnen —
stelled til væv.

I den ældste tid brugtes vistnok ikke andet lys om aftenen end skjæret fra arneilden, ialfald vel neppe til dagligdags. Ved festligere anledninger, til høitids, kunde skaalen rigere oplyses. Mest har da brændende tyristikker og tyrifakler været brugt, enten stukne ind i væggen eller paa anden vis anbragt. Fra nogle grave fra vikingetiden kjendes et slags „fakkelholder“, „fyrfad“ eller „lampe“, som man antager har været brugt til belysning. Fig. 1. Disse, de ældste belysningsredskaber, vi kjender i vort land, bestaar af en skaalformet beholder, fæstet paa en lang stage eller skaft af jern, som nederst ender i en pig, saa redskabet kunde stikkes ned i gulv eller bord eller

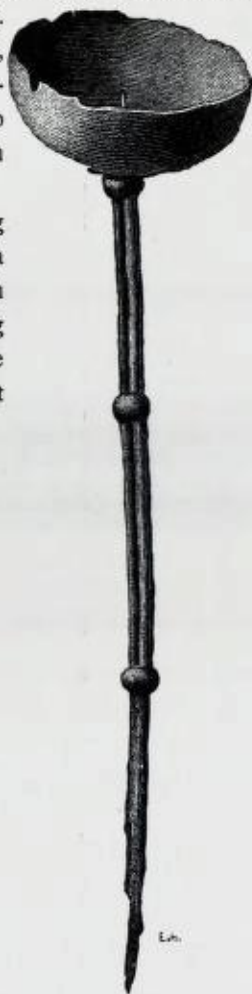

Fig. 1. Lampe eller fakkelholder af jern fra vikingetiden, gravfund paa Hennem, Lier.

ind i væggen. Skaftet bestaar af en enkel jernstang, eller paa de staseligere eksemplarer af tre-fire vredne stænger, og er $\frac{1}{2}$ —1 m. langt. I beholderens bund staar der paa enkelte en pig op. Om anvendelsen ved vi intet, men man antager, at der i beholderen har været brændt enten tyristikker eller tran — i sidste fald har piggen i skaalbunden vel baaret vægen. Der er hidtil bare fundet fire, fem eksemplarer af dette redskab, hvoraf et par ved fundet var stærkt beskadiget. Østenfjeldsfra kjendes to fund, et paa Hurum i Hole pgd., Ringerike, og to eksemplarer i en gravhaug paa Hennem i Lier, Buskerud. Fra Vestlandet og Trøndelagen kjendes et fund i hver landsdel, nemlig paa Kvale i Sogndal, N. Bergenhus, og paa Bjerkem i Sparbu, N. Trondhjems amt.

I Gokstadskibet fandtes ogsaa et redskab, som efter al sandsynlighed har tjent til belysningen, nemlig som lyseplade. Redskabet bestaar ganske enkelt af en tynd ekeplade med et hul i midten, hvori lyset kunde staa. Af saadanne plader var der fire i skibet; to runde, 15 cm. i tvermaal, en kvadratisk 17 cm. i kvadrat, med hjørnerne afskaarne i en indadgaaende halvcirkel, og en aflang firkantet fig. 2, forsiret med udskjæringer og lidt forkullet ved hullet i pladens midte. Sagaerne beretter flere steder om lys under tjeldene paa langskibene; saaledes fortæller Snorre om Magnus Barfod: „Om vaaren ved kyndelsmesse [2. februar 1094] lagde kong Magnus bort om mørke natten — de lagde ud med tjeldede skibe og lys under tjeldene“.

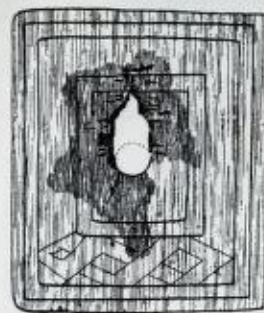

Fig. 2. Lyseplade af træ i Gokstadskibet.

De forholde, som nu er skildret, gjælder vikingetiden og den dermed nøie sammenhørende ældste sagatid. Omkring midten af det 11te aarhundrede indtræder imidlertid gennemgribende forandringer. Det er de vesterlandske, særlig normanniske seder, som trænger ind i vort land, først til kongens hird, hvor Olav Kyrre indfører mange nye skikke, senere trænger de igjennem ogsaa til folkets bredere lag. For ild og lys i hus og hjem blev denne fremmede paavirkning af den aller største betydning; thi blandt det nye, som kom, var ogsaa *ovnen*. Da der paa den tid i vesterlandene fandtes ildsted med røggang, antager man nu, at ovnen havde skorsten, eller med andre ord var en *peis*, skjønt der ogsaa er mulighed for, at de første ovne var *røgovne*, som manglede røggang, saa røgen lige som fra den aabne arne maatte slippes ud gennem ljoren.

Olav Kyrre indførte ovnstuer, beretter sagaen, og han havde kjertesvender, som holdt kjertes ved hans bord, ligesaa mange som der sad fyrstelige mænd. Mellem

disse to nye ting var der nøie sammenhæng. Naar ildstedet ikke længer stod midt paa gulvet, men var flyttet ind mod væggen — naar ilden ikke var helt aaben, men brændte i en muret ovn i stuens hjørne, da gav den ikke længer saa god lysning som før. Men kravet paa lys var ikke blevet mindre, men heller større, og saa maatte den kunstige belysning øges: kjerterne indførtes ved hirden, og snart brændte de ogsaa i stormandens hjem og storbondens stue.

Fra denne tid og fremover i mere end et halvt aartusinde var der i Norge tre hovedformer for ildstedet i beboelses- huset. Den ældste form, den aabne aare eller arne, fandtes oprindeligt over det hele land; *aarestuen* er egentlig intet andet end skaalebygningen i mindre udgave. De to yngre former er *røgovnen*, som blev almindelig over hele Vestlandet, og *peisen*, som udbredtes over hele Østlandet. Fælles for dem alle tre var i den ældste tid ljoren, men denne var kun for *aarestuen* og *røgovnsstuen* en nødvendighed — i stuer, hvor ovnen havde skorsten, trængte man ljore bare for lysets skyld, og da man begyndte at indrette andre lysaabninger, forsvandt efterhaanden ljoren — først hos konge, bisp og stormand, saa hos borger og bymand, sidst hos bonden.

Disse andre lysaabninger var *vinduerne*. Vinduet er rigtignok betydelig ældre i Norge end skorstenen, for de første vinduer kom samtidig med kristendommen og fandtes i de ældste stenkirker, som blev bygget i landet. Men i privatboligen blev jo vinduet først nødvendig, efterat stuen havde faaet ovn med røgdugang, saa ljoren kunde sløifes.

Vinduet tilhører i vort land oprindeligt stenbygningskunsten. I de norske trækirker, stavkirkerne, fandtes i almindelighed ikke større lysaabninger, som egentlig med rette kan kaldes vinduer i vor forstand af ordet; deres vinduer var ligesom skaalebygningens „vindøier“ bare smaa glugger høit oppe paa væggen, lufthuller mere end lyshuller.

De ældste kirkevinduer var smale med rundbuet afslutning øverst, og aabningen var enten forsynet med sprinkler af jern eller træ, eller dækket af en hornrude eller en sjaa udspændt over en ramme paa samme vis som ved ljoren. Glasruder forekommer først i det 12te aarhundrede og var i den første tid kostbarheder, hvoraf mange kirker bare eiet en eneste, og de fleste kanske slet ingen før ind i det 13de aarhundrede. Dette ved vi af de mange bevarede fortegnelser over kirkeinventar paa Island; norske kirkeinventarier kjendes ikke fra saa tidlig tid, men naar smaa islandske kirker eiet glasruder omkring aar 1200, har sikkert ogsaa mange norske kirker ved den tid havt saadanne kostbarheder.

Glasruderne og de ældre horn- og sjaa-ruder indfattedes i trærammer, som blev anbragt midtmurs, hvor vindusaabningen var smalest — og hvorfra lysaabningen udvidet

sig temmelig sterkt til begge sider. Dette synes at være den ældste form for rudernes indfatning, og er vistnok af angelsaksisk oprindelse. En yngre form af vinduet havde rammen anbragt i den ydre murflugt, og aabningen udvidet sig derfra indad.

Kirkevinduerne vokset sig imidlertid hurtigt større, og med gotiken kom de høie, pragtfulde vinduer, som ikke længer var beskedne aabninger for lyset, men indgik som et af de vigtigste led i arkitekturen, indfattet med den overdaadige rigdom, som gotiken førte med sig, og forsynet med glasmalerier i straalende farver, hvorigennem lyset faldt rigt og farvemættet ind i den høie, hvælvede kirke.

Fra kirkerne overførtes vinduerne til de verdslige stenbygninger. Den største og merkeligste af disse fra vor middelalder er som bekendt Haakonshallen i Bergen. I denne Haakon den 4des kongebolig finder vi vinduer af forskjellig form og størrelse. Kjelderne, hvor køkken og tjenerbolig og oplagsrum o. lgn. vel har været indrettet, har bare smaa gluggelignende vindusaabninger, der ikke slipper nok lys ind til at oplyse rummene, som derfor er kjelderskumle. I mellemetagen, hvor de private beboelsesrum for kongen laa, er derimod vindusaabningerne store nok til at give rummene rigelig lys; det største rum har tre vinduer, de to mindre siderum har hver to vinduer — alle af ens form, smukke gotiske dobbeltvinduer indrammet af søiler og med kløverbuet afslutning øverst. Men først i den store hal, som i den øverste etage indtager hele bygningens længde og bredde, har vinduerne faaet aabne sig høie og prægtige — syv store vinduer paa den vestre langvæg, som vender ud mod Vaagen, giver den høie hal et festligt lys, og end større og skønnere, pragtfuldt som en gotisk katedrals mægtige vestfrontvindu, er det brede og høie vindu i nordmuren ret over høipallen, hvor kongens plads var mellem rigets stormænd og hirdens første, et kongelig vindu, som ingen hal og ingen borg har havt magen til i vort land. Haakonshallens vinduer er de smukkeste, nogen norsk profanbygning har havt.

Saa lyse rum, saa høie vinduer var der ikke i de andre kongeboliger, og blandt bispegaardene har selv ikke erkebispens bolig i Nidaros havt lignende. Spor af de oprindelige vinduer i erkebispegaarden viser dog, at den store hal her fik sit lys fra fire noksaa smale vinduer i nordre langvæg og maaske lige mange i sydvæggen, medens tvervæggen mod øst havde tre smale, spidsbuede vinduer i gavlen. Kravet om rigelig lys i stormænds stue blev saaledes opfyldt, om ikke saa kongelig som i Haakon Haakonssøns store hal.

En eiendommelighed ved de middelalderske vinduer i stenbygningernes massive mure er de bænke, som ofte blev indrettet i vindusnicherne. I disse stenbygninger, hvor lyset ikke faldt ned gennem ljoren, var det ikke som før stuens midte, som var det lyseste sted, hvor man søgte hen

med sit arbejde, hvor den hjemlige syssel blev drevet. Nu faldt lyset ind fra siden, og op til vindusnischen rykkede man derfor med slig gjerning, som krævede godt lys — kvinderne søgte did med sit naalearbejde, skriftkyndig prest og klerk for at studere sine haandskrifter, og alle var de lyskjære og vilde gjerne sidde i den hyggelige hyndebelagte bæk ved vinduet. Slige vindusbænke fandtes i Haakons-hallen som paa Akershus.

Fra kirken kom vinduet til kongsgaard og bispegaard; fra disse igjen naaede vinduet i det 14de aarhundrede ogsaa borgerens hjem, og glaserud omtales ved denne tid baade i Oslo og Nidaros. I et brev fra aarhundredets første decennium beder biskop Arne af Bergen sin broder Audfinn, som stod i begreb med at reise til Rom, om at skaffe ham i udlandet en mand, som forstod sig paa at gjøre glasmalerier. En menneskealder senere opretter Eindride Simonsson i Bergen sit testamente, hvori han skjænker sin søster en gaard, mod at hun lader indsætte i Mariakirkens kor et glasvindu prydet med et Mariabillede og giverens skjold derunder. Maaske var biskop Arnes ønske opfyldt om at faa en glasmester til Bergen; sikre oplysninger om glasmestre i Bergen og Nidaros har vi imidlertid først fra tiden omkring aar 1500.

Men længere ned end til enkelte af de bedst udstyrede byggaarde trængte vinduet ikke i middelalderen. Paa landsbygden lyste ljoren i bondens gaard til efter reformations-tiden. Om glaseruden skal der berettes lidt mere under et følgende afsnit.

I korte træk er grundlinjerne da optrukket for udviklingen i middelalderen fra skaalebygningen med ljorens overlys til kongehallen med de høie vinduers sidelys, fra stavkirkernes dunkelhed til de lysmættede gotiske kirker. Friere og friere slap dagslyset ind i gudshus og menneskehjem, og denne aarhundredlange udvikling skulde fortsættes med endnu raskere fart i en kommende tid. Fra bygningerne og deres ildsteder og lysaabninger vender vi os imidlertid nu til de redskaber og brugsmaader for kunstig belysning, som blev anvendt i vort land gennem hele middelalderen.

Først vil de belysningsredskaber, som vi kjender fra vore kirker, blive beskrevne, da disse betegner den høieste udvikling, redskaberne naaede i de tider. Derefter følger hjemmenes redskaber, som ofte var de samme som kirkernes, men ogsaa var af enklere, mere primitive former.

Ved kristendommens indførelse i Norge var det ikke almindelig kirkeskik at brænde lys paa altaret. Der var i det 9de aarhundrede udstedt forbud mod at opstille andet paa altaret end relikvier, evangelierne og Herrens legeme; men disse forbud stod i det 11te aarhundrede ikke længer ved magt, og paa altaret brændte fra den tid af to voksllys i lave lysestager — medens høie kandelabre ved altarets side spredte lys over koret, og enkelte lamper hang ned under taget.

Fra de par første kristelige aarhundreder i vort land er kun yderst lidt kirkeinventar bevaret, men deriblandt er de *romanske altarstager* blandt de fineste og merkeligste. De falder i to grupper: de emaljerte og de ciselerte, støbte stager. Af de emaljerte er der saa vidt vides bevaret 4 par, medens der neppe er mere end et par lignende stager bevaret i Danmark — Hildebrand omtaler overhovedet ingen for Sveriges vedkommende.

Disse emaljestager er af sydfransk oprindelse fra Limoges. Fra den tidlige middelalder var denne by berømt for sine skønne emaljerte kobbersager; herfra spredtes lysestager af samme art som de, vi har bevaret i Norge, rundt om til alle europæiske lande.

Limoges-stagerne udviser stor indbyrdes lighed. Et rundt eller tresidig fodstykke, hvilende paa tre fødder, bærer et rundt skaft, som øverst vider sig ud til en mere eller mindre flad skaal eller krave, hvori stikker op en kraftig pig til at bære lyset. Skaftet er paa midten forsynet med en rund knop for de mindste stagers vedkommende; lidt større stager havde gjerne to knopper, og paa de pragtfulde ca. $\frac{1}{2}$ meter høie stager i Urnæskirken er der endogsaa fem knopper.

Materialet er kobber, som oftest forgyldt; paa de større flader paa fodstykket og kraven samt knopperne er der anbragt grubeemalje. En usedvanlig ædel ornamentik, hvor de klassiske reminiscenser endnu lever, og hver linje er sikker og behersket, hæver Limoges-arbejdet op til høiden af, hvad romansk kunsthaandverk har frembragt. I denne ornamentik er det rankeslyngningen, som dominerer; foruden rankerne forekommer oftere enkelte figurfremstillinger, særlig et fantasidyr, hvis langstrakte bagkrop glider ud i en rankeformet hale, som er opsvunget over ryggen. Der er i emaljen anvendt en række farver; hovedfarven er lyseblaa, og foruden dybe toner af samme farver findes ogsaa rødt, gult, grønt og hvidt. Der kan om Limoges-emaljernes alder oplyses, at de ældste antages at tilhøre sidste halvdel af det 12te aarhundrede, fra hvilken tid fabrikationen stammer, men hvad der er bevaret til vor tid, synes at være arbejdet fra det 13de aarhundrede. Dette er da tilfældet med de fire stagepar, vort land endnu eier, stagerne fra Urnæs, Horg og en anden kirke nordenfjelds samt fra Glemminge kirke.

Urnæs-stagerne, fig. 3, er 45 cm. høie til kravens overkant; fødderne staar kun 16 cm. fra hinanden, og kravens største bredde er bare 10 cm., saa de gjør et meget slankt indtryk — og skaftet, ca. 2 cm. i tvermaal, vilde virke altfor spinkelt, hvis ikke de fem knopper gav det et kraftigere præg. Den midterste knop er noget større end de øvrige og maaler 5 cm. i diameter; knoppene er af en smuk, lidt sammentrykt kugleform. Den tresidige pyramide, som danner fodstykket, bæres i hvert hjørne af en fod, formet som en dyrelab; langs pyramidens opadskraanende

Fig. 5. Antagelig fra en kirke nordenfjelds.
V. S. O.

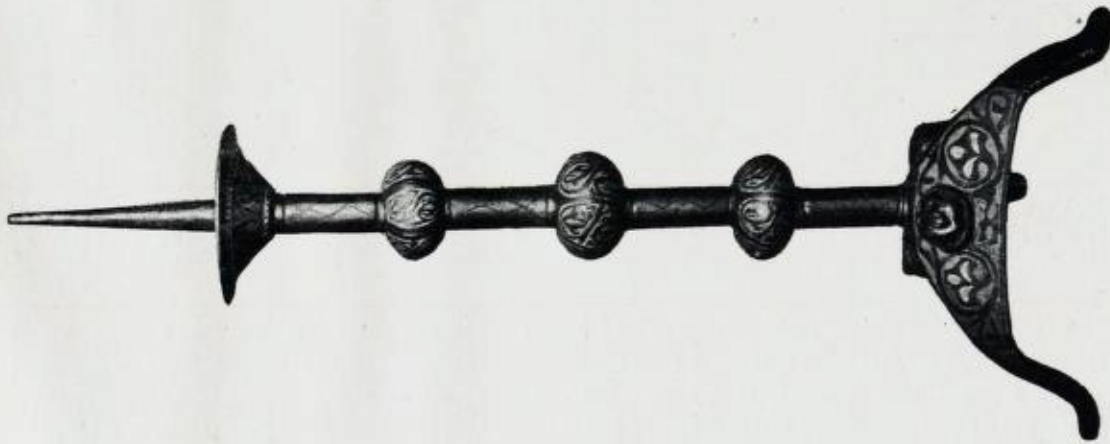

Fig. 6. Glemminge kirke.

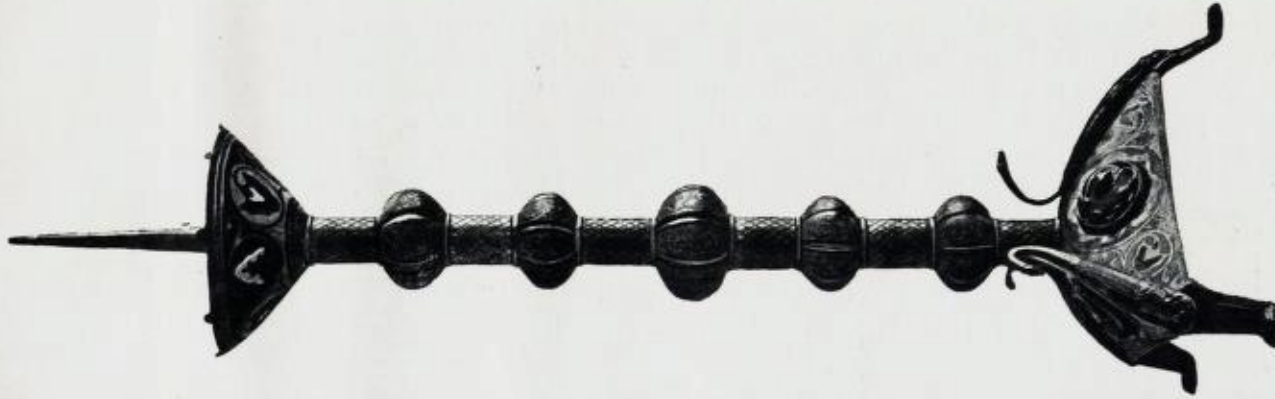

Fig. 3. Urnes kirke.

Fig. 4. Hogg kirke. V. S. O.

Fig. 3-6. Emaljerne lysestager af Llimogesarbejde.

kanter ligger dragelignende dyr med hovedet nedad og halen strukket op mod det nederste af stagens skaft, hvorfra halespidsen, som ender i et lidet hoved, atter bøier ud og nedad. Fodstykkets tre sidefelter har i midten en svagt hvælvet knop med en dyreskikkelse i gennembrudt reliefarbejde indfattet i en bred ring. Dyrefiguren staar med sine to kraftige fødder paa ringens indre kant; den langagtige krop glider over i en ranke, som slynger sig op over ryggen, hoved og hals er vendt bagover, og dyret bider over sin ryg og hale. Der er nogle smaa variationer i fremstillingen af dyret paa de tre felter. Omkring ringen er en krans og en spiralranke, hvis blade straalere i livlige farver — rødt, hvidt, grønt, gult og blaat — medens mellemvæggene, som tegner rankens slyngninger og bladernes kon-

Fig. 7. Emaljeret lysstage, efter traditionen kommen fra „Jutulstuen“ paa Uv i Rennebu. Arbejdet maaske kopi af Limoges-stage; piben er senere tilsat. U. O.

tur, er forgyldte, og den omgivende emalje, der danner baggrunden for den hele fremstilling, er lyseblaa. Knoppene paa skaftet har riflede længdestriber, mellem hvilke der er lyseblaa emaljebund og gratiøst tegnede S-formede bladslyngninger. Kra-

Fig. 8. Fodstykke af støbt bronzestage fundet i Trondhjem. V. S. O.

Fig. 9. Lysstage fra Askø kirke, fodstykket med den sammenhørende knop antagelig Dinant-arbejde, den øvre del af stagen senere tilsat, men af romansk form. U. O.

ven har en fortløbende ranke med lignende blade som paa fodstykket, bunden er lyseblaa paa den ene side af ranken, dybblaa paa den anden. Det forgyldte skaft er orneret paa en for Limoges-stagerne eiendommelig maade: der er let indridset et skjællignende mønster.

To par Limoges-stager findes nu i Videnskabselskabets Oldsagssamling i Trondhjem. Det ene par er kommet fra Horgs nedlagte kirke i Guldalen, hvorfra et interessant middelaldersk inventar er indkommet til samlingen. Det andet par har formodentlig ogsaa tilhørt en kirke i Trøndelagen, men hvilken vides ikke; stagerne kom til samlingen fra en Trondhjemsfamiljes eie. Begge par er knapt mere end halvdelen saa store som Urnæs-stagerne, idet de til kravens overkant maaler 25 cm.; de har kun to knopper, fodstykket er kegleformet og hviler paa tre høie ben, og skjønt hvert par har sine særegenheder i ornamentiken, er den indbyrdes overensstemmelse mest fremtrædende. Der er ingen dyrefigurer paa disse stager — paa kraven er

der emalje i geometriske mønstre, paa knoppene og fodstykket bladslyngninger, og istedetfor Urnæs-stagernes fantasisdyr som midtfigur er der paa stagerne fra Horg kirke paanittet smaa indfatningsplader, der vistnok har omgivet farvede glasimitationer af ædle stene. Emaljeringens farveskala er omtrent den samme som paa Urnæs-stagerne. Fig 4—5.

Glemminge-stagerne, fig. 6, danner en mellemform mellem de to par i Videnskabselskabets samling og Urnæs-stagerne. De er nu deponerede i Historisk Museum af biskop Bang, hvem de tilhører. Stagerne har tresidig fodstykke, skaft med tre knopper, og høi, smal, skaalformet krave; i størrelse nærmer de sig mest de nordenfjeldske stager, idet de fra regnet piggen maaler 31 cm., bredden mellem de tre fødder under fodstykket er 15 cm., og da skaftet bare er 1,5 cm. i tvermaal, virker de for høie og spinkle, og kraven er noget liden. Proportionerne er saaledes ikke helt gode, og emaljeringens mønstre er

heller ikke fuldt saa vakre som paa de andre Limoges-arbejder, særlig gjælder dette kraven. Her sees nemlig øverst nær den forgyldte rand en tynd stribe hvid emalje, hvori der stikker op en tæt rad af metalnuder; indenfor er blaa emalje med et bølgende baand af forgyldt metal, og nederst paa kraven, hvor den smalner af og glider over i skaftet, er en lignende hvid stribe med nuder — i det hele taget en ornering af kraven, som staar langt tilbage for den rige ranke paa Urnæs-stagerne og det vakre geometriske rosetmønster paa de to andre par stager. Knoppene er som vanlig orneret med S-formede ranker, omgivet af blaa emalje mellem længderibber. Fodstykket er derimod meget smukt, og minder om Urnæs-stagen, idet de tre sidefladers midte indtages af en hvælvet knop med en dyrefigur i gennembrudt reliefarbejde, og i den blaa emalje omkring knappen rankeslyngninger. Dyret krummer sig lidt sterkere end paa Urnæs-stagen, men er iøvrig af samme udseende.

En oprindelig rigt emaljeret kobberstage, som staar Limoges-stagerne nær, er indkommet til universitetets oldsags-samling. Den skal efter sagnet have tilhørt „Jutulstuen“ paa Uv i Rennebu, synes ialfald efter de oplysninger, som foreligger om dens tidligere eiere, at komme fra det trondhjemske. Denne stage er af meget plumpere arbeide end de hidtil beskrevne, og da emaljen har været saa daarlig fæstet, at den nu er faldt ud, medens den er fuldstændig bevaret paa alle de andre, er der rimelighed for at antage, at stagen er et kopiarbeide efter en Limoges-stage. Det vilde isaafald være meget mulig, at den kan være gjort her i Norge, hvor emaljeringskunsten var kjendt og blev drevet omkring aar 1300. I Haakon Magnussøns retterbod for guldsmedene i Bergen 1314 forordnes nemlig, at den, som hos en guldsmed bestiller et arbeide udstyret med niello (*med sortu mælt*) eller emaljeret (*amalerat*), skal betale efter overenskomst, medens der for almindelig guldsmedarbeide, hvorpaa der ikke er anvendt gravering, drivning, niello eller emalje, skulde betales efter den fastsatte takst for dette *sléttsmidi*. Og biskop Laurentius i Hole paa Island tog ca. 1328 til sig den dygtige guldsmed Eyolf, som til katedralkirken gjorde to bind til evangeliebøger, det ene bind i drevet arbeide (*uppdri-fin*), det andet bind derimod emaljeret.

Denne stage er 14 cm. høi, og afstanden mellem fødderne er ligeledes 14 cm., saa fodstykket virker bredt i forhold til det bare 8 cm. lange skaft. Den oprindelige pig er nu borte, og af emaljen er der bare ganske smaa rester igjen; farverne sees at være lyseblaat, hvidt, gult og grønt. Det tresidige fodstykke hviler paa tre fødder, udstyret med dyrehoveder; hver sideflade er delt i et større felt mellem to mindre, i det større er fremstillet en løveskikkelse med hovedet dreiet frem mod beskueren — saaledes hvad man heraldisk betegner som leopard — i de mindre felter er fremstillet nogle langhalsede, stornebbede fugleskikkelser, som minder om gribber. Alle tre leoparder er ens, men er vekselvis vendt mod høire og venstre, medens fugleskikkelserne fremviser nogle smaa indbyrdes forskjelligheder. Paa skaftet er bare en knop, temmelig fladtrykt kugleformet, orneret med to omløbende ranker. Kraven er flad med udoverfaldende kant. Nogle zikzakbaand ridset paa fødderne og det rudeformede mønster, som er ridset paa skaftet, er ganske tilsvarende til, hvad der forekommer paa smukke Limoges-arbeider, ligesom ogsaa knoppens form og hele stagens opbygning svarer til de egne arbeider. Det er detaljerne ved knoppens rankeslyngninger og dyrefigurerne tegning, som viser saa langt tarveligere udførelse, end de nydelige Limoges-arbeider udmerker sig ved, hvad der gjør det mest sandsynlig, at stagen er et kopiarbeide.

Den anden gruppe af lysestage fra den romanske periode er støbte og graverte kobber- eller bronsesarbeider uden emalje. Som Limoges var den berømte by for emalje-

beider, var byen Dinant i Belgien allerede fra det 11te aarhundrede viden om bekjendt for sine udmerkede støbte bronsesager. Heldigvis har vi af de utvilsomt ganske talrige saadanne Dinant-arbeider, som kom til vort land i middelalderens tidligste del, endnu bevaret nogle enkelte lysestage, skjønt ingen komplette desværre.

Det fortrinlige „dinanderie“, som de støbte bronser og kobbersager kaldtes efter byen, tilhører særlig det 12te aarhundrede og kjendes bedst fra lysestage, hvorfra der findes flere typer. I det hele taget møder vi langt flere former inden dinanderiet end blandt Limoges-arbeiderne; der er rigere fantasi over ornamentiken, friere kompositioner og løsslupne indfald i formgivningen i disse nordlige arbeider, medens der over emaljegjenstandene hviler en mere klassisk ro, større strengthed i formerne, mere begrænsning i motivvalget, alt vidnesbyrd om, at den klassiske jord laa Limoges nærmere, og de klassiske minder der endnu levede.

Dinant-stagerne er gjerne lave, med kort skaft, saa kroppen undertiden danner den umiddelbare forbindelse mellem den ganske brede krave og det sterkt udprægede tresidige fodstykke. Dyrefigurer breder sig oftest over fodstykket og undertiden ogsaa ved kraven, og det er den romanske ornamentiks rige dyreverden med de merkeligste fantasiformer, som her møder os. Nogle stager er helt af dyreform, det er drager eller store fugler, hvis haler løber over i rankeslyngninger, som løfter sig op over ryggen og bærer den krave med sig, hvori lyset sættes.

Et karakteristisk fodstykke til en saadan Dinant-stage er fundet under gravning i Trondhjem nær den gamle bybro øverst i Kjøbmandsgaden, ikke langt fra det sted, hvor man har antaget, at dominikanernes kloster har ligget. Fig. 8.

Stykket laa nær en gammel grundmur, hvor der var en hel del ben efter gamle begravelser, og hvor der ogsaa blev fundet et lidet gotisk krucifiks af ben, ganske fortræffelig skaaret. Fodstykket er 5,5 cm. høit, og afstanden mellem fødderne er 12 cm.; efter størrelsesforholdet paa stager af samme type kan det antages, at vor stage oprindelig har været 12—15 cm. høi. Det har tre nok saa lave fødder, som dannes af de fremstrakte hoveder og forben af drager; dragernes kroppe danner fodstykkets tre opstaaende kanter, over hvilke halerne er bøiet tilbage — og de udspilte dragevinger danner fodstykkets nedre kant. Mellem dragerne er i gjennebrudt arbeide fremstillet sfinkser.

Af samme type og størrelse er underdelen af lysestagen fra Askø kirke (Rennesø pgd. i Stavanger amt) Fig. 9, nu i universitetets oldsagssamling; stagens øvre del, kraven og den øvre del af skaftet nemlig, er fra senere tid. Denne stages fodstykke er ligesom det trondhjemske eksemplar indrammet af tre drager, paa hvis hoveder og forben det hviler. Men mellem dragerne er ikke tre sfinkser,

men derimod vistnok tre af evangelistsymbolerne, ørnen, løven og oksen, skjønt en af de to sidstnævnte er fremstillet uden vinger, hvad der jo ikke var sedvanlig. Paa fodstykket hviler umiddelbart en bred knop med gennembrudte rankeslyngninger. Ornamenterne er meget smukt støbte.

En mere opløst dyreornamentik, hvor figurerne ikke træder klart frem, men ben, krop og vinger er sammenkomponeret, er karakteristisk for det fodstykke, som er indkommet til universitetets samling fra Sigdal i Buskerud.

Det mærkeligste af disse arbejder fra Dinant, som er bevaret i Norge, er imidlertid den pragtfulde lysestagefod, hvorpaa en senere gotisk stage er blevet anbragt. Dette pragtstykke er fra Gaupne kirke i Sogn kommet til Kristiania Kunstindustrimuseum, til hvis sjeldneste stykker af metal Kunst det hører. Skjønt fodstykkets grundform er rektangulær, medens Dinantstagernes almindeligste form er tresidet, er dog den hele opbygning og udsmykning ikke afvigende fra de øvrige stager. Fodstykket hviler paa de stærkt fremspringende hoveder paa fire drager, hvis kroppe reiser sig skraat opad og indrammer de fire sideflader, som er udfyldt af gennembrudte planteslyngninger udgaaende fra dragernes haler. I hvert af de fire sidefelter staar nederst et af evangelistsymbolerne; paa de brede sider er fremstillet engelen og løven, paa de smalere sider oksen og ørnen. Afstanden mellem de flade, brede dra-

gehoveder, som danner fodstykkets fødder, er 17 og 13 cm., den firkantede plade, som øverst afslutter fodstykket, er $4,5 \times 3$ cm., stykkets høide 13 cm. Hele fodstykket er paa oversiden rigt forgyldt, og stagen har været et sjeldent smukt kunstværk, udmerket støbt, fortræffelig i form og proportioner. Det er forøvrig en ganske mærkelig tilfældighed, at dette glimrende eksempel paa bronsearbejde fra Dinant er fundet i en kirke ved Sognefjorden lige i nærheden af det sted, hvor det prægtigste arbejde af Limoges-emalje endnu er bevaret. Gaupne og Urnæs kirker ligger paa hver sin side af fjorden, nogle faa kilometer fra hinanden. Hvor har der ikke blandt smaa og noksaa fattige norske kirkers ofte sparsomme inventar været skønne kunstsager! En bevaret inventarfortegnelse for Ylmheims kirke, ligeledes i Sogn, nævner 1323 „to forgyldte lysestager“ — hoist sandsynlig var de ogsaa kunstarbejder fra Dinant eller indenlandske kopier. Og som de sognske

smaakirker har sikkerlig mange andre kirker eiet lignende.

Den rigdom paa mærkelige dyreformer, som udmerker stagerne fra Dinant, er vistnok udslag af en frit skabende fantasi, men der er en symbolsk baggrund for det dyreliv, som boltrer sig over disse fodstykker, og den middelalderiske mystik er paa dette omraade som paa saa mangfoldige andre afspejlet i en ornamentik, der for os staar som fantastisk løssluppen og uregelbunden. Der er i vor sagalitteratur bevaret en interessant udtydning af lysestagens symbolik, som her skal gengives.

Den islandske recension fra første halvdel af det 14de aarhundrede af sagaen om erkebiskop Thomas Becket af Canterbury slutter med en allegori, hvori den hellige martyrerkebiskop høiloves, og hvori følgende beskrivelse og

symbolske tydning af lysestagen gives: Þat er merckiligast form aa Þvi smidi, ath kerttistika hafi Þria samlika fœtr, ok iaflangt i millum allra, af midri understaundu Þeira fota skal leggrinn risa retrr ok ohallr allann veg upp under bringuna, er læser leggþattinn Þadan, upp ur midiu geingr saa broddr, er aa stendr sialft kertit med brennanda log. Þessi er glosa. Þrir samlikir fœtr merckia vorn herra, faudr ok son ok heilagan anda, einnar ok sannrar understaudu, Þviat guddomlig gœzka er grundvollr ok upphelli allra godra hluta. . . . Lysanda kertti mercker vorn herra Jesum

Kristum eina personu i tvennre naturu. Log mercker hans gudom, enn vax manndominn.

Lysestagens tresidige fod symboliserer saaledes treenigheden, de tre fødder i jevnlig afstand fra hinanden er de tre personer i guddommen, og kjerten er sindbillede paa frelseren, kjertens voks paa hans menneskenatur og selve den lysende flamme paa hans guddomsnatur.

I denne nordiske, kirkelige symbolik er dog ikke medtaget de onde magters symboler, de vilde, hæslige dyreformer; men fra andre kilder kjendes den sindbilledlige betydning, de havde. Som kjerten løfter sig høit over stagen med dyreskikkelserne og spreder lyset vidt omkring, medens dyrene under ligger i skyggens mørke, saa lyser Guds ord over verden.

At de kunstnere, som skabte den brogede dyreornamentik paa de romanske lysestager, selv kjendte denne symbolik, har man et ganske illustrerende eksempel paa i begyndelsen

Fig. 10. Fodstykket af stagen fra Gaupne kirke, Dinantarbejde. K. K.

af det 12te aarh. Til St. Peters abbedikirke i Gloucester lod abbed Peter forfærdige en pragtfuld lysestage, som senere kom i fransk eie, derpaa skjænkedes katedralen i Le Mans, men senere atter er i privateie. Denne stages fodstykke hviler, som flere af de beskrevne Dinant-stager her fra Norge, paa drager, og evangelistsymbolerne forekommer ligeledes, nemlig paa midtknoppen. Men over hele fodstykket forøvrig, og saavel paa skaftet som over den øvre knop under den skaalformede krave, er der et mylder af figurer, over firti dyreskikkelser, som omslynger, bider og rider paa ni menneskefigurer. Og imellem denne pandæmoniske figurverden slynger sig et indskriftbaand, hvor symboliken er udtrykt i disse ord: „Lucus onus virtutis opus, doctrina refulgens predicat ut vicio non tenebretur homo“, som vel kan gjengives med „Den straalende lære forkynder lysets byrde, dydens gjerning, paa det at mennesket ei maa formørkes af last“. Symboliken er saaledes ikke af tidens mystikere

jern, for det meste saa enkle i form og saa blottede for udsmykning, at det er ugjærlig for os at datere dem. En snoet jernstang, som øverst ender i en lysepig og nederst er stukket i en træfod eller forsynet med en tregrenet jernfod, har været en vanlig form. Ligeledes var dobbeltstager, som bærer to lys, vanlige. For de smaa lys var lysepiben mere praktisk end piggen, og jernstagerne blev derfor ogsaa forsynet med piber.

En liden jernstage, 17 cm. høi, fra Reinlid kirke i Valdres, nu i universitetets oldsagssamling, kan maaske være det heldigste eksempel paa stager af jern fra gammel tid. Hvor langt tilbage den gaar, er meget vanskelig, for ikke at sige umulig at bestemme; men det synes som om der er spor af en efterligning af den romanske stage med skaft, som konisk udvider sig i begge ender — nedad mod fodstykket, opad mod kraven, — og to fremtrædende

Fig. 11. Bronsestage fundet bag altaret paa Slagen kirkes brandtomt. U. O.

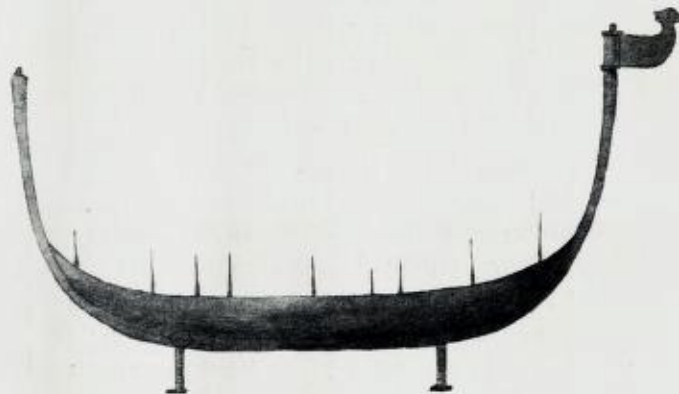

Fig. 13. Lysstel af jernblik i Urnæs kirke.

Fig. 12. Jernstage fra Reinlid kirke. U. O.

vilkaarlig lagt ind i de romanske dyrefigurers vrimmel; kunstnerne, som af sin fantasi udtømmelige rigdom hentet frem det myldrende dyreliv, skabte sine verker i forstaaelsen af den mystik, der omgav deres skabninger. Deres kunst var bevidst symbolsk, øglerne og slangerne, dragerne, chimærerne og sfinkserne havde sin sindbilledlige betydning, ligesaa visst som evangelistsymbolerne, og den hele komposition var en allegori.

Fra den tidlige middelalder er ogsaa den lille romanske bronzestage, som bare er 10 cm. høi, med tragtformet krave og fodstykke, der hviler paa tre tynde fødder, og en rund knop som mellemlid istedetfor skaft — alt glat arbeide uden ornamentik. Den blev fundet bag altaret paa brandtomten til Slagens kirke (Sæm i Jarlsberg og Larviks amt) og tilhører nu universitetets samling. Fig. 11.

Naturligvis var ikke emaljerte kobberstager og støbte bronzestager de eneste lysestage til kirkebrug i middelalderen under den romanske periode; de udgjorde tvertom det sjældneste kirkeinventar, var kostbarheder, som ikke pryded hvert altarbord. Almindeligst var stager af

knopper. Den lille stage staar paa fire bøiler, og som udsmykning er under disse ophængt et stykke jern udskåret i fire lignende bøiler, men lidt kortere, saa de ikke berører det underlag, hvorpaa stagen sættes. Særlig merkelig er dog den tydelighed, hvormed piggen er markeret som et eget led over skaftet, et sikkert tegn paa, at stagen er arbeidet efter et forbillede med pig staaende op af kraven.

De to altarstager med tændte lys under gudstjenesten var liturgisk bestemte; men ved større høitider tændtes flere lys, som blev anbragt i større lysstel. Af saadanne har vi bevaret en eiendommelig form, der i en skiftefortegnelse fra 1366 enkelt og rigtig beskrives som „lysestage gjort som et skib“. Det er baadformede lysstel af blik, hvori der staar mange lysepigger. Et eksemplar findes i Urnæs kirke, fig. 13; et andet i Bergens Museum er kommet fra Dale kirke i Lyster i Sogn.

I Trondenæs kirke findes et lysstel, hvortil vistnok ingen norsk samling har noget helt tilsvarende. Den bestaar af en lang jernstang, hvis underside paa midten og i

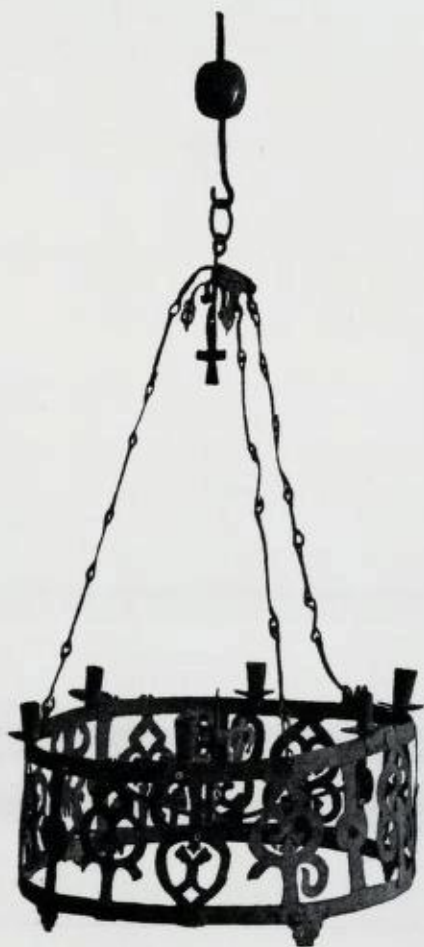

Fig. 14a. Lysekroner af jern fra Jondal kirke. B. M.

ogsaa mange andre belysningsgjenstande af meget gamle former, — er dog typen, formen, at føre tilbage til middelalderen, og de kan derfor udmerket vel illustrere det gamle kirkeinventar. Der er nemlig sjelden foretaget saadanne forandringer i form eller udsmykning, som bryder den oprindelige stil.

Paa dette sted maa det nævnes, at der i middelalderens kirker efter katolsk skik brændte lys foran helgenbilleder, og mange sjælegaver bestod i „lys at brænde foran Herrens legeme“ — foran „korsene og billederne“. Ofte har dette været lys af voks eller talg, men vanligst vel lamper. De gamle lamper skal imidlertid behandles for sig længere frem; vi gaar derfor over til skildringen af lysekronerne under den ældre middelalder i Norge.

Lysekronerne har altid været det vigtigste belysningsredskab i kirkerne. Fra det 12te aarhundrede er bevaret i enkelte udenlandske kirker og katedraler (Aachen, Hildesheim o. a. st.) mægtige kroner, som symbolsk fremstiller

begge ender har kraftige pigger, hvorved den kan sættes fast, f. eks. paa en skranke. Oversiden er forsynet ved 6 lysepiber og 5 lysepigge, hvor pibe og pig veksler i hele stangens længde. Dette middelalderiske lysstel, som utvilsomt burde komme til et museum, da det ikke anvendes i kirken og nu staar som skrammel gjemt i en krog, er en primitiv form for de i udlandet mere hyppig forekommende lysstativer, som paa middelalderisk latin har flere betegnelser: *hercia*, *regula*, mellem hvilke man imidlertid har vanskelig ved at skjelne nogen udpræget forskjel. Saadanne stativer blev anbragt for eksempel paa gitterverket mellem korets søiler, opstilledes dels paa egne smaasøiler eller paa konsoler langs muren. De mange lys straalte helst paa kirkelige festdage, tændtes omkring baaren ved høitidelige begravelser under kirkeceremonien, og ved paaskeugens tenebræ blev lysene paa disse stel efterhaanden slukket, medens „miserere“ blev sunget — kort sagt de kom til anvendelse ved forskellige leiligheder, naar kirken udfoldede sin pragt.

Større stativer til mange lys har ogsaa ofte havt form som en lang, smal, aaben kasse paa en høi jernfod. Om end de til vor tid bevarede eksemplarer maaske ikke er middelalderiske — hvad der forresten gjælder

Fig. 14b. Lysekroner af jern i Urnes kirke; firpasformet omkreds, hvori en bund af træ. Efter tegning i Foreningen til n. fortidsm. bev.'s arkiv.

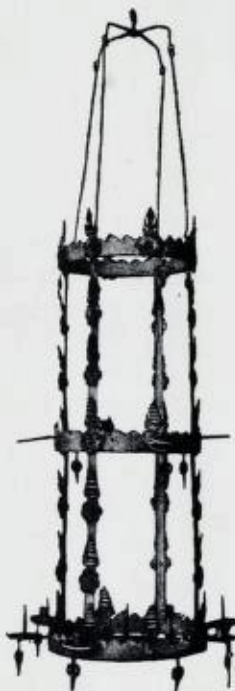

Fig. 15. Lysekroner af jern fra Kodal kirke. N. F.

det straalende himmelske Jerusalem med stadens mure, porte og taarne. De kroner, som i kristendommens første aarhundreder i vort land brugtes i kirkerne, var neppe af denne art; ialfald er alle bevarede nordiske kroner fra romansk tid eller af romansk form temmelig enkle „hjulkrone“ — (latinsk *rota*) —, hvor noget forsøg paa at antyde den himmelske stad ikke kan spores. De bestaar ganske enkelt af et kransformet baand ophængt i tre eller flere lænker; baandet bærer lysepigge og er gjerne styrket ved et korsbaand, i hvis kryds et midtlys anbringes. Større kroner har talrige lys i kransen, mindre kroner ganske faa, ofte bare fire, og der var ogsaa kroner, hvor selve kransen ikke havde lysepigge, men bare det ene lys i centret. Lidt staseligere blev kroner, naar der ophængtes to eller tre kransbaand over hinanden, forbundne ved vertikale stænger eller lænker, og til de øvre baand fæstedes smaa ringe, hvori lysene blev støttet.

Disse lysekroner er alle af jern. Ganske mange er bevaret, og indenfor typen er formerne meget varieret. Det er dog saagodtsom umulig at bestemme, hvilke er oprindelig romanske og hvilke er senere, for typen holdt sig gennem aarhundreder, og den udsmykning, som findes paa kronerne, giver ikke ved stilistiske eiendommeligheder synderlig holdepunkter for dateringen.

Fig. 16. Lysekrone af jern fra Trøtten kirke, Gudbrandsdalen. Nord. Mus.

Nogle af de vanligste og de eiendommeligste former skal kortelig gennemgaaes. Lysekronen fra Jondals kirke i Søndre Bergenhus findes nu i Bergens Museum. Den bestaar af en gennembrudt 20 cm. høi ring, eller rettere af to smale ringe, som er forbundne ved 8 ornamenterte led og fire lige stænger; inde i ringen er et korsbaand med lysepig i skjæringspunktet, og paa ringens overkant er 6 lysepiber med plader. Ringen er ophængt i tre kjeder, mellem hvilke der øverst hænger et lidet kors. Kronens tvermaal er 50 cm. Fig. 14 a. Lignende form har ogsaa kronen fra Borgund kirke i samme museum havt; den er imidlertid defekt.

I Urnæskirken hænger en meget vakker jernlysekrone af samme type, fig. 14 b; den har imidlertid den eiendommelighed, at kronens omkreds ikke er cirkelrund, men udbugt til et firpas (firkløver), og deri er indsat en bund af træ. Lysekronens kjeder er rigere udformet end vanlig, og samles øverst i en heraldisk krone — et ganske sjældent træk.

Endnu et eksempel paa en lysekrone af anden grundform end den vanlig runde kan nævnes, nemlig den sekspasformede krone fra Kjærringø kirke i Nordland, nu i Tromsø Museum.

Som eksempel paa kroner med flere ringe kan nævnes den fra Kodal kirke, nu i Folkemuseet. Her er tre ringbaand over hinanden holdt sammen af tynde stængler; det nederste baand har baaret fire lys, som har faaet støtte ved de smaa ringe paa udsiden af det mellemste baand; mellem piggerne for disse fire lys er anbragt lysepiber for mindre lys — og inde i kronen har, som saa ofte er tilfældet, et større midtlys været anbragt. Fig. 15.

En usedvanlig form har kronen fra Trøtten annekskirke i Gudbrandsdalen, nu i Nordiska museet, Stockholm. Fig. 16. Den bestaar af to ringe, en større og en mindre anbragt indenfor, begge dannet af to smale ringbaand forbundet ved led. Den større ring bærer seks lysepiber og to lysepigger anbragt paa de led, som forbinder ringbaandene. Den større ring er uden ornering, medens der paa den mindre ring, som er fæstet indenfor den større, er paanaglet frie spiralbaand mellem ringbaandene. Kronen er ophængt ved fire jernbaand i den mindre ring, og paa disse baand er ligeledes fæstet frie spiraler, samt lange lysepigger; men paa grund af den noget defekte tilstand, hvori

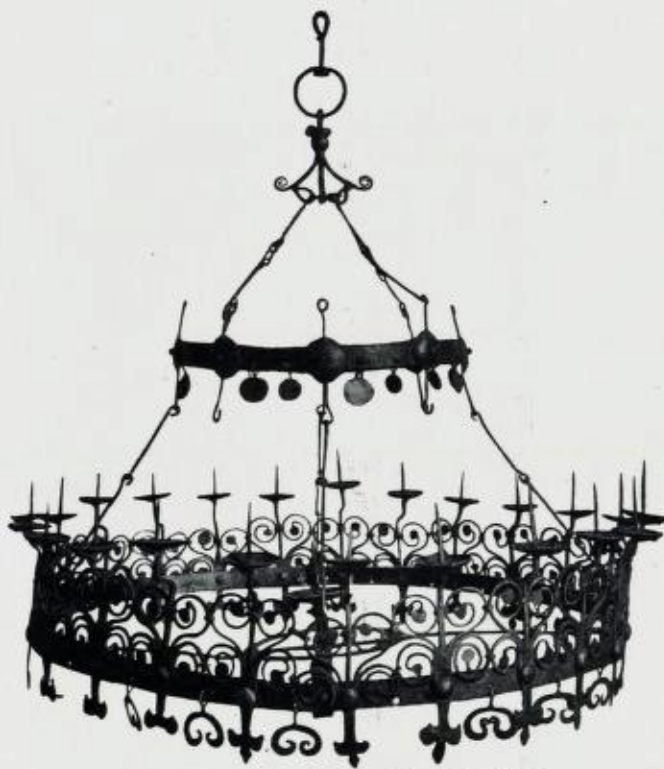

Fig. 17. Lysekrone af jern fra Ryen kirke U. O.

kronen nu befinder sig, er det vanskelig at bestemme den oprindelige anordning af disse. Det mest eiendommelige ved denne krone er imidlertid de fremspringende dyrehoveder, som findes paa ophængningsbaandene, og som nærmest minder om dragestavne eller gavlhoveder.

En af de største kroner er den fra Ryen kirke i Hitter-

dal, Telemarken, nu i universitetets oldsagssamling; dens tvermaal er lidt over 1 m., og over den store ring, som bærer 23 lys, er fæstet en mindre ring, hvori kronen har været ophængt ved fire kjeder. Begge ringe har været besat med frit nedhængende „løv“, udskaarne jernblikstykker, oftest af bladform, en udsmykning, som meget almindelig blev anvendt ikke bare ved kronerne, men ogsaa, som vi senere skal se, ved jernlysestager. Kronen har korsbaand med pig for midtlys. Fig. 17.

En meget vakker krone til bare et eneste lys — midtlys — er fra Sødorp kirke i Gudbrandsdalen indkommet til universitetets samling. Den bestaar af et ringbøiet jernbaand ophængt i fire stænger og kjeder, lysepigger staar i krydset af det korsbaand, rundt hvilket ringbaandet er spændt. Alle dele er prydet med paasatte spiralbøiede, smale baand — hvad der vistnok sikkert sætter denne kroneform ned i middelalderens senere tid. Fig. 18.

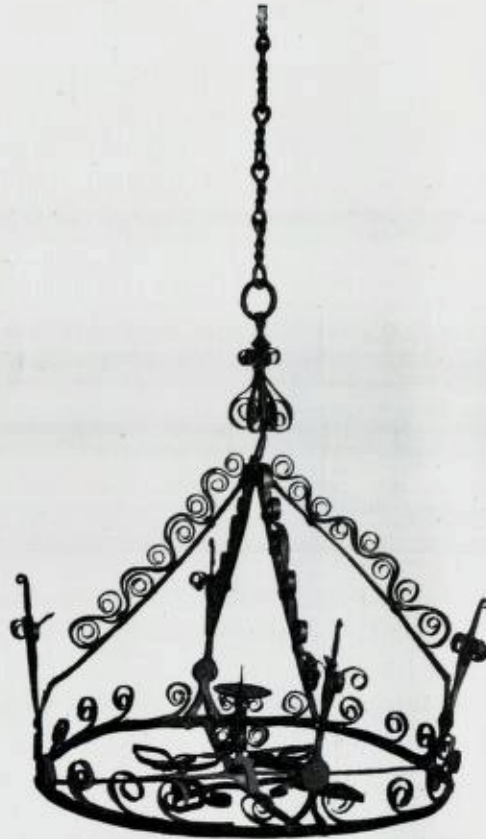

Fig. 18. Lysekroner af jern til et midtlys; fra Sødorp kirke. U. O.

Fig. 20.

Fig. 23.

Fig. 21.

Fig. 19.

Fig. 22.

Fig. 19—23. Gotiske lysestager af messing: 19. Stage til et lys. N. F. 20. Armstage til to lys fra Sætedal. N. F. 21. Armstage til to lys fra Bykle kirke. K. K. 22. Stage med tre arme fra Vigmostad kirke. N. F. Fig. 23. Altarstage af messing fra Kvitingso kirke. U. O.

II.

Den yngre middelalder.

Stager og kroner fra gotiske kirker. — Processionsstaver. — Lysholdere og koler i hjemmet. Gamle inventarfortegnelser. — Lygter. — Kjerter og lys.

Gotiken kom til Norge allerede før udgangen af det 12te aarhundrede; men romanske kirkebygninger har været opført sikkert helt til midten af 13de aarhundrede, og hvad kirkeinventaret angaar, har sikkerlig den romanske stil holdt ved endnu meget længere. Thi de ældre, indførte kirkestager har i denne overgangstid og langt senere tjent som mønstre; formerne fra den romanske stilperiode har været bevaret ned igennem middelalderen paa samme vis, som der i vor folkelige ornamentik fra de seneste aarhundreder har levet motiver fra ældre historiske stilarter. Nogen tidsgrænse for det romanske kirkeudstyr er derfor meget vanskelig at fastsætte. Vi sætter spørgsmaalet tilside og gaar over til at betragte de former, som er eendommelige for det gotiske inventar, bare med den bemærkning, at hvad der hos os er bevaret af gotiske lysredskaber, tilhører ikke stilperiodens tidligste del, men udelukkende dens seneste afsnit, væsentlig det 15de og begyndelsen af det 16de aarhundrede. For mange af disse sagers vedkommende er det gotiske stilpræg allerede sterkt under indflydelse af den begyndende renaissance; formerne fra gotik og renaissance glider over i hinanden, og noget bestemt skille kan f. eks. for lysestagerne vanskelig stilles.

Altarstagerne var under den romanske tid gennemgaaende ikke store, for lysene skulde ikke være høiere end det krucifiks, som vanligvis var opstillet mellem stagerne paa altaret. Men under gotiken gennemgik altarets udstyr en merkelig udvikling; over altarbordet løftet sig nu de udskaarne og forgyldte skabe med store billedfremstillinger, og til dette høvet ikke de lave stager. De blev høiere og større, vokste med den baggrund, imod hvilken de stod paa altarbordet.

Gotiske lysestager er oftest af messing, det materiale, som fra middelalderens slutning træder saa dominerende frem paa dette omraade af kunsthåndværket. Støbte og dreiede messingstager og messinglysekroner har helt fortrængt de emaljerte og ciselerte stager og kroner af jern, som tidligere var de almindelige. Det nye materiale havde sine særegne former. For stagerens vedkommende er dette meget udpræget. De faar samtidig med de større dimensioner ogsaa mere monumentale former, den detaljerte udsmykning, den symbolske dyreornamentik, er saagodtsom helt forsvunden. Fodstykket er enten formet som to aabne skaaler stillet med bunden mod hinanden, saaledes at den øvre skaal er som en krave over selve foden — eller det hvælvede eller leddede fodstykke hviler paa tre løver eller tre løvefødder. Skaftet er glat

eller leddet, den brede krave øverst ofte forsynet med krenelering. Fig. 19—23.

Meget hyppig er gotiske armstager til to eller tre lys. Paa det smale skaft, som staar paa fodstykker af den beskrevne slags med de to aabne skaaler, er der en skruegang, paa hvilken en arm, med lysepig eller lyspibe i hver ende, dreier sig. Skaftet er undertiden øverst tilspidset for et tredje lys. Ved skruegangen kunde armen løftes eller sænkes — dette har sikkert været meningen med de ældre saadanne stager; yngre former har ganske kort skruegang, saa armen vel kan dreies rundt, men ikke hæves eller sænkes mere end en ubetydelighed. Endel af disse armstager med skruegang har en løvefigur — undertiden en englefigur o. lign. — paa skaftet over armen; løven, som ligner de vanlige dyreformede vegtlodder eller vandkander, har et vidt hul gennem kroppen, saa den, naar den sættes paa stagens skaft, let dreies rundt, og Violetle-Duc forklarer, at den blev anvendt paa et sindrig sæt. Man tog løven i halen og dreiet den rundt, derved støtte løvens hoved og forkrop mod lysestagens arm eller mod lysene, og saaledes dreiet man armen omkring i skruegangen — sænket eller hævet den — uden at faa voksdryp paa hænderne. Sindrig, men neppe sandsynlig; løvefigurerne var vel en prydelse og ikke til praktisk nytte. Fig. 21.

Den sjeldne stage paa Gaupne kirke er tidligere beskrevet for det romanske fodstykket

Fig. 24. Armstage af messing fra Gaupne kirke, fodstykket romansk, overdelen gotisk.

vedkommende; overdelen er gotisk. Den lange stilk med skruegang har en massiv cylinderring, hvori tagger, mellem hvilke løse arme kan sættes; der findes nu paa stagen bare to arme, men der kan yderligere fæstes fire lignende, saa der ialt har været 6 arme paa stager af denne

type. Det heder om et par lysekroner og stager, som blev frarøvet fru Inger til Østraat, at lysekronerne med 18 piber var „skilte ad“, og lysestagerne med 4 piber var „ogsaa søndertagne“ — formodentlig var de konstrueret omtrent som Gaupne-stagens arme. Det rige bladverk paa Gaupne-stagens svungne arme er af samme art, som findes paa de fleste gotiske lysekroner. Langt enklere var armene paa de mindre lysestager; almindelig er armen bare forsynet med et par smaa buer, som en antydning til gotisk masverk. Fig. 20—22.

Den gotiske lysekrone er konstrueret helt forskjellig fra den romanske. Kronen bestaar nemlig af et midtstykke, hvorfra der springer ud grene eller arme, som ytterst bærer lysene. Midtstykket har gjerne en sterkt leddet stamme, som øverst bærer en figur; da figuren hyppig er en madonna, finder man disse kroner benævnt Gudsmoders-kroner. En overmaade smuk krone af denne art fra Kinserviks kirke i Hardanger er nu i Bergens Museum. Den slanke midtstamme bærer øverst en kronet Madonna, som har havt Jesusbarnet paa sine arme; den er nederst afsluttet ved et løvehoved, og mellempartiet er bægerformig udvidet til

Fig. 26. Lysekrone af messing fra Oppegaard kirke.

Fig. 27. Vægarm af messing fra Nykirke. K. K.

Fig. 28. Vægarm af messing fra Nykirke. K. K.

støtte for de seks arme, som springer ud herfra. Disse arme er S-formede grene med stilkede, korsformede blade, elegant tegnede; de bærer ytterst lysepiber, under hvilke der er kraver af en for gotiken eiendommelig form. En noget lignende krone i Gimmedstad kirke, Nordfjord, har lignende piber og kraver, topfiguren er en citarspillende engel med opretstaaende vinger; denne krone har to armerækker, i nedre række vistnok oprindelig 8 og 4 i øvre række, men flere er nu slaaet af. Armene er alle formet som slyngede grene med bladverk. Fig. 25.

I den nu nedrevne kirke i Snaasen hang en smuk liden krone, som nu findes i Videnskabselskabets oldsagssamling i Trondhjem. Dens midtparti er formet som vase, konisk afsluttet nedentil og øverst bærende som topfigur en due med udbredte vinger. Den har 6 arme, grenformet som Kinservik-kronens, og lysepiber med kraver som de to beskrevne kroner.

Fra Oppegaard kirke, anneks til Nesodden, er den vakre krone fig. 26, nu i privateie. Dens topfigur er en siddende løve, meget lig de løvefigurer, som forekommer paa de dobbelte armstagers skaft, der ovenfor er omtalt. Paa afbildningen sees særdeles tydelig den typiske gotiske lysepibe og krave, som er eiendommelig for saagodt som alle disse lysekroner, og som ofte findes ogsaa paa stagerne. Kraven er smykket paa underkanten med en bordnedadstaaende, liljelignende udløb, indbyrdes sammenstødende, men med et gjenembrudt parti. Fra kravens bund staar op en bøile, som bærer den næsten cylindriske pibe.

Vægarme, lysearme til at fæste paa væggen, blev anvendt baade til kirkens belysning og til at brænde viede lys foran kors og helgenbilleder. Middelalderske vægarme er sjeldne. I Kristiania Kunstindustrimuseum findes to gode i gotisk stil fra Nykirke. Fig. 27—28. Begge er af støbt messing og bestaar af en svunget arm, som bærer en bred, rund, kreneleret krave med lysepig, og som nederst ender i et dyrehoved. Armen er forsiret med gotisk masverk, som løber ud i et blad eller en fleur-de-lis; paa den ene arm er fæstet en skjoldformet plade.

Processionsstaver af træ med lysepig i den kapitælfornede top hørte til det almindeligste gotiske kirkeinventar, og forholdsvis mange af dem er endnu bevaret. De blev brugt ved processionser i og udenfor kirken, for eksempel paa den store gangdag, Markusdagen, den 25de april, naar presterne gik ud i høitidelig optog for at nedbede Guds velsignelse over aker og eng. I efterreformatortid har de vistnok tjent som „brudeblus“ ved bryllupper, og som sørgefakler ved begravelser; thi menneskene blev i gamle dage ved alle store høitider ledsaget af lys, fra fødselsstunden og daabspakten til dødsstunden og begravelsen; lys blev der baaret, at mørkets magter skulde vige. Efterhaanden blev de gamle skikke glemte, men processionsstavene kunde da tjene som lysholdere, naar de spigredes fast, i kirkebænkenes sidestykker for eksempel, hvad nogle af dem bærer spor af at have været.

Selve stavskafte var et par meter langt eller mere, enten helt glat eller den øvre del snoet eller riflet, med en knop paa midten, og øverst gik staven over i et kapitæl, enklere eller rigere udformet. Kapitælet havde paa de enkleste eksemplarer en lysepig indstukket, men meget ofte var kapitælet smykket med en fritstaaende englefigur med en søile, i hvis top lysepiggen sad — saaledes at engelens søile var en liden processionsstav. Stavskafte, kapitæl, engel og søile var rigt bemalet og forgyldt.

Af saadanne processionslysestaver har Bergens Museum en række, som B. E. Bendixen har undersøgt og beskrevet, og efter hans oplysninger om det anvendte træ i stavene er disse af furu, undtagelsesvis af ek, men kapitælerne mest af hvidbøg, hvad han mener peger mod tysk arbejde; ogsaa bjerk findes anvendt, og det skulde tyde paa norsk arbejde.

Den oldnorske benævnelse paa processionsstaver synes at være „upphaldsstika“; betydningen fremgaar ikke klart af teksten de faa steder, de nævnes, men nærmest faar man det indtryk, at samme betegnelse ogsaa brugtes for høie stager paa fod eller kandelabrer, som sattes foran kors og helgenbilleder. Og i islandske kirker findes omtalt „paaskekerti af tré“, hvad der vel har været en

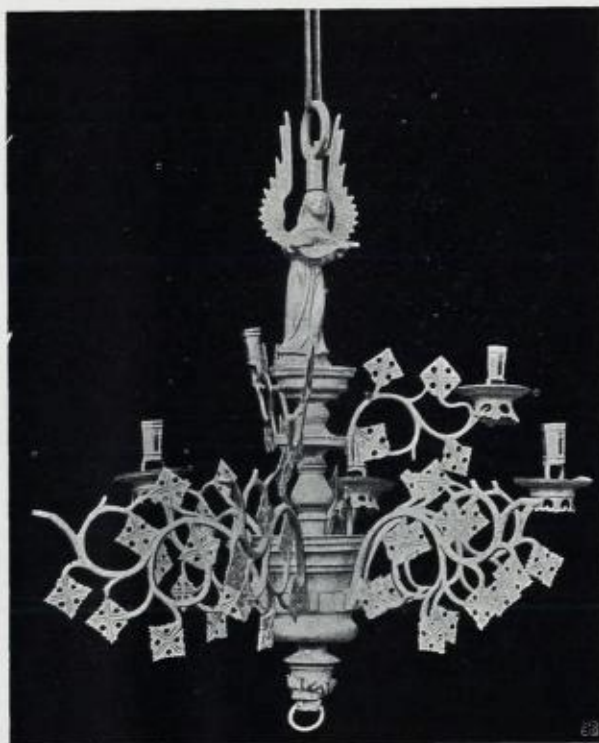

Fig. 25. Lysekroner af messing i Gimmedstad kirke.

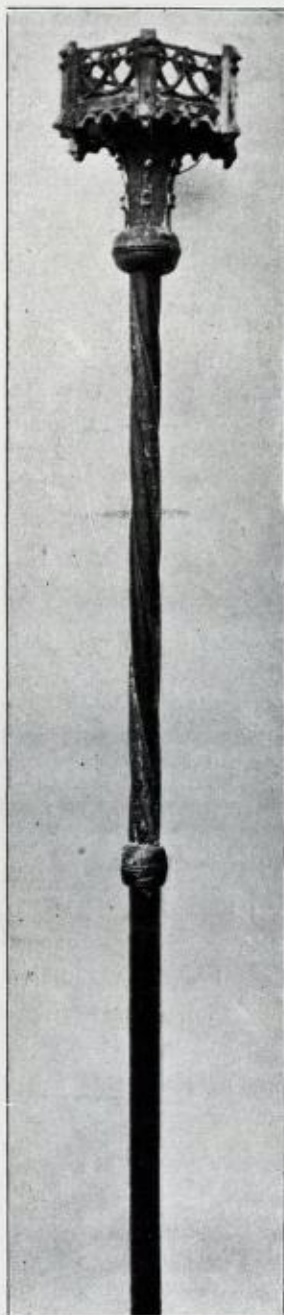

Fig. 30. Processionsstav fra Sæim kirke.

lysekroner været brugt, men mest har ilden paa arnen og tyristikken lyst for arbeidet i kveldsmørket. I bygaardene derimod har belyningsforholdene været mere udviklet, som rimelig kan være; thi langt mere arbejde udførtes jo indendørs i byen end paa landet, og kravet paa mere og bedre lys var derfor større. De middelalderske bylove indeholder forordninger om ild og lys; ildsfarligheden krævet jo forsigtighedsregler. I Magnus Lagabøters bylov heder det: Ild skal man have i lygter eller koler af sten eller kobber, eller i lamper — enkelte af lovhaandskrifterne nævner i denne forbindelse ogsaa koler eller

træsøile til det mægtige paaske-lys, som tændtes paaskeaften og skulde brænde helt til himmelfartsdagen. Disse arkæologiske spørgsmaal er ikke udredet og vilde tage for megen plads her at komme nærmere ind paa.

Figurstager kan man kalde en gruppe smaa lysestager fra sen-gotisk tid, som vistnok enkeltvis forekommer i kirkerne, men som for det meste har været stasgjenstande ihjemmene. Disse stager bestaar af en i fri skulptur fremstillet menneskeskikkelse, som staar paa et lidet fodstykke og i den ene arm eller i begge de udstrakte arme holder en lysepibe med krave under. De dragter, som figurerne optræder i, er fra slutningen af 15de og begyndelsen af 16de aarhundrede; paa nogle af de ældste eksemplarer, efter dragten at dømme saavel som efter formen, er fremstillet en yngling, en page — yngre stager derimod har gjerne en ung kriger, i hjelm og pladerustning, eller en skjegget lanseknekt med sverd ved lend, poseklæder med kvaster og bind ved knærne, paa hovedet en bred baret med opkræmet brem.

Fra kirkerne vender vi os til hjemmene. Ned gennem middelalderen har ild og lys paa landsbygden holdt fast ved de gamle former, som allerede er skildret; paa større og rigere gaarde har vel leilighedsvis lysestager og

lamper af jern og malm. Men det var under straf forbudt at bære ild ubeskyttet, at sætte kjerter paa væggen eller at have lys i træplader eller næver. I en sen afskrift af byloven for Nidaros nævnes ogsaa forbud mod lys paa bord og bænker, det vil vel sige lys eller tyristikker, som ved en pinde af træ eller jern stikkes ned i bord og bænk.

Lovens forbud rammer saaledes særlig den primitive maade at oplyse rummet paa ved et ubeskyttet bart lys eller stikke. En kurios tegning hos Olaus Magnus viser, hvorledes tyristikkerne blev baaret i munden, naar hænderne var optaget med arbejde. Det er et huslig interiør. Fig. 50. Manden kommer ind med en stor kande i den ene haand og en kurv med brød i den anden, konen staar og spinder med haandten og har bundet hampen om hovedet for at kunne bruge begge hænder — og baade manden og konen bærer i munden lange brændende stikker. Særlig praktisk er ikke denne maade at bære lys paa, naar man samtaler eller spiser. Da var det bedre at fæste stikkerne i væggen i fugen mellem to bjelker, eller at sætte dem fast paa bordet — hvortil man anvendte holdere af en meget enkel konstruktion. En jernten blev spidset i den ene ende, udplattet og ombøiet til en hylse i den anden, og ind i hylsen klemtes tyristikken eller lyset, medens spidsen huggedes ned i bordet eller ind i væggen.

Af saadanne stikkeholdere eller lyseholdere kjendes mange fra middelalderen. I ruinerne af det slot, som Haakon Haakonsøn byggede paa Ragnhildsholmen i Bohuslen, og som blev ødelagt omkring aar 1320, er fundet endel stikkeholdere, dels af den enkleste form, dels dobbelte til to stikker — flere af de første har vinkelbøiet skaft. Lignende forekommer ogsaa i byfundene fra Oslo og Nidaros; at de var i brug ved middelalderens slutning, viser fundene paa Stenviksholm, som opførtes af erkebisp Olav Engelbrektsøn fra 1524 og nedlagdes efter den nordiske syvaarskrigs slutning i 1570. Stik-

Fig. 29. Processionsstav-kapitel med engel.

Fig. 32. Figurstage af messing.
U. O.

keholderne fra Stenviksholm har imidlertid mest vinkelbøiet skaft, en enkelt har baade ret og vinkelbøiet skaft, saa den lige nemt kunde fæstes lodret paa bordet eller stikkes ind i væggen. Da disse holdere blev fundet under udgravningerne i 90-aarene, var arbejderne fra bygden deromkring straks paa det rene med deres anvendelse, for saadanne „stikkerter“ var endnu ikke gaaet helt af brug paa de kanter.

I ruinerne af Hovedøens kloster er fundet en „stikkert“, som

har været bestemt til at bære et ganske tyndt lys, da hylsens vidde bare er 1 cm. Hylsen sidder paa en bøiet arm, som udgaar fra en 9 cm. lang stift. En stikkert fra Hol i Hallingdal har vreden stift og arm; en anden, fra Helgeøen i Mjøsen, synes at have haft to arme med hylser; den ene hylse er bevaret, den anden mangler. Fig. 34, 35.

Fra Hovedøens klosterruiner er ogsaa den enkle jernpig paa tre bøiler, fig. 37, 30 cm. høj; som en sikkert middelalderlig stage medtages den her.

For at opsamle talgen fra det brændende lys i en saadan stikkert og for at kunne bære den paa en hændig vis blev ogsaa en plade med haandtag anbragt under hylsen eller lysepiben — et fremskridt, som bragte „stikkerten“ fra et høist primitivt til et ganske civiliseret udviklingstrin. I ruinerne af Kastlekloster ved Kongehelle i Bohuslen er en saadan lyseholder med plade fundet. Satte man en stikkert fast i en træklods, havde man en lysestage af enkleste art, men lige brugbar som den mest kunstnerisk udførte.

Der var dog den mangel ved stikkeholder med hylser (piber), at stikken maatte presses godt ind

i hylsen for at staa støt, og saasnart den var udbændt, skulde den rives ud igjen. Dette voldte ikke saa lidet arbejde og tidsspilde, for tyristikkerne maatte fornyes ofte; de brændte ned paa ikke mange minutter. Lettere kunde ombyttet ske, om der istedetfor hylse var en klemme eller klype; da var det jo ikke mere end et øieblikks sag at tage ud og sætte ind stikkerne. Af saadanne lyseklemmer vil afbildninger findes længere fremme blandt husinventar i nyere tid, da de var mest anvendte.

Fig. 33. Figurstage af messing.
U. O.

Stager af brændt ler eller af kleber er hist og her fundet i jorden, og flere synes efter de eiendommelige former at dømme at være særdeles gamle, nogle er utvilsomt middelalderiske. En form, som kommer noksaa hyppig igjen ogsaa udenfor Norge, er af grundform som en ligesidet, trekantet pyramide, men som Hildebrand siger ved sin omtale af en saadan stage fra Vermland, „den er vanskelig at beskrive, og tegningen faar erstatte beskrivelsen“; af de fire huller for lys, som denne stageform har, kan bare et benyttes ad gangen. Fig. 38 a, b.

Det synes, som om denne form ogsaa har været udført i jern; fig. 39 viser en stage med fire lysepiber saaledes stillet, at bare en ad gangen kan benyttes til at bære lyset, de tre øvrige staar da som

fødder. Piberne staar paa enderne af to vredne stænger, som er fæstet sammen paa midten ved to ornamentaler af jernblik af form som en lukket blomsterkalk. Den eiendommelige stage er kommet fra Svenhaugen i Hol prestegjæld, hvorfra ogsaa en noget lignende stageform udført i træ og bemalet med blaa og rød oljefarve er indkommet til universitets-samlingen.

Fig. 31. Figurstage af tin fra
Aremark kirke. N. F.

Fig. 34.

Fig. 35.

Fig. 36.

Fig. 37.

Fig. 38 a.

Fig. 38 b.

Fig. 34–36 Lyseholdere, „stikkerter“ af jern; 34. Fra Hovedøens klosterruiner. U. O. 35. Fra Hol i Hallingdal. U. O. 36. Fra Helgeøen i Mjøsen. U. O.
Fig. 37. Lysestage af jern fra Hovedøens klosterruiner. U. O. Fig. 38 a–b. Lysestage af brændt ler. a. N. F.; b. U. O.

Bylovens bestemmelser nævner ogsaa forbud mod lys i træplader eller næver, men vanskelig er det at sige, om der var i brug lysestage af træ af andre former end de af metal og lergods, som vi nu har gennemgaaet.

De redskaber, som middelalderen ansaa for mest ildsikre, var tydeligvis lampen og kolen. Hvilken forskjel der egentlig har været mellem lampe og kole (oldnorsk kola), ved vi ikke, men der synes at have været nogen forskjel. Koler er mest af jern, undertiden af sten; der omtales lamper ogsaa af messing og glas.

Kolen er en skaalformet beholder for en brændbar væske, i hvilken en væge sættes ned. Da lyse — det gamle ord for tran — var den vanlige væske, som brugtes til brændsel i vort land, kaldes kolen meget ofte for lysekole. Men noget særlig norsk belyningsredskab er ikke kolen; den findes udbredt over mange lande i vor

kan drives ind i væggen, eller ombøiet, saa den kan hænge paa en krok eller spiger. Der var ved en saadan enkel kole et par ulemper, som let kunde afhjælpes; den ene ulempe var, at der kunde dryppe tran fra den fyldte kole, derfor blev der gjerne anbragt en underskaal, som opsamlet den tran, som flød over. Den anden ulempe var, at eftersom tranen blev opbrugt, havde vægen, som laa fremme i tuden, mere og mere vanskelig for at trække til sig tilstrækkelig væske til forbrændingen — og flammen vil derfor efterhvert blive mindre og svagere lysende. Denne ulempe blev afhjulpet paa et sindrig sæt; underskaalens haandtag blev nemlig forsynet med en fremstaaende, skraat opadgaaende arm, som var forsynet med hak paa samme vis som en skjærding; overskaalen ophængtes nu paa denne arm i det nederste hak, og hvilte da paa underskaalen i horisontal stilling — flyttedes derpaa opover hak for hak,

Fig. 40.

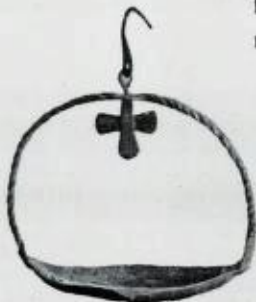

Fig. 43.

Fig. 39.

Fig. 42.

Fig. 41.

Fig. 39. Lysestage af jern fra Hol. U. O. Fig. 40-43. Koler af jern; 40. Fra Strillelandet. N. F. 41. Fra Førde, Søndfjord. N. F. 42. Kole til fire blus. V. S. O. 43. Kole, maaske til kirkelig brug i middelalderen. Fra Nessets præstegaard. V. S. O.

verdensdel. De norske nybyggere bragte den med sig til Vesterhavsoerne, hvor navnet kollie paa Shetlandsøerne endnu er bevaret. I Skotland, hvor kolen kaldes crusie, var den meget almindelig, som rimelig kan være i et land, hvor tran var let at skaffe; men ogsaa i alle andre nord-europæiske lande var den vel kjendt. Lignende lamper har ligeledes været udbredt i Sydeuropa, men her var det neppe tran, men derimod planteoljer, som blev brændt. Mange af disse koler former nærmer sig de gamle romerske lamper af brændt ler, og da man fra romertiden ogsaa kjender lamper af jern i former, som danner mellemled mellem lerlamperne og vore koler, er der megen sandsynlighed for, at kolen er den sidste ætling af den romerske lampe.

Den vanligste form for kolen er en trekantet skaal, hvis ene spidse hjørne løber frem i en tud til vægen; den modsatte side af skaalen er forsynet med et haandtag, som er bøiet indover, saa haandtagets ytterste del kommer over lampens tyngdepunkt. Kolen kan derfor, naar den er fyldt, nu ophænges efter dette haandtag, som ytterst er forsynet med et lidet hul, hvori en hvirvel med en løkke, som fæstes til en ten; tenen er i den anden ende tilspidset, saa den

eftersom tranen blev opbrugt, og kom i stadig mere fremoverheldende stilling, saa tranen altid flød frem til vægen. Kolerne forsynes ogsaa med laag.

Foruden de tresidige koler med bare en tud var der ogsaa firsidige, som i hvert af de fire hjørner havde en tud til vægen. Disse firkantede koler blev ogsaa forsynet med underskaal og ophængtes som en gryde ved en hank, fæstet i to af siderne. Ved disse koler kunde ikke tranens tilgang til vægen reguleres paa den netop skildrede maade, da den skraa stilling jo vilde bringe tranen til at flyde hen til en eller to af vægerne — men samtidig berøvet de andre al tilgang paa brændemateriale. Men man finder alligevel endel firkantede koler ophængt i skjærdingsarme — hvad enten dette nu bare var en vanemæssig overførelse af principet, uden praktisk betydning, eller der i saadanne koler brændte bare en eller to væger, ligesom i de tresidige. Fig. 42.

En sjelden koleform er den spidsovale, hvor skaalen ligner en flad baad. Den ophænges i en hank mellem begge spidser og har paa siden en tud for vægen. Et meget smukt eksemplar af en saadan kole er kommet fra Nessets præstegaard i Romsdalen til Videnskabsselskabets samling

Fig. 44. Lampe af klebersten fra Trondhjem.
V. S. O.

har tilhørt en kirke, hvor den har hængt foran et altar, et krucifiks eller helgenbillede. Fig. 43.

En noget lignende kole i samme samling har paa siden en hylse for vægen — antagelig en senere tilføjelse.

Ellers er vore koler ikke udsmykket, medens udenlandske eksemplarer fra renæssancen og middelalderen undertiden er meget smukt orneret paa skaalens høie kant og paa haandtaget. De her afbildede koler fra forskellige samlinger er vel bare for en del fra middelalderen, men kan dog alle benyttes som illustrerende det middelalderske husinventar, da formerne ganske sikkert gaar tilbage til denne tid. Nyere former for tranlampen vil senere blive omtalt.

De middelalderske stenlamper har i almindelighed bare bestaaet af en rund fordybning i en sten, hvor vægen har ligget paa stenkanten. Mange af de smaa kar af kleber, som er fundet ved gravninger i Trondhjem og Oslo, kan vistnok have været lamper, men betragtes i almindelighed af arkæologerne som „saltkar“ eller „digler“. Mangelen paa lamper i vore gamle byfund vilde dog være svært mærkelig, hvis ikke enkelte af disse kar har tjent som saadanne. Et par

store stenkar fundne i Trondhjem er utvilsomt lamper. I den brede kantrand er de forsynet med udløb eller tud, som ikke vilde være af nogen betydning som afløb for væsken i karret, men egner sig for en væge. Fig. 44. Paa den tomt, hvor Bøium kirke (Fjærland i Sogn) har staaet, er fundet en firkantet klebersten med fire skaalformede fordybninger. Med Herm. M. Schirmer tror jeg, denne sten har været anvendt ved belysning i kirken, ligesom et lidet stenkar fra Jæderen med en skaalformet fordybning meget vel kan betragtes som en lampe. Om der i disse har været brændt tran eller talg, kan ikke afgøres — og har her heller ikke større interesse. Fig. 45—46.

Den tran, som brændtes i kolerne, blev i middelalderen fremstillet af hvalspæk. Peder Clausson Friis beretter: „Udi hvalens hoved kunde de faa nogen lester fuld af klart fedt (som Olaus Magnus retteligen skriver) hvilket er klart som bomolje, og størkner eller haardener naar

i Trondhjem. Den er 20 cm. lang og 12 cm. bred, hanken er snoet og har øverst en korsformet hængeprydelse. Det er ikke urimelig at antage, at denne kole er fra middelalderen og

det kommer i kulde, og det bruges for olje i dette land til at brænde i lamper og se ved i de lange vintersnætter i Nordland. Man syder og vel fet af hvalens spæk (hvilket man kalder tran paa danske og lyse paa norske maal) til at brænde.“ Derimod nævner han ikke fremstilling af lyse af torskellever, hvad dog utvilsomt fandt sted i stor udstrækning.

„Lyse“ var en stor handelsvare i middelalderen. De bevarede toldruller fra Lynn, Hull og andre byer paa Englands østkyst viser, at lyse — oleum, som den kaldes med den latinske benævnelse paa olje — ofte var den vigtigste vare, som de norske handelsskibe fragtet over til de engelske havne i det 14de aarhundrede; der var lyse med næsten hvert eneste skib fra Bergen og Nidaros. Handelen med lyse var undergivet visse indskrænkninger, idet

retterbøderne fra Bergen, Oslo og Tønsberg forbød udlændinger at handle med lyse i byen; de maatte bare købe den til udførsel, men helt overlade smaahandelen med denne vare til nordmændene. Og som vanlig fastsættes saavel det maal, som skulde bruges, som den pris, der skulde gjælde.

Kong Haakon Magnussøns retterbod om udlændingers køb og varers salg bestemmer, at lyse skal sælges for $\frac{1}{2}$ mark pr. ask — asken var hulmaal for flydende varer og rummet fire boller eller 16 justur; for et pund lyse var prisen to örtuger.

I begyndelsen af 16de aarhundrede finder vi i regnskaberne fra Bergenhus, at der opføres paa indtægtsiden „15 mark for to tønder lyse“.

Udstyret med belysningsredskaber var imidlertid selv i storfolks hjem temmelig smaat gennem hele middelalderen, saavidt man tør dømme af de ikke mange bevarede indbofortegnelser. De ældste af disse gaar dog ikke længere tilbage for vort lands vedkommende end første halvdel af 14de aarhundrede. Ved den tid nævnes blandt det løsøre af forskjellig art, som tilhørte kong Magnus Eriksson paa Akershus, et par lygter, „en gammel og en ny, samt en liden lampe“, og i kongens fadebur i Oslo (helt sikkert er det dog ikke, om fortegnelsen gjælder kongens fadebur) fandtes 4 lysestager og en hornlygte. I et skifte fra 1366 mellem Gunnar Amundsson og søsteren Holmfrid, da hun holdt bryllup med Ingemund Tolga i Ryfylke, nævnes: to koler og en lysekrone (kærtihialmr) af jern samt

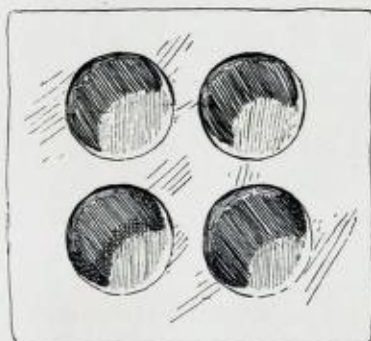

Fig. 45. Lampe af klebersten til kirkebrug med fire runde skaalformede fordybninger, fundet paa tomten for den nedrevne Bøium stavkirke i Sogn. Amble Museum. Stenen seet ovenfra; tværsnit.

Fig. 46. Liden kleberstenslampe fra Høiland, Jæderen, Stavanger Museum.

en lysestage af jern gjort som et skib. Dette bo synes at være usædvanlig rigt, og der nævnes adskillige bøger blandt løsøret; lysestagen „gjort som et skib“ har utvilsomt været en lignende lysopsats som den, der findes i Bergens Museum, fra Dale kirke, og paa altaret i Urnæs kirke.

Fra det 15de aarhundrede har vi fyldigere oplysninger. Da Aslak Bolt forlod Bergen for at drage til erkesædet i 1428, medbringer han blandt meget gods og kostbarheder 6 kobberstager, 2 store hornlygter og 4 messinglygter. Netop før hans afreise havde vitaliebrødrene overfaldt Bergen og plyndret bispegaarden, hvor de siges at have opbrudt biskopens kister og taget hans bøger, guld, sølv og ornat. Men bispemænd synes dog at have reddet adskillig. Aslak Bolts efterfølger paa erkestolen var tyskeren Henrik Kalteisen, og ogsaa hans fortegnelse fra 1453 over løsøre og indbo er bevaret, saa vi saaledes for to erkebiskoper fra det 15de aarh. har oplysninger om, hvad de eiede af stager og lygter. Imidlertid synes Henrik Kalteisens fortegnelse at omfatte, hvad der tilhørte dels domkirken og erkebispegaarden i Nidaros, dels erkebispens gaard i Bergen. I denne fortegnelse forekommer to mindre lysestager (candelabra), to lysestager af kobber, to mindre stager af jern og to stager af tin samt en hornlygte (lucerna de cornu). Og som den tredje prælat, hvis indbo vi har fortegnelse over, kan nævnes biskop Karl af Hamar, som paa Akershus slot i 1488 havde „i fruerstuen 1 lysekroner og 1 lygte“ og „i fadeburet 1 glaslygte og 1 stor anden lygte“.

Medens disse inventarier vel nærmest opregner bare det mere værdifulde løsøre, findes i gamle regnskabsbøger, for eksempel for Bergens kongsgaard fra 1518 og følgende aar, noteret indkøb af simple lysestager og lygter beregnet paa daglig brug. Til Bergenshus anskaffes saaledes i 1518 fire lygter „til gaards behov“ for 20 skilling, og aaret efter købes to lygter for en halv mark og en lygte for fire skilling; en lygte „til skibens behov“, altsaa en større skibsligte, kostede $\frac{1}{2}$ mark og 6 skilling. De to lysestager, som købes for 1 mark 4 skilling, har vistnok været ganske præsentable; pengenes købeevne var dengang betydelig.

Under de mange feider mellem lensherreerne i den urolige tid før 1536 blev der plyndret og røvet meget gods og indbo, som ved forligene atter skulde erstattes de udplyndrede. Flere optegnelser over røvet løsøre giver os et indblik i, hvad der ved reformationstiden fandtes i de større gaarde. Fru Inger til Østraat blev af erkebiskop Olav Engelbrektsøns folk i 1532 frarøvet „en tønde fuld med lysekroner skilte ad, vel pakkede, 2, hver med 18 piber, to lysestager oc søndertagne med 4 piber“. Lignende lysestager med 4 piber nævnes ogsaa andensteds, saaledes paa degnegaarden i Trondhjem i 1539: „1 lysestage af messing med 4 piber“, — den samme stage, som biskopen, magister Hans Gaas ti aar efter modtager paa degnegaarden af sin formands, magister Torbjørn Olavssøns arvinger i 1549.

Enkelte klosterinventarier fra tiden før reformationen oplyser om, hvad der fandtes af lysredskaber. I Kastele-klosterets kirke var der 1485 „4 blusstager og 4 tinstager paa altaret“. — I Tautra kloster opregnes i 1531—32 „7 lysestager smaa og store“.

I fortegnelsen over inventaret paa Stenviksholm, da slottet efter erobringen i 1537 blev overtaget af lensherren Christopher Huitfeldt, nævnes — foruden „et halvt skip-pund vox“ — „en stor messingkroner og 5 lysestager af jern“.

Det er hele middelalderen igjennem, som man vil se, temmelig smaa tal, som forekommer, naar belysningsgjenstandene opregnes. Først paa grænsen af den nye tid, renæssancen, som i saa mange livsforholde bragte indgribende forandringer med sig, synes forholdet at ændre sig noget. I de større huse, de rigere hjem, bliver der ved festlige leiligheder udfoldet en ødselhed, som ikke kjendtes i tidligere tid. Umaadelig som renæssancen var i nydelser, pompøs i sin pragtudfoldelse, begynder der i det 16de aarhundrede en masseudfoldelse af alskens løsøre, og der diskues og duges op i storslagen maalestok. Det er vel mod denne baggrund, vi faar betragte den kvittering, Erik Gyldenstjerne, hovedsmand paa Akershus i 1534, udsteder over endel gods, han har taget i forvaring for sin frænde Mogens Gyldenstjerne; thi deri opregnes blandt 56 stegepander, 70 smaa stenkrus og andet kjøkkentøi ogsaa 49 smaa lysestager. Et saa stort antal i en enkelt mands eie, selv om stagerne baade var smaa og simple, tyder paa, at en ny tids skik er i anmarsj; Mogens Gyldenstjernes halvhundredes stager høver ikke et middelaldersk hjem, de høver i renæssance-borgen, i adelsmandens herregaard under den nye tid.

Af de meddelte fortegnelser over middelaldersk indbo ser vi, at der i norske hjem fandtes lysestager af jern, messing, kobber og tin, lysekroner af jern og messing, samt ofte lygter, som dels er uden betegnelse af materialet, dels betegnes som hornlygter, glaslygter eller lygter af messing. Om stagneres og kronernes form kan bare antages, at de har haft lignende former som de kirkestager og kroner fra middelalderen, der ovenfor er beskrevet og afbildede. Lysekroner af dyrehorn (gevirer med paasatte lysepigge) fra 15de og 16de aarhundrede forekommer udenfor Norge, og der er ingen grund til at tro, at de ikke skulde være kjendte i vort land. Brudstykker af takker af elg og ren er fundne i middelalderske kultur-lag i Trondhjems grund, og af forskellige merker (huller, indridsede ringe o. lign.) kan det antages, at de oprindeligt har udgjort dele af saadanne lysekroner.

De forholdvis mange lygter, som middelalderens inventarier nævner, og som ogsaa omhandles i byloven, viser, at dette redskab var almindelig brugt saavel i kirkerne som til privatbrug, og ofte nævnes de f. eks. i danske testamenter paa saadan maade, at de maa have været

værdifulde gjenstande. Men sikre eksemplarer, ældre end renæssancen, kjendes neppe for Norges vedkommende. Lygten, oldnorsk skridljøs, var kjendt allerede i sagatiden, og sagaerne nævner, at der under tjeldene paa skibene blev brugt skridljøs. Formodentlig har disse ikke været synderlig forskjellige fra de sjaalygter, som fra senere tider er vel kjendte; de bestaar af et bundstykke, hvori lyset sættes, og et topstykke, hvori bærehanken anbringes, og mellem disse staaer færre eller flere spiler, rundt hvilke sjaaen spændes. De middelalderske metallygter har formodentlig heller ikke i væsentlig grad adskilt sig fra de former, som senere benyttedes; det udenlandske sammenligningsmateriale er rigtignok ikke særlig rigt, for lygter fra middelalderen er overalt temmelig sjældne, men det synes som om formerne har holdt sig svært konstante. De cylindriske lygter med fladt, kegleformet overstykke er vanligvis af jernblik eller messing, som er gjennemprikket eller gjennemskaaret af smaa spalter ordnet i forskjellige

Fig. 47. Sjaalygte fra Sætedal. N. F.

mønstre; gennem disse smaa aabninger lyste det inde i lygten staaende lys. Men bedre var det istedetfor de mange smaa huller at have nogle faa store aabninger dækket af horn eller glas. Saadanne lygter med runde eller firkantede ruder af gjennemsigtig materiale har vistnok de middelalderske lygter fra de norske inventarier været, naar de betegnes som glaslygter eller hornlygter.

De lys, som brændte i de mange forskjellige stager og stel, lygter og lysekroner, der nu er beskrevne, fortjener til slutning sin særskilte omtale. Rigtmok er der ikke mange lysestumper bevaret fra middelalderen, men saa fortæller gamle dokumenter jo endel om lysene ved de forskjellige betegnelser, som benyttes, og lidt kan ogsaa læres ved et lidet studium af navnene, ordene selv. Det gjælder især det i middelalderen mest anvendte ord for et lys, det oldnorske *kerti*, som vi endnu bruger i „kjerte“. Kerti er fra gammeltysk *kerte*, oldhøytysk *kerza*, afledet af *kerz* — væge eller kjerte, og hænger neppe sammen med det latinske *cera* „voks“, men vistnok med *charta* — papyrus, idet marven af papyrusplanten anvendtes som væge. Efter denne etymologi kunde kjerterne oprindelig antages at være væger, som for eksempel dypedes i talg eller tjære, til de var gjennemtrukne og overdragne deraf. Saadanne kjerter, talg- eller tjærefakler, ved vi ogsaa har været anvendt i Norden, og det helt til det 19de aarhundrede. Om nu Olav Kyrres kjertesvende har holdt til hverdags kjerter af denne slags ved kongens bord, er ikke let at afgjøre; vokskjerter anvendtes ved større høitideligheder,

og det var sikkert høie voksllys, som brændte paa altaret i de større, rigere kirker.

Men voks var ingen billig vare og blev ofte erstattet med talg, selv til kirkebrug, hvad der rigtignok var imod kirkereglerne — til belysningen skulde nemlig bare anvendes plante-stoffe. Men herfra maatte der dispenseres i de nordiske lande for lysenes vedkommende, som der blev gjort det for lampeoljens — idet der ikke til kirkens lamper i almindelighed brugtes planteolje, men tran.

Kjerter var den almindelige benævnelse paa voksllys i den senere middelalder. De solgtes efter vegt, og prisen var i Bergen i 1302 ifølge kong Haakon Magnussøns retterbod „2 penninge for et pund“. Men af kjerter gaves der flere slags. Der skjælnes i et testamente, hvor sjælegaver opregnes, mellem „kringlukerte“, som skulde brænde foran Maria-altaret, og „upphaldskerte“ foran høialtaret; kanske hermed menes lys for lysestel af forskjellig art, men det er lige rimelig at tro, at der menes kjerter af forskjellig størrelse. Af udtrykket „stavkjerter i kjertestikker“ forstaaes, at ogsaa stavkjerter maa være en slags lys; men mere faar vi heller ikke vide.

Ofte nævnes sjælegaver bestaaende af lys til forskellige altarer, men sjelden faaes nærmere besked om størrelsen; der opgives dog i det testamente, som Jon Martinsson paa Sudreim, Romerike, gjør i 1400, før han drager paa en pilgrimsreise, at de lys, som hver juleaften skal brænde paa altarerne i hans hjemstavns kirke, skal være „hver af en mark voks-tyngde“.

I slotsherren Jørgen Hansens regnskaber for Bergenhus i begyndelsen af 16de aarhundrede findes flere poster af interesse for os. Han gav leilighedsvis lys til kirkerne i Bergen, enten for sin samvittigheds skyld eller for at stille de himmelske magter tilfreds, og naar han havde gods underveis paa det utrygge hav, assurerte han det ved en gave til den berømte „lovekirke“ i Fane med det undergjørende kors — det hellige kors i Fane, som det ofte kaldes. Af disse regnskabsposter sees, at der blev betalt en skilling eller to for at sno et lys; det snoede lys, „tortiser“ som de gjerne kaldes, holdtes for staseligere, og en gave af et snoet lys var større end af et glat. I 1519 finder vi følgende poster i aarsregnskabet:

Fig. 48. Lygte af jernblik. N. F.

Fig. 49. Voksllys, 15 cm. langt og 1,6 cm. tykt, fundet under gulvet i Hopperstad kirke. U. O.

„1 β (β =skilling) for et lys blev snoet som kom til det hellige kors i Søndhordland som Jørgen lovede for den flaade tømmer.

2 β for lys.

Item $\frac{1}{2}$ løb talg gav Jørgen til Apostelkirken til lys 2 a feria post Bartholomei apostoli.

Item 3 mark voks til et lys som kom til helligkors for flaaden skulde vel komme hjem.

Item to mark voks Jørgen lod gjøre et lys af.

Item 1 pund voks Jørgen gav til det hellige kors i Fane.

Item 1 mark voks som smaa lys blev gjort af.

Item 1 pund voks som Jørgen gav til Sancta Anna til Dyren som Christoffer Tysk førte.

Item 4 β blev givet for to voksllys at gjøre som kom til Fane“.

Endelig kan til slutning omtales gildelysene, som synes at være lys af en egen art, som brugtes inden gilderne, naar der døde en i gildet staaende person. En skraa fra midten af det 14de aarhundrede for St. Olavsgildet i Onarheim bestemmer, at om nogen inden gildet dør, saa skal alle gildebrødre og gildesøstre, som bor i sognet, komme til ligsengen og lade synge sjælemesser og ofre gildelys. Og ved den store fest ved olsokstider skulde, naar St. Olavsminde var drukket, læses op navnene paa alle af gildet, som var døde, medens requiem og de profundis blev sunget og gildelysene skulde brænde.

Kjerter og lys om ligbaaren og til begravelser var i det hele meget almindelig i middelalderen, og sagaen beretter, at omkring Haakon Haakonssøns baare stod kjertesvender vagt med brændende kjerter, saa det var helt lyst allevegne omkring. Den gamle skik har holdt sig til vor tid.

Kirken havde en egen festdag i kirkeåret for lysene. Da blev alle lys indviet, som skulde bruges i kirken, dog med undtagelse af det store paaskelys, som indviedes for sig selve paaskeaften. Festdagen kaldtes *kyndelsmesse*, af latinsk *candela* = lys, og var henlagt til 2. februar, da

kirken feirede mindet om jomfru Marias besøg i templet — Mariæ renselsesdag. Den let forstaaelige symbolik knytter sig til Simeons ord i templet om Jesusbarnet: et lys til at oplyse hedningerne og en herlighed for dit folk Israel. (Lukas 2, v. 32.)

Lysenes indvielse foregik med stor høitidelighed, og kirken smykkedes med mange brændende kjerter. Det var middelalderens tro paa lysene som skytsmiddel mod de onde magter, som gjorde kyndelsmesse-lysene til ivrig eftertragtede amuletter, som sympati-midler i folkemedicinens og overtroens tjeneste. Kyndelsmesselys omtales saaledes i den merkelige, gamle svartebog fra tiden straks før reformationen, som for hundrede aar siden blev fundet under koret i Vinje kirke i Telemarken, da kirken blev nedrevet. I denne samling af hekseformularer forklares, at man kan „vise igjen en tyv“ ved at dryppe draaber af kyndelsmesse-lys paa gulvet i form af et kors; man tvinger derved tyven til at give tilbage de stjaalne sager; man kan ogsaa faa tyvens billede at se i vand, og man kan helbrede forheksede kreaturer ved hjælp af voksdryp fra de indviede lys. Samme fremgangsmaader omtales ogsaa i yngre svartebøger; men da lysene ikke indviedes ved kyndelsmesse i efter-reformatorisk tid, anvender disse nyere hekseformularer almindelige altarlys og kirkelys.

Den udstrakte brug af lys ved kirkelige høitider som ved alle vigtigere anledninger i menneskets liv er et meget interessant kapitel i kirkeskikkens og overtroens historie, men et meget langt og vidtløftig kapitel, som her bare kan antydes. I hele middelalderen og langt ned i nyere tid finder vi, at mennesket søgte at beskytte sig mod djævelen ved lysets hjælp. Fra fødsel til død, fra daab til jordfæstelse, ved alle livets vigtigere begivenheder, var lyset, den hellige ild, et virksomt vern mod mørkets magter. Og selv efter døden tændtes lys og ild foran kirkens altarer til gavn for sjælen i riget hinsides.

Fig. 50 Brændende tyristikker bæres i munden. Efter Olaus Magnus.

Fig 51. Messingkrone fra Hitterdals kirke. Oscar II's samlinger. N. F.

III.

Renæssance og barok.

Reformationen og renæssancen. — Nye ovne og flere vinduer i bygaardene. — Ny kirkeskik og nyt inventar. — Renæssanceformer i messing og tin. — Armstager og lysekroner. — Hjemmets udstyr. — Voksstapelholdere. — Lampetter og lygter.

Renæssancen og reformationen kom samtidig til Norge — og de kom begge næsten stillfærdig. Landet var i forfald, nationalt og kulturelt, behersket og underkuet af fremmede elementer, af tyske hantseater og dansk lensadel, med liden eller ingen modstandsevne hos den faatallige, hensygnende norske adel, den politisk umyndiggjorte bondestand og lidet fremtrædende borgerstand — og hvad geistligheden angaar, saa knækkedes dens nationale bestræbelser ved den nye læres anti-hierarkiske tendens. Bare som efterdønninger af store bevægelser ude i den verden, hvor livet pulserede kraftigt og rigt, hvor sindene var optændt af nye tankers gjenembrud, gled reformationen ind i Norge. Den blev af politisk betydning, men den greb ikke nordmændenes aandsliv, som den havde grebet de andre nationer — den bare reformerte kirkestyrelsen, men revolutionerte ikke menigheden. I den bagevje, hvori landet laa, naaede bølgeslaget fra Wittenberg knapt frem. Den kunstens nyfødselse, som fulgte aandens frigjørelse, blev hos os uden større betydning — i Norge skabtes yderst lidet af kunstverker i de par første menneskealdrer efter reformationens indførelse; først i det 17de aarhundrede merkes i større udstrækning, at en ny tid var kommen.

Et sted i Norge synes reformations-tankerne og renæs-

sance-ideerne dog at have fundet mere modtagelig jordbund, et sted var Luthers nye lære foreyndt, før den blev lovfæstet i statskirken, et sted reiste sig en renæssance-bygning, præget af den nye stil — og dette sted var landets største by Bergen. Hverken i Oslo, hvor det verdslige politiske centrum var, eller i Trondhjem, hvor den sidste erkebiskop, som rigsrådets første mand, skabte et geistligt politisk centrum, var forholdene paa den tid store nok til at danne et grundlag for en udvikling som den, der i Bergen spores ved midten af det 16de aarhundrede. Til de bergenske forhold maa vi derfor særlig vende os for at finde de mere fremtrædende træk, som karakteriserer det nye ved livet i renæssancens og reformationens aarhundrede.

De to faktorer, indbyrdes nøie sammenhørende, som ved denne tid begynder at omforme hjemmene, er ovnen og vinduet. I de bergenske bygaarde i middelalderen var ildsted og lysaabning som paa landsbygden, men med det 16de aarhundrede kommer nye skikke. Om ovnene har vi flere oplysninger. Paa Bergenhus opfører Jørgen Hansen i 1518 en skorsten med et spjeld af kobber i borgestuen og anskaffer der en kakkellovn. Ogsaa i andre bygninger, formodentlig i de mest velstaaende borgeres hjem, var der ved denne tid skorsten og kakkellovn; det

nævnes nemlig, at tyskerne ødelagde saadanne under sit oprør i 1523. Og mod aarhundredets midte kommer nye kakkelovne baade i kongsgaarden, bispeboligen og læsesemesterens hus. Disse ovne var gjort af store glaserte kakler, ofte meget rigt smykket med renæssance-ornamentik, hvor man som paa superintendenten Geble Pederssøns kakkelovn saa fremstillet „herlige billeder af passionen og mange fyrsters vaaben“. Brudstykker af saadanne kakler er fundet baade i Trondhjem og Oslo og paa Stenviksholm. Ogsaa jernovne anskaffes til skolegaarden i 1554, til Bergenhus i 1566.

Med disse ovne fulgte ikke ildslys, og nu var den tid kommet, da større vinduer med glaserter ikke længer blot var kirkernes og kongsgaardenes pryde, men ogsaa de private hjem. Paa Bergenhus arbejdede en glasmester, som indsatte ruder i sprosser af tin; glasvinduer fandtes ogsaa ude i byen, og tyskernes herjinger i 1523 gik ud over de kostbare ruder saavel som over kakkelovnene. I Trondhjem er der ogsaa ved denne tid en glasmester, men da byen var langt mindre, var sikkerlig ruderne ogsaa færre. Paa Stenviksholm er fundet vindusglas af form som en $\diamond$, hver side 9 cm. lang; det er af denne almindelige rudeform, at det glas, som indsættes i et vindu, har faaet navnet rude.

En renæssanceskik, som længe holdt sig, var at smykke vinduerne med smaa glasmalerier. Istedetfor det ufarvede glas indsattes ruder, hvorpaa der var malet forskellige fremstillinger, mest vaabenskjolde og deviser med navne og bømmer. Disse ruder var ofte gaver fra slægt og venner, naar en mand indredede et nyt hus eller bryllupsgaver til det unge ægtepar, som stiftede et nyt hjem, og hver giver lod da en rude bemale med sit eget navn og merke. Det synes som om skikken var mest udbredt og holdt sig længst paa Vestlandet, hvor den tilslut — som det gjerne gaar med de fremmede moder — blev meget yndet af bønderne, medens den efterhaanden var gaaet af brug i byen. Uden tvil har Bergen været fabrikationsstedet for disse ruder. Et udmerket eksempel paa en gaard, hvis vinduer paa denne vis var udstyret med malede ruder, var Galtungættens sæde Thorsnes i Jondal, Hardanger. Her saaes ruder, hvor der foruden Galtungernes adelige vaaben ogsaa var fremstillet vaabenskjolde tilhørende familjerne Orning, Juel, Bildt og Mouatt, og uadelige skjolde og merker tilhørende bygdens prester og bergenske borgere. Aarstallet 1635 findes paa tre af ruderne.

Samtidig som hjemmene fik sine brede, vakre renæssance-vinduer med de beskyttende skodder udenfor, førte tidens krav til mere lys indgribende forandringer med sig

i kirkebygningerne. Men desværre blev dette krav ikke opfyldt paa samme smukke maade i kirkerne som i privatboligerne; tvertimod er det reformationen, som er skyld i, at mange gamle kirker blev vandaliseret ved de svære, plumpe vinduer, som hensynsløst og brutalt blev brudt i stenkirkernes mure og stavkirkernes vægge, og ofte helt ødelagde de gamle vinduer, hvor saadanne fandtes.

Det var den nye form for gudstjenesten, som fremtvang denne skjæmmende behandling af kirkerne. Før gik man til kirke for at høre en messe, nu for at høre en præken. Men for at præke maatte presten have lys ved prækestolen, saa han kunde se at læse sin bibel og sit manuskript, om han brugte noget, eller sin prækensamling, som han vel helst tyede til. Før var gudstjenesten en appel til følelsen. I det dæmpede lys af faa og smaa vinduer straalte det gyldne, varme skjær fra altarets hjerter og fra de brændende lamper og lys foran kors og helgenbilleder saa mildt og besnærende over de andægtige troende, stemte sindet modtageligt for det skjønhedsindtryk, som det var kirken vilde give sin menighed. Nu var gudstjenesten en appel til forstanden. Den rene lære skulde forkyndes og kampen føres mod hele den udvortes gudstjeneste; fra den hellige skrifts blade skulde de evige sandheder oplyse menigheden. Det var det sterke, klare, fulde dagslys, som skulde slippes ind i kirkerne, saa alle kunde se forgyldningen skalle af „de skarns billeder“ og solstraalerne trænge ind i krogene, hvor de slukkede lys osede foran det tomme relikviegjemme.

Fig. 52. Altarstage fra Aavaldsnes k. N. F. Senmiddelalderisk form; vistnok fra efterreformatorisk tid.

Istedetfor at knæle foran kors og altar, at ofre vokslys og mumle latinske bømner og se Herrens legeme og blod opløftes i montrans og kalk under sølvklokkens klang og duft af røgelse, var det nu kirkeskik at sidde stille under prækestol med kamp mod søvnen gennem den lange præken og freidig istemmen af salmesangen før og efter.

Vinduernes opgave var at skaffe lys — og andet hensyn var der ikke at tage for dem, som i tiden efter reformationen stelte med kirkebygningerne. Om arkitekturen brød man sig ikke. Slemt nok led de af stenbyggede kirker, men værst gik det ud over stavkirkerne. De nye vinduers tid begyndte allerede i det 16de aarhundrede, men de fleste kirker fik dem først i det følgende sekel — og forresten er der helt til det 20de aarhundrede fortsat paa samme vis med at bryde mure og hugge vægge for at skaffe lys.

Til belysning i hjem som kirke brugtes i den tid, som fulgte efter middelalderen, de samme redskaber som i aarhundrederne før; bare formerne ændredes efter nye stilarter, nye moder, og egentlig kan det siges, at hvad

Fig. 53.

Fig. 54.

Fig. 55.

Fig. 56.

Fig. 57.

Fig. 53. Hof k. Toten. U. O. Indskrift: LAVRITS HANSON HAFVIR GIIFVET TISE STAGEN TIL HOFFVIS KIRKE 1574. 54. Helgen k. N. F. 55. Løiten k. U. O. Indskrift: HER PER SVENSØN ANO 1598. 56. Berg k. anneks til Brunlanæs. Indskrift med datering 1594. 57. Borre k. N. F.

ild og lys vedrører, strækker middelalderen sig helt frem til det 19de aarhundrede. Først med vore bedsteforældres generation begynder „den nyere tid“ for belysningsmaadernes vedkommende.

Husinventar fra det 16de og begyndelsen af det 17de aarhundrede er der yderst lidet bevaret af; ogsaa for denne periode maa vi danne os et billede af hjemmenes udstyr ved at studere kirkernes.

En norsk kirke kort tid efter reformationen var et plyndret tempel. Ranet var dens kostbarheder, revet og ribbet dens prydelser. Den kirkelige interesse var saare liden, og faa tænkte paa at skaffe sin sognekirke det udstyr, den manglede, saalænge det var vanskeligt nok at faa prest til kirken. Men som aarene gik og alt efterhaanden bedredes og kom i gjænge, blev det nidkjære prester og fromme menighedslemmer en kjær pligt at sørge for, at deres gudshus ikke længer manglede det vigtigste inventar. Fra biskop Jens Nilssøns kulturhistorisk interessante visitasbøger faar man et godt indblik i, hvor fattesligt det alligevel var i mange kirker, og bispemuntrede flittig til at bedre tilstanden. For lysenes vedkommende gjaldt det dog først at bringe paa det rene, hvad „den nye lære“ krævede af altarbelysningen — ti de mange lys smagte af papistisk lære, men hvormange lys den rigtige lære fordrede, var ikke paa det rene. Bispemuntrede samraad med provsterne og forelagde i 1580 for Sjællands biskop, der betragtedes som kirkens primas, „nogle artichle religionen andrørendis om hvis brøst, som findes i Oslo oc Hammers stigher“ for at faa afgjort blandt andet følgende spørgsmaal: „Om lius skal tendis

paa alterit, naar mand haffuer icke communicantes, och om der skal ikon eniste tho lius tendis och icke flere.“

Svaret blev: der behøves bare at brænde to lys — „Duas candelas incendi satis est, etiam quando non sunt communicantes.“ Men selv til de to nødvendige altarlys var der ikke altid stager, som var kirken værdig. Paa en visitasreise i 1594 finder bispemuntrede i Nessing kirke „ingen liussestager uden 2 smaa trestager“. Selv i 1618 finder biskop Nils Glostrup paa visitasreise i Telemarken, at „udi Moe annex och Weum annex er ingen lysstager, mens di maa tage klemmer aff tre och sette lyszenę wdi“. Biskopen forordner derfor „att wdi steden for di slemme lyseklemmer af træ, som di bruger paa alterne paa somme steder, maa kirckevergerne tilsteddis att indkiøbe smucke lysstager“. Hvordan en „lyseklemmer af træ“ ser ud, vil senere vises; træstager med former som renæssancens altarstager er det forresten ikke saa sjældent at finde bevaret endnu til vor tid i kirkerne.

I denne mangel paa passende lysstager har man i endel vestlandske kirker fundet en nem udvei. De gamle monstranser, som havde undgaaet den mest almindelige skjæbne at blive ranet fra kirken, stod hen til ingen nytte, og kunde nu omdannes til lysstage ved at paa-sættes en lysepibe eller pig. Eksempler herpaa kjendes fra Østensjø, Ulvik og Vikør kirker i Hardanger, og maaske Hoprestad kirke i Sogn. Lignende omdannelse til lysstage har vistnok ogsaa enkelte af de dyreformede vandkander — aquamaniler — gennemgaaet. Og senere afgav vandkanderne meget benyttede forbilleder til dyrefigurer skaaret af bygdekunstnere og bestemte til lysstage.

Fig. 58. Næs k. (Romerike). 59. Svelvik k. U. O. 60. Sannikedal k. N. F. 61. Traneby k. Indskrift med datering 1670. 62. Fiskum k.

Fra midten af aarhundredet er antagelig stagerne af den ganske smukke overgangsform fra middelalderisk til renaissance-type, som fremtræder f. eks. paa stagen fra Avaldsnæs kirke, fig. 52. De ældste, virkelig typiske, renaissancestager, som vistnok først noget senere begynder at optræde, har ogsaa bevaret enkelte gotiske træk som den krenelerede krave for eksempel paa altarstagerne fra Hofs kirke fra 1574; dette træk forsvinder dog temmelig snart, og stagerne faar rene renaissanceformer.

Sammenligning med de stager fra den gotiske tid, som er afbildet tidligere, vil vise, hvor formerne dog glider jevnt over i hinanden. Renaissance i ordets egentlige betydning er der jo ikke; ingen spontan nyfødselse, men en rig udvikling af arvede former. De gotiske stager havde leddet skaft, hvor ringformede, flade knopper eller rundstaver med smaa mellemrum opdelte skaftet i flere omtrent ensudseende dele som paa Kvitingsøkkirkens stager. Den lidt stive strengthed, som udmerker disse stager, forsvinder dog efterhaanden, og friere former foldes ud, mere linjespil indføres i skaftets opbygning. De flade knopper erstattes af vulster, pæreformede led mellem cylindriske dele, kugleformede led, hulkegler o. s. v.

Formudviklingen vil sees af rækken fig. 53—62, som repræsenterer et tidsrum af omkring hundrede aar, stagen fra Hof kirke (fig. 53) er dateret 1574, og stagen fra Traneby kirke (fig. 61) bærer aastallet 1670.

I modsætning til de gotiske altarstager, som gjerne staar paa tre smaa løvefigurer eller løvefødder under fodstykket, har renaissance-stagerne i almindelighed ikke saadanne fødder. Men senere dukker fødderne atter op med de mere barokke stageformer.

Det mest almindelige materiale for kirkelige lysredskaber var jo allerede under gotiken messing. Re-

naissance fortsatte at anvende messing i meget stor udstrækning, skjønt ogsaa tinstager ofte forekommer. I forarbejdelsen af de støbte og dreiede messingsager naaede renaissance-tidens høit udviklede haandverk en meget stor færdighed, og den levende formfølelse, som beherskede tiden, skabte mange overmaade vakre altarstager, hvoraf et betydeligt antal endnu findes i behold i vore kirker — enkelte er kommet til vore offentlige samlinger.

De dreiede messingstagers udvikling igjennem det 17de aarhundrede er meget rig og vekslende. Desværre har disse smukke arbejder fra en interessant periode i haandverkets historie været meget stedmoderlig behandlet i vor arkæologiske literatur; alle landets kirker har jo været besøgt af arkæologer, arkitekter og historikere, som har optegnet og beskrevet, hvad der særlig vakte deres interesse og opmærksomhed, men yderst sjelden faar man i kirkebeskrivelserne og optegnelserne om inventaret fylligere oplysning om altarstagerne. Hvor disse er forsynet med vaaben, initialer, aastal eller indskrifter, er der gjerne givet oplysning herom — men stagerne form har sjelden interesseret nogen. Dertil var stagerne kanske for almindelige.

Hele aarhundredet igjennem kom gaverne jo rigelig ind til landsens kirker fra menighedslemmer og presteskab. Der var en gavmildhed, en glæde ved at smykke kirkerne efter evne og fattig leilighed, som neppe i nogen senere tid. Det er som om det 17de aarhundrede vil yde erstatning for den udplynning af kirkerne, som havde fundet sted i det 16de.

Ved siden af de tunge, massive stager af støbt og dreiet messing forekommer der fra midten af det 17de aarhundrede hyppig messingblik, med udpuklede orna-

Fig. 63.

Fig. 64.

Fig. 65.

Fig. 66.

Fig. 67.

Fig. 63—67: Altarstager af messingblik. Fig. 63. Tomter R. (Romerike). U. O. Dateret 1652. 64. Urskog k. N. F. 65. Soner k. N. F. Indskrift med datering 1693. 66. Bryn k. 1680. 67. Frogner k. (i Lier).

menter. Stagerne form nærmer sig atter den oprindelige grundtype, hvor skaftet mellem en bred fod og en noget mindre krave forsynes med en fremtrædende knop paa midten; skaftet er ikke altid glat, ofte findes indpuklinger eller — hvad der er meget vanligt — skaftet er snoet, Rækken fig. 63—67 viser denne gruppes karakteristiske former; stagerne tilhører alle den sidste halvdel af det 17de aarhundrede.

Utvilsomt er mange af disse staselige, snoede messingstager af udenlandsk oprindelse; en hel del er nordtysk arbeide, andre hollandske. Det var jo i senrenæssancens tid, at saa mange gode og tildels mindre gode haandverksarbeider indførtes til landet. Men derved fik ogsaa det indenlandske haandverk stærke impulser, og sikkerlig har der herhjemme været udført meget smukt arbeide, som stilistisk slutter sig saa nøie til de udenlandske forbilleder, at man gjerne betegner dem som fremmede.

Fig. 69. Tinstage. N. F. Merket P. B., vistnok kandestøber P. Borchertssens, som tog borgerskab i Bergen 1658.

De fleste af disse større altarstager fra efter-reformatorisk tid har en høide af omkring 30 c.m til skaalens overkant; men der findes i vore kirker ogsaa mange af noget mindre dimensioner, og disse svarer da mere til dem, der brugtes i hjemmene som pryde paa de festlige borde. Ved de mindre stager er knoppen oftest anbragt ikke paa midten af skaftet, men paa dets nedre del — og mere almindeligt bliver det at erstatte den

runde knop med en flad skive af rund eller manglekantet form, hvad der igjen fører til en indskrænkning af kravens størrelse, idet den lavtsiddende plade gjerne betragtedes som en afløser af den ældre form — topkraven.

Medens de ældre renæssance-arbeider endnu udmerker sig ved en vis strenghed, er de yngre arbeider meget friere og faar en ornamental udsmykning, som er de ældre fremmed. Dette gjælder ikke blot arbeider i messingblik, hvor tekniken førte til en rig anvendelse af udpunslede ornamentter, mest i form af blomster og frugtguirlander, ranker og kranser, men ogsaa de støbte, massive stager faar en vakker ornering af graverede renæssancemønstre.

Tinarbeider bliverv anligere. En vakker tinstage (fig. 69) er forsynet med den bergenske kandestøber Peter Borchertssens merke, og er et af de ældste stemplede norske tinarbeider, som kjendes

— Peter Borchertssen

er indført i Bergens borgerbog 1658. Det smukke arbeide vidner om, hvor høit vort indenlandske haandverk dengang stod, og det giver os ret til at antage, at mangfoldige af de vakre lysestager, som findes spredt omkring i landet, er norsk arbeide, ikke udenlandsk, som man har været saa tilbøielig til at tro om det bedste haandverksarbeide fra ældre tid.

Fig. 68. Messingstige. N. F.

Fig. 70. Elverum k. K. K. 1678.

Tinstagerne, hvoraf endel karakteristiske former fra slutningen af det 17de aarhundrede er gengivet fig. 69—75, har ikke sjelden former, som staar meget nær de vanlige messingstager; det er saaledes tilfældet med den netop nævnte bergenske tinstage og den noget lignende tinstage fra Elverum kirke (fig. 70).

Fig. 71.

Fig. 72.

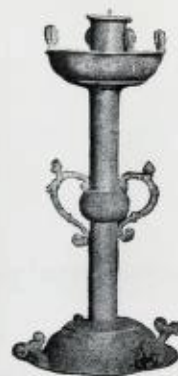

Fig. 73.

Fig. 71. Lille Eivedal k. N. F. H. N. Fries. 1688. 72. Vor Frelsers k., Kristiania. K. K. Indskrift: 1682. 73. Tingulstad k. N. F. Indskrift med datering 1685.

Men andre tinarbejder kan fremvise eiendommeligheder, forskjellige fra messingarbejderne; de to stager fra Eidskogs og Haslums kirker (fig. 74—75) har saaledes ottekantet og firkantet skaft og fod, medens messingstagerne gennemgaaende har runde former. De prægtige altarstager fra Vor Frelsers kirke i Kristiania fra 1685 (fig. 72) er maaske det mest monumentale tinarbejde, som er bevaret i vort land; formen er udpræget barok; de tre fødder er formet som en fremspringende løve med kugle mellem forlabberne, et motiv, der ogsaa gjenfindes paa stagerne fra Tingulstad kirke (fig. 73), men her anbragt som deko-

ration paa oversiden af fodstykket. Desværre er kun de færreste af tinstagerne forsynet med kandestøber-merker. Tinnets var fra gammel tid et yndet materiale, som fortræffelig egnede sig for finere kunstnerisk arbejde, billigere end sølv, men alligevel saa kostbat, art man under renæssancen ofrede tinarbejderne megen opmærksomhed. Ofte omtales tinsager i inventarierne

Fig. 74.

Fig. 75.

Fig. 76.

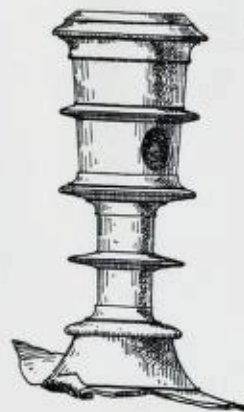

Fig. 77.

Fig. 78.

Fig. 74. Tinstage fra Eidskog k. N. F. Indskrift: Georgius Relehwein, Catharina Sverdrup. 1684. 75. Tinstage. Haslum k. (Bærum). N. F. 76. Messingstager fundne i Stenviksholms ruiner. V. S. O.

Fig. 79.

Fig. 79. Vinje, Telemarken. N. F.

Fig. 80.

Fig. 80. Saude, Telemarken. Nord. Mus.

Fig. 81.

Fig. 81. Messingstage. N. F. Med Thomas Dyrre og Margaretha Huitfeldts vaabenskjolde og initialer

Fig. 82.

glasmestre — hvad der jo tyder paa et ganske stort marked. Nu var jo kandestøbernes væsentligste opgave, som navnet ogsaa antyder, at forarbejde kander og krus

været altarstager, de mindre derimod har ogsaa fundet anvendelse i hjemmene.

Lyestager, som med sikkerhed vides anvendt til

Fig. 83.

Fig. 83. Ringebu (Gudbrandsd.) N. F.

Fig. 84.

Fig. 85.

Fig. 86.

Fig. 87.

Fig. 88.

samt tallerkener og fade, men ogsaa lysestager og armstager udgik i stort antal fra deres verksteder.

Den overveiende del af de ovenfor omtalte stager har været anvendt til kirkelig brug; de største stager har kun

profan brug i det 16de aarhundredes hjem, er der neppe mange af i vort land. Men nogle faa kjendes dog, saaledes to smaa stager, som er fundne i ruinerne af Stenviksholm, og som tydelig viser efterreformatoriske former

Fig. 89.

Fig. 90.

Fig. 91.

Fig. 92.

Fig. 93.

Fig. 89. N. F. Fig. 90. Fjære k. K. K. Indskrift og datering 1678. 91. K. K. 92. Nord. Mus. 93. Messingstage. K. K.

Fig. 94.

Fig. 95.

Fig. 96.

Fig. 97.

Fig. 98.

Fig. 94. Sandherred. 1684. N. F. 95. Vikør k. 1717. 96. Sætedal. N. F. 98. N. F.

og vel har været benyttet af lensherrene paa slottet. De blev begge fundne i det sydøstre hjørnerum, som hører til den del af slottet, hvor erkebispens og senere lensherrens private rum har været. Begge stager er af messing, og begge mangler fodstykket; de er ca. 10 cm.

Den lille stage fig. 76 tilhører visnok ogsaa inventaret i det 16de aarhundredes hjem. I det følgende aarhundrede var messingstager af former som figurrækkerne 79—98 pragtstykker i hjemmene som i kirkerne. Skaftet var snoet eller leddet som de større stager til kirkebrug, fodstykket

Fig. 99. Telemarken. N. F.

Fig. 100. Nord. Mus.

Fig. 101. Dovre k. K. K.

høje. Den ene har cylindrisk pibe og kort skaft, med dreiede, runde ringe; den anden er af en sjældnere form, eiendommelig ved skaftets sekskantede tværsnit og en femkantet liden knop under piben, hvis sider er opdelt i små triangelflader i to rækker. Fig. 77—78.

rigt orneret i forskellige renæssancemønstre, delvis graveret, dels i drevet arbejde og ofte gennembrudt. Langt ned i det 18de aarhundrede fortsattes udviklingen af disse mange forskellige stageformer, indtil rokokkens tid kommer med nye former og motiver.

Fig. 102.

Fig. 103.

Fig. 102. Laanke k. V. S. O. 103. Tønset k. K. K. Indskrift: Tandem patientia victrix. Her Niels Friis, Sogneherre til Tønset prestegæld 1673.

Fig. 105.

Fig. 105. Undal. (Lister og Mandal.) N. F. 104. Barok armstage af messing. V. F. O. 106. Armstage fra Trøndelagen. N. F. 18de aarh.'s begyndelse.

Fig. 104.

Fig. 106.

Armstagerne fra renæssancens tid var ofte pragtstykker af støbt og drejet messing. Fig. 99—103.

Fra skaftet, der var profileret paa samme vis som tidens altarstager for et enkelt lys, udgik to arme, hver forsynet med pibe til et lys, (fig. 99, 100 og 101). Men foruden disse armstager til to lys, forekom ogsaa stager til tre lys; det tredje var da anbragt øverst paa stageskaftet; af saadanne stager giengives her to meget vakre eksemplarer,

fig. 103 fra Tønset kirke er 35 cm. høi og fig. 102 fra Laanke kirke i Stjørdalen, 50 cm. høi. Den trearmede stage fig. 104 viser udpræget barok form, og afviger fra renæssancestagerne ved mangelen paa skaft, idet de tre arme er fæstet omtrent umiddelbart paa det svære fodstykke. En langt enklere form har armstagen fra Undal (fig. 105) saagodtsom uden ornering.

Den karakteristiske stage fig 106 er indkommet til Folkemuseet fra det trondhjemske og repræsenterer det sidste afsnit af den periode, vi her sammenfatter under betegnelsen renæssance og barok, nemlig begyndelsen af det 18de aarhundrede. Det er ved denne tid, at der i ornamentiken hos os indføres et lidet motiv, som sees paa stagen, og som paa sin vis maa kaldes udpræget national: det norske vaabens løvefigur. Fra den tidlige middelalder havde dragen været det mest populære figurmotiv i norsk ornamentik, men ogsaa løvefiguren

var meget yndet. De sagnhistoriske, legendariske og symbolske figurfremstillinger paa vore stavkirker og delvis i vore stenkirker har været meget benyttet som forbilleder for folkekunstens dyreornamentik ned gennem middelalderen. Men som aarhundrederne gik, blev tidsafstanden altfor stor til, at en inderlig forstaaelse af den gamle figurkunst kunde præge de sene efterligninger. Forbilleder blev søgt og fundet andetsteds, saaledes i de udenlandske renæssancearbejder, som indførtes i landet. Den gamle forkjærlighed for drager og løver dør dog ikke ud, men finder sjældnere passende forbilleder, indtil det norske vaabens løvefigur en dag blev „opdaget“ — og fra nu af er der ingen mangel paa løver i den norske ornamentik.

Gulvstage er maaske en passende betegnelse for den dobbeltarm paa det høie stangskaf, som er afbildet fig. 107. Den er kommet fra „Søfarendes Fattighus“ i Bergen. Den nederste del af stangen, som gaar over i en tregrenet fod, er snoet, men ellers er udstyret helt tarveligt. Hele stagen er af jern, og typen maa regnes blandt de sjældnere; men som vi senere skal omtale, var det ingen sjældenhed at finde andre og simplere former og „gulvstager“ i bondestuen ved denne tid.

Fig. 107. Gulvstage af jern fra Søfarendes Fattighus i Bergen. N. F.

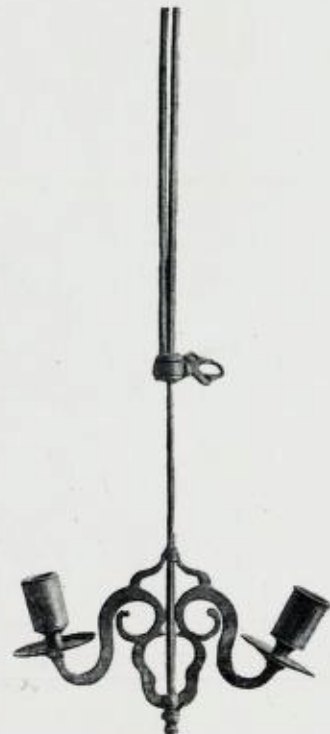

Fig. 108. Hængende dobbeltarm. V. S. O.

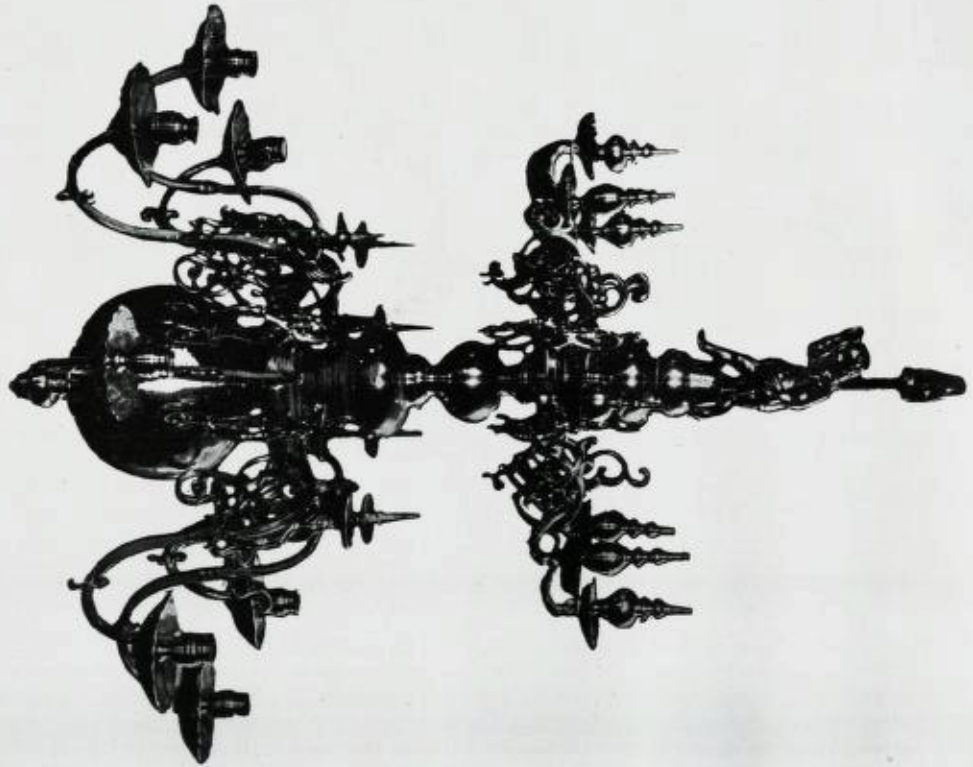

Fig. 112. Messinglysekroner i Vor Frelzers kirke, Kristiania. Indskrift: Anno 1684 Gaf Bisp
pen D. Hans Rosing med sin Hustru Kristina Bang denne Lysekroner til Christiania Kirke.

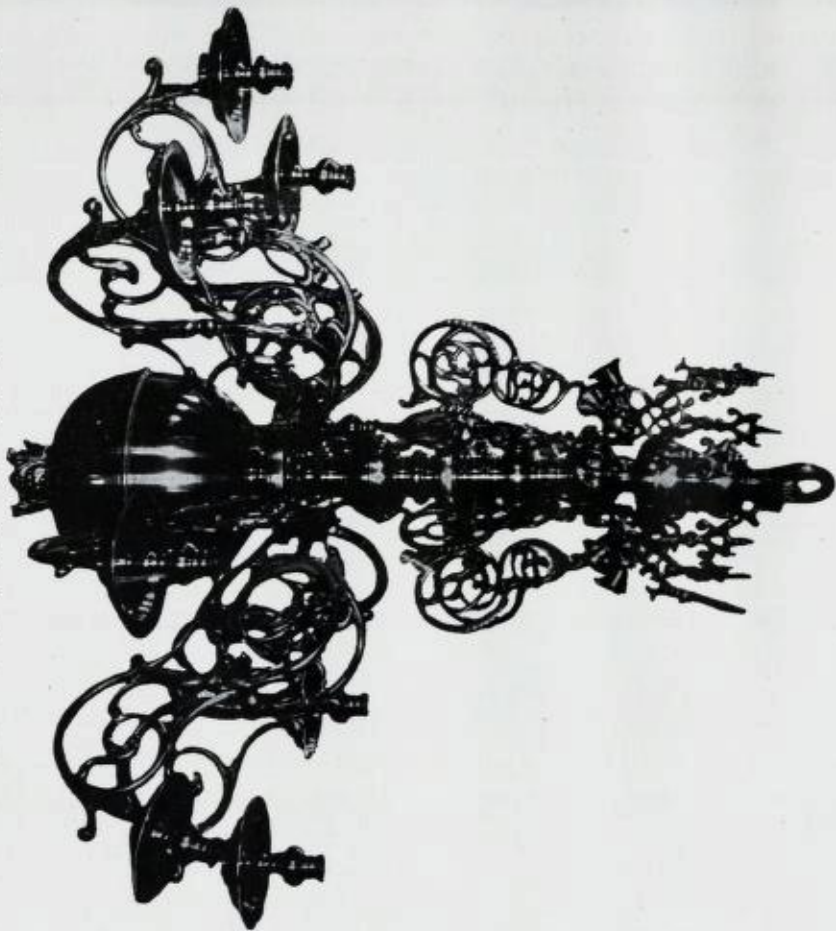

Fig. 113. Barok messinglysekroner i Vor Frelzers kirke, Kristiania. Stueningen af 17de aarhundrede.

Fig. 109. Vægarm af messingblik fra Lyster. B. M.

Hængende dobbeltarme kan man kalde en form for lysarme, som paa samme gang viser lighed med de beskrevne armstager og har noget tilfælles med lysekroner, idet de er indrettet til at hænge i taget. De bestaar af en dobbelt lysarm paa en vandrende stang, som ved en stoppeklemme er fæstet til en anden, fast, parallelgaaende stang saaledes, at den kan skyves langs den faste stang op eller ned til den forønskede høide. Indretningen er jo enklere end beskrivelsen, som maa støttes ved afbildningen fig. 108. Denne art „hængearme“ er ikke meget hyppig, synes det, forekommer maaske hovedsagelig i det nordenfjeldske, hvorfra flere indbyrdes lidet afvigende eksemplarer er indkommet til Videnskabernes Selskab i Trondhjem.

Vægarme, saavel en-armede for et enkelt lys, som to-armede for to eller tre lys, blev anbragt ved prækestolen, paa væggene ellers, paa søiler og bænkenes side-

Fig. 111. Vægarm af støbt messing. Vor Frelsers k.

5 — Lys og lysstel.

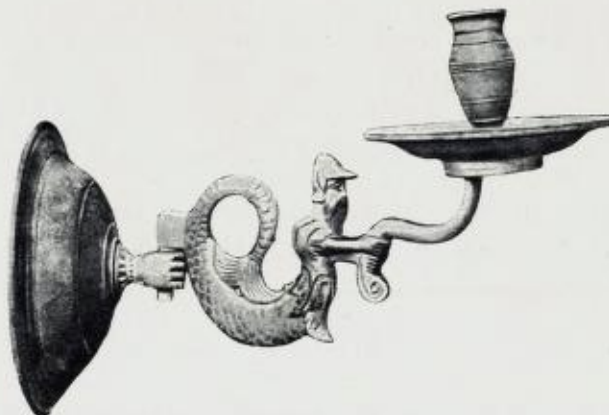

Fig. 110. Vægarm af støbt messing. Gimmedstad k.

stykker. Formerne er gennemgaaende de samme som for stager paa fod, eller som lysekronernes arme. En særdeles vakker renæssance-form har vægarmen i Gimmedstad kirke, Nordfjord. Den er fæstet til væggen ved en oval, bukket plade, i hvis midte en haand springer frem og griber om en tap, til hvilken slutter sig en krummet fiskehale af en havmand, som oventil er en hjelmklædt kriger. Han holder med begge hænder en buet arm, som bærer en bred krave, hvori lysepiben staar. Fig. 110.

En vægarm af messingblik med udbuklede ornamenter sees paa fig. 109, fra Lyster i Sogn. Nøiere betragtet er denne vægarm bygget ganske som en af de vanlige altarstager af messingblik, som for eksempel stagerne fra

Fig. 114. Messingkronc. Vossevangens k.

Bryn kirke og Frogner kirke fig. 166—167; der er en bred topkrave, et snoet skaft med stor knop og et fodstykke. Forskjellen er bare den, at vægarmens skaft er vinkelbøiet, saa at dets nedre del gaar vertikalt ud til siden istedetfor som paa stagerne horisontalt ned til fodstykket. Denne vægarm er vistnok fra midten af 17de aarhundrede, eller fra aarhundredets sidste halvdel. Den sjelden store og smukke vægarm (fig. 111) til tre lys, som staar ved prækestolen i Vor Frelzers kirke i Kristiania, er forsynet med en skraatstillet støttearm, hvad der ikke var ualmindelig ved saa store og tunge eksemplarer som dette. Antagelig er vægarmen ikke synderlig ældre end slutningen af 17de aarhundrede, fra hvilken tid kirkens øvrige gamle lysudstyr skriver sig.

Vægarmenes betydning for belysningen i kirkerne var dog ikke saa svært stor; det er sjældent at finde mange anbragte rundt omkring i kirken. Det var *lysekronerne*, som besørgede den nødvendige belysning, og kroner fra

kronede dobbeltørn, er overmaade hyppig som topfigur paa renæssance-kronerne.

Disse store kroner har oftest mere end en rad arme; almindeligst er to rader; den øverste er da mindre og har færre arme end den nederste rad. Antallet af arme er gjerne fra 6 opover; for det meste er antallet et lige tal, deleligt med 3 — saaledes er 12, 18 og 24 arme det vanligste — men ogsaa 8 arme.

Kronen fra Hitterdals kirke (fig. 51, side 23) har otte S-formede arme udgaaende fra en stamme, som ikke meget adskiller sig fra den gotiske form; topfiguren er en due med oljegren i næbbet, det gamle kristelige fredssymbol.

Mange af de større kroner er sikkert indført arbeide, særlig fra Holland. Som eksempel paa en hollandsk renæssance-krone kan nævnes den vakre, rigt smykkede krone i Vossevangens kirke med to rader hver paa otte arme. Fig. 114. Paa en af skaalerne er indridset støberens navn Harbert van der Harst 1614; han hørte til en bekendt

Fig. 115.

Fig. 116.

Fig. 117.

Fig. 118.

Fig. 119.

Fig. 115—119. Voksstapelholdere. N. F. 118 af jern, de øvrige af messing. 117 fra Egersund, 118 fra Aker.

renæssance-tiden er blandt det vanligste inventar i norske kirker. Det gjælder dem, som det gjælder stagerne, de har ikke i synderlig udstrækning interesseret forfatterne af de mange kirkebeskrivelser og kirkeundersøgelser. Derfor er en oversigt over de mange former, som findes, umulig at give, førend der fra alle kanter af landet foreligger langt mere materiale, billeder eller beskrivelser, end for tiden er tilfælde i vor litteratur, vore arkiver og samlinger. I det følgende skal kun enkelte sider fremdrages; nogle kroner afbildes og beskrives — det kan gaa aar og dag, inden en mere udtømmende behandling af emnet er mulig.

Lysekronerne fra den ældste renæssance-tid har bevaret den gotiske kroneform med dens massive midtstamme og de rankeformede arme, som udgaar fra den. Men rankernes grene og blade er svundet sterkt ind, armene bliver enklere, medens stammen leddes rigere, og topfiguren holdes ikke længer strengt inden den kristelige symboliks ramme. Vel forekommer saaledes symbolske duer og pelikaner, men ogsaa den helt heraldiske flake,

klokkestøber-familie i Deventer; en mindre krone af yngre form, ligeledes i Vossevangens kirke, er støbt af en anden mand af denne familie, kirkeklokken i Haus kirke af en tredje.

Vor Frelzers kirke i Kristiania har fra slutningen af 17de aarhundrede flere meget vakre og karakteristiske kroner dels af strengere renæssance-form, dels mere barokke som de to her gjengivne fig. 112—113. Der er ved de barokke kroner hyppig en overlæsselse af smaa dekorative led, smaa arme mellem de store lysbærende arme, smaa udløb og fremspring, ofte i forvirrende mængde. De gamle renæssancekroner med sine forholdsvis enkle arme, som hver traadte frit frem, kunde minde om et kraftig, veludviklet træ med sterke grene skydende ud fra stammen. Men det brogede mylder af arme og led, som ofte findes paa kroner af barok form, minder mest af alt om en marekvist. Det synes ogsaa som om reaktionen mod overlæsselsen kom snart efter, for rokokotidens kroner har oftest gjenoptaget de gamle renæssance-kroners roligere opbygning og vraget de barokke overdrivelser.

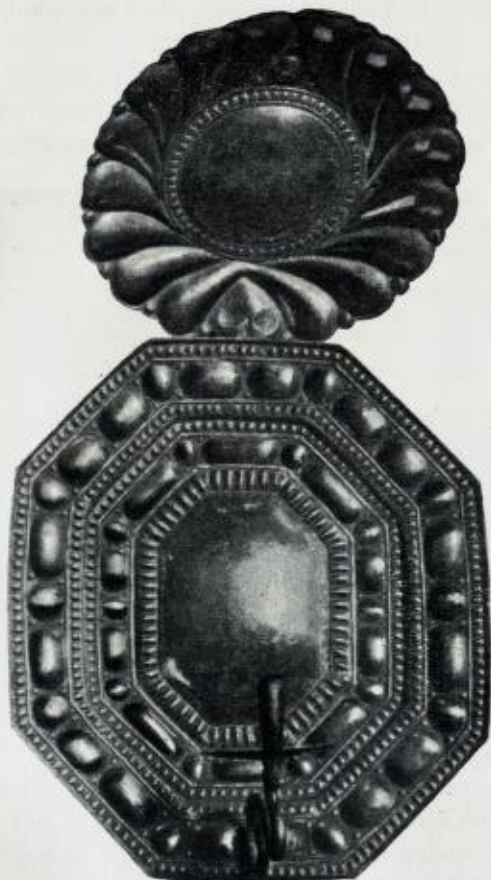

Fig. 120.

Fig. 120. Messinglampetter. N. F. Med indridsede vaabenskjolde og aarstal 1663.

Fig. 121.

Fig. 121. Messinglampet. N. F.

Vi gaar nu over til at betragte det 17de aarhundredes hjemlige interior. Bondestuen med de mange hjemmegjorte stageformer maa faa sit eget kapitel; byggaarden og herregaarden derimod faar faa sin behandling underét i dette kapitel.

Det 17de aarhundrede bragte i Norge et stort fremskridt i byggaardens indredning, nemlig *jernovnen*. Vi kalder den med den misvisende betegnelse endnu for kakkelovn, fordi den er fremgaaet af renæssancens ovne, bygget af kakler; disse kakler af brændt lergods var let udsat for at slaas istykker, for eksempel af ildrageren, naar ovnen blev rensat, og man begyndte tidlig at fore dem med jernplader. Efterhaanden opgav man kaklerne og anvendte bare det indre belæg af jernplader. Slig fremstod jernovnen.

Som før er omtalt, var de egentlige kakler nok saa almindelige i Bergen paa reformationens tid, og fandtes ogsaa i Oslo og Trondhjem. Ved midten af aarhundredet opsattes enkelte jernovne — men disse var vistnok af den overgangsform, hvor jernpladerne udvendig er omgivet af lerkakler. Flere saadanne nævnes paa Akershus. Men den norske jernindustri, som i den følgende tid udviklede

sig jevnt og raskt til en betydelig storindustri, bragte jernovnen ind i byggaardene, hvor de snart blev meget almindelige. Til landsbygden kom de egentlig først i det 18de aarhundrede.

I hjemmenes udstyr havde renæssancen bragt mangfoldige nyheder; der blev mere velvære og luksus over det huslige liv, mere pragt og stas over fester og høitider, ogsaa mere lys over det hele. Dog synes der paa mange andre omraader at have været større pragtudfoldelse i rige hjem end paa det omraade, vi beskæftiger os med. Belysningsredskaber som lysestage er langt mindre vigtige udstyrsartikler end ølkrus og vinkander. Lad os gennemgaa et velstandshus' inventar for at se, hvad der fandtes af lysredskaber.

Fra midten af det 17de aarhundrede, 1652, er fortegnelsen over indboet paa Thomas Dyres og Margareta Hvitfelds eiendom Sundsby i Bohuslen. Der opregnes her af belysningsgjenstande:

„Findes udi Fruens kammer: En liden messing lysestage og en liden lysesaks. En voksstabeljern.

I Fadeburet: En stor lygte — et par store lysestage

Fig. 122. Messinglampet fra Nedre Telemarken. N. F.

en messinglysestage og en jernlysesaks.

I Iver Dyres eget kammer: En messingplade — en liden messing lysestage — en messing lysesaks.

Findes i melkammeret: to jern lamper.“

Dette inventar giver i det hele taget meget gode oplysninger om et rigt hjemms indredning paa denne tid. Det sees, at der i Thomas Dyres eget værelse ligesom i hans hustrus og sønnen Ivers værelser bare er en messing lysestage med lysesaks til den vanlige belysning, samt enten en messing lyseplade eller voksstapel af jern, som sikkerlig oftest var bestemt til at bruges ved sengen paa natbordet. Til belysningen i andre beboelsesrum havde fadebursternen til dagligdags at benytte endel lysestage af messing og tin, ialt en 8—10 stykker, og desuden de simple redskaber, et par træstage og en jernstage. Men paa fadeburet opbevaredes, hvad man ikke brugte til hverdags, men vel tog frem ved høitidelige anledninger, nemlig foruden den seks-armede lysekrone ogsaa et par store lysestage og en stor lygte. Det var igrunden smaat stel i saa stort et hjem, dette. At der i hele indboet bare omtales tre jernlamper, viser, at tranlampen

Fig. 123. Lampet dateret 1642. V. S. O.

Fig. 124. Lyseblakkert af messingblik. Numedal. N. F.

Fig. 126. Udtræksarm af messing fra Evindvik i Sogn. N. F.

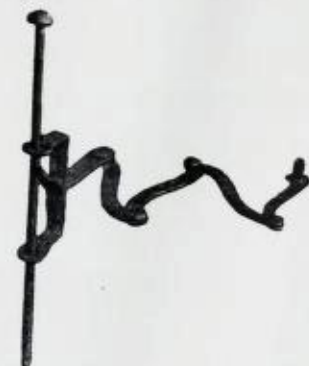

Fig. 127. Udtræksarm af jern fra Rygge. N. F.

— en lysesaks — en „enlige“ stage — en lysekrone med seks arme og piber.

Hvad fadebursternen har udi regnskab: 3 par lysestage — en stage — to lysestage — en jernstage med to piber paa — to messing lyseplader — to træ stage med jernpiber i.

Hvad som findes paa Munkeby: et par lysestage — en messing lysesaks — en messingplade — en træstage med en jernpibe — en jernlampe — et lysekrin beslaat med jern og laas for.

Paa den salig mands eget kammer: Et voksstabeljern — en liden haandlygte —

ikke blev anvendt i synderlig stor udstrækning hverken i køkken, kjelder eller tjenerrummene.

Det nye redskab, som omtales i Thomas Dyres og hustru Margareta Hvitfeldts hjem, voksstapeljernet, var en egen art lysestage, hvor lyset var en oprullet voksbelagt

Fig. 125. Lysestok (lysekiste) fra Gudbrandsdalen. N. F.

vege. Den havde en stor fordel, vegen var meget lang. En spiralformet oprullet stapel kunde vare i dagevis, ja uger, hvis den for eksempel bare tændtes, naar man fra dagligstuen gik ind til sit sovekammer, og brændte, til man var kommet i seng. Hændig var det altid at have staaende en voksstapel i værelset, hvor der i den store stage kanske stod bare en nedbrændt lysestump. Men voksstapelen var neppe egnet for værelsets fulde belysning, selv i saa nøisom en tid, hvad belysningen angik; for stort bedre end en liden praas, en tyristikke eller om man vil som vore smaa julelys, brændte ikke stapelen.

Folkemuseet har en liden samling stage til saadanne voksstapler; de fleste er af messing, men ogsaa enkelte af jern, altsaa voksstapeljernet, som de kaldes i den gjen-givne fortegnelse. Fig. 115—119. Den vanligste form er en tynd stilk eller stang staaende paa et fodstykke; paa denne stang sattes stapelen, og idet man rullede enden op, fæstedes denne i en flad klemme, en saks eller neb, formet undertiden som en lysepibe med skaal under. Naar det lille stykke, som var over klemmen, var brændt ned, aabnedes klemmen, og man trak lidt mere af stapelen op. Stangen, hvorpaa stapelen hvilte, kunde ogsaa anbringes horisontalt i et stativ, som fig. 117, hvor klemmens arme er ud-skaaret som fugle.

Tjente „stapeljern“ til nytte i hverdagslivet, saa var der en anden ny form for lyseholdere, som væsentlig tjente til pynt, nemlig lampet-

terne. De synes ikke at forekomme hos Thomas Dyre, men var dog noksaa vanlige i rigere hjem i det 17de aarhundrede.

Bag vægarmene var det blevet skik at fæste blanke plader, hvori lyset reflektertes. Dette var af stor dekorativ virkning og gav øget lyseffekt. Det ligger nær at tro, at en gammel dekorationsmaade har givet anledning til denne nye idé. Fra aarhundreder tilbage blev jo stuerne, særlig festsalen, smykket med ophængte skjolde, og i de blanke skjoldflader har fakler og kjerter, som anbragtes paa væggen, speilet sine flammer. En forening af det dekorative skjold og den vægarm, som bar lyset, var et naturligt skridt, som blev taget under renæssancen — derved fremstod *lampetten*. Fig. 120—123.

De store plader bag lyset egnede sig fortræffelig til udpunsling. Midtpartiet var gjerne en blank, hvælvet

Fig. 128. Glaslygte, angivelig fra Grue gamle kirke. N. F.

flade, omkring den en bred kant, hvori mindre, hvælvede bukler. Da nu lampetterne hang høit paa væggen, blev det reflekterte lys spredt ud i rummet, men forat ogsaa lyset skulde kastes ned, blev der gjerne anbragt en mindre plade over den store, og denne topplade fæstedes saaledes til den anden, at den heldede ud fra væggen, saa den reflekterte lyset nedad. Pladerne var enten runde eller manglekantede. Af de her giengivne lampetter er den store, ottekantede fig. 120 dateret 1663, den simple, rektangulære fig. 123 1642.

Lampetterne tilhører mest hjemmets inventar, om de end leilighedsvis findes i kirkerne.

Det samme gjælder de ganske hyppig forekommende „lyseblakkerter“ som fig. 124, bestaaende af en plade af messingblik med opadbøiet kant og i midten en lysepibe; de er gjerne orneret paa samme vis som lampetterne med udbuklede renæssance-mønstre.

I inventarfortegnelsen er nævnt „et lysekrin, beslaaet med jern og laas for“. Skrinet var, hvad der i middelalderens kirkeinventarier kaldtes lysestok — et gjemme for vokslys eller talglys.

Et smukt skaaret eksemplar af et saadant gjemme fra Gudbrandsdalen giengives her som fig. 125; det er meget sandsynlig, at kister, som nu gjerne kaldes og betragtes som dokumentskrin, oprindeligt kan have tjent som lysekrin.

I det 17de aarhundrede dukker der op en egen art vægarme, som kan benævnes udtræksarme; det karakteristiske ved dem er nemlig, at de kan trækkes ud, idet de er sammensatte af endel til hinanden leddede stænger, hvoraf den ytterste bærer en eller flere lysepiber, den inderste er fæstet til væggen. Udtræksarmen kan, naar den ikke bruges, ligge sammenfoldet ind til væggen; skal lysene tændes, trækkes den ud fra væggen til den forønskede længde. For at støtte armen, naar den er trukket langt ud, er der undertiden anbragt en lodret stillet støttestav under den ytterste del. Fig. 126.

Lygterne fik en rig udvikling efter middelalderen, da glasset blev meget billigere.

Fig. 130. Lommelygte. Fig. 130 aaben. Fig. 131 lukket. N. F.

Fig. 131.

Fig. 129. Messinglygte. N. F.

Til brug i køkken og kjelder, fjøs og stald blev de gamle former anvendt — de var gjerne cylindriske med en spids hætte, oftest af jernblik, gennemstukket af huller eller spalter, som paa de lidt finere eksemplarer var ordnet i mønstre. Men lygten var ogsaa anvendt til at lyse borgerne gennem byens gader om aftenne, og de hang i husets trappeopgange og forstuer; til saadant brug var jernbliklygterne for trivelige. De blev forarbejdet af messing — og udstyret med ornamentik, som messingsagerne ellers. For glassets skyld valgtes ikke saa gjerne den helt runde form; selve lytevæggen blev manglekantede, med smaa ruder indfattet i to rader eller lidt større ruder i en enkelt rad. Hætten, over lygten, var ofte kuppelformet med gennembrudte forsiringer. En saadan stor, smuk lygte er fig. 132, som er forsynet med aastallet 1649. Den mindre lygte (fig. 129) har et noget enklere udstyr, men tilhører samme tid, midten af det 17de aarhundrede. Af en helt anden og sjældnere type er glaslygten (fig. 128), som angivelig skal have tilhørt den gamle Grue kirke; den bestaar helt

af glas indfattet uden nogen ornering, og er sandsynligvis betydelig yngre end renæssance-lygterne.

Til brug for kirkegang, enten ved fropræken paa de store høitidsdage om vinteren eller ved aftengudstjenesten, havde man egne lygter, som kunde klaffes sammen og glemmes i lommen eller tasken eller paa anden vis puttes tilside, naar man kom ind i kirken. En eiendommelig form deraf ligner en bog, naar den er slaaet sammen. Idet man aabner lygten, glider glasrammen frem, og lygten faar en trekantet form. Lygten, aabnet til brug,

sees paa fig. 130, medens fig. 131 fremstiller en anden lygte sammenlagt; ogsaa haandtaget kan lægges ned, saa lygten uden vanskelighed kan stikkes i lommen. Som et bogbind er lygtens to sider forsiret. Paa den her afbildede side sees en smuk renæssance-ramme om et ovalt midtfelt, hvori retfærdighedens og seirens kvindelige genier er fremstillet med sverd og vegtskaal, krans og palmegren som attributer, et dekorationsmotiv, som hyppig forekommer i den nordiske renæssance.

Fig. 132. Messinglygte med indskrift Anno. 1649. N. F.

Fig. 133 a.

Fig. 134.

Fig. 133 a—134. Lysstager af træ fra Sætedalen. N. F.

Fig. 133 b.

IV.

Bondegaarden.

Vinduerne bliver almindelige. — Tyristikker og koler under røghatten.

Tran og tranbrænding. — Stager for stikker og for talglys. — Primitive former. — Gotikens og renæssancens former efterlignes.

Bondegaarden var i det 17de aarhundrede indredt mest som den havde været i middelalderen, hvad ildsted og lysaabninger angaaar. Først mod aarhundredets slutning og i begyndelsen af det 18de aarhundrede indtræder for bondestuens vedkommende det gjenembrud, som renæssancen havde bragt bygaarden: vinduet begynder at blive almindelig. I de mange bygdebeskrivelser og reiseskildringer fra „oplysnings-tiden“ findes spredte optegnelser om denne side af bygningsskikken paa landet; mest udførlig skildres den søndmørske røgstue ved midten af det 18de aarhundrede i Strøms Søndmørs-beskrivelse:

„Røgstuen, som er en stue uden loft, [er] forsynet med en nær ved døren staaende skorsten, eller hvælvet ildsted, hvorfra røgen staar op og gaar ud gennem en liøre, det er, et firkantet hul øverst oppe og midt paa taget. — Naar ilden er udbrændt paa skorstenen, lukkes liøren til, enten med en firkantet trælugge, kaldet skiold, eller med en skiaa (rettere siaa), det er, en firkantet træramme overdraget med en komave, som er gjennemsigtig og maa bruges om dagen for lysning skyld. Begge lettes af og paa med en dertil indrettet træstang, som her kaldes siaastang. Tilforn vidste bønderne ei af andet dagslys i stuen at sige, end det som saaledes kom ovenfra; men nu omstunder er vinduerne blevne ganske almindelige hos dem, og en med vindue forsynet stue kaldes af dem en glasstue. Derimod er de saakaldte kakkellovnsstuer (det er stuer, som foruden vinduer have loft og en bagovn af jern eller grøtsten)

mere rare, og sees kun hist og her hos velholdne bønder. Dog vilde disse stuer ganske vist blive mere almindelige, om de ikke holdt sig altfor fugtige, især da bønderne sjelden kan holde sine gulve helt rene; og som fugtighed lægger sig paa væggen og fordærver tømmeret, saa har nogle seet sig tvungne til at skille sig ved sine kakkellovnsstuer og i deres sted at opbygge røgstuer igjen, hvilke her paa stedet falde i almindelighed langt sundere at bo udi.

„Til aftenslys bruges nu overalt tranlamper eller egentlig saa kaldte lyse-koller, det er, jernlamper fyldte med lyse, som hos os er det almindeligste navn paa tran; disse lamper hænges paa en fra bitten (tværbjelken i stuen) udstaaende bevægelig træstang, og kan altsaa ved hjælp af stangen behændig flyttes fra det ene sted i stuen til det andet, hvorsomhelst lysning maatte behøves. Men tilforn, da fiskerierne ei vare saa almindelige som nu, blev i fjordene fornemmelig brugt spik (fedt fyrretræ kløvet i smaa stykker eller splindre) som lagdes paa en ophøiet stenhelle (en tynd og jevn stenplade) under en røghat og pibe, som gik op igjennem taget; hvilket alt nu omstunder er aftaget, saa at spik ikkun bruges en og anden gang i steden for praaser, som hos os kaldes daaser. Tællelys støbes vel undertiden af bønderne selv, men bruges ikke uden i høitidelige tilfælde.“

Vinduer var efter Strøms udsagn altsaa „ganske almindelige“ paa Søndmøre. Schønning siger, at der i 1773 var vinduer mangesteds i røgstuerne paa Nordmøre, medens Pontopidan (1752) omtaler dem som sjeldenheder paa det egentlige

Vestland. Kalm siger i 1746, at „nu begynder de mere og mere at bruge vinduer paa væggen“ paa Bohuslenskysten, samtidig som de norske jernovne kom i brug i denne gamle norske landsdel.

Glasruderne blev indtil midten af det 18de aarhundrede indført fra Tyskland; men de nyanlagte norske glasverker, som da begyndte at optage produktionen, fik i 1760 efter ansøgning udvirket et regeringsforbud mod al indførsel af glasvarer. En norsk jernindustri havde forsynet landet med ovne, en norsk glasindustri skulde nu søge at tilfredsstille det stadig stigende behov for vindusruder. Men det skulde snart vise sig, at behovet var altfor stort til, at den begyndende industri kunde tilfredsstille det. De norske glasverkers produktionsevne var ikke stor nok paa langt nær, og de maatte et par maaneder efter indførselsforbudets udstedelse ansøge om kongelig tilladelse til at indføre 1500 kister af de simple sorter vindusglas, det saakaldte lybske eller pommerske glas. I det følgende aar blev mangelen paa vindusglas saa følelig, at kongen den 5. januar 1762 paa generaltoldkammerets forestilling maatte give tilladelse til at indføre saa meget af disse glassorter, som der i landet bevislig trængtes til bygninger og deres istandsættelse.

Østenfjelds blev vinduerne tidligere indført i peisestuerne end vestenfjelds i røgovnsstuerne; for en del laa grunden hertil som nævnt i disse to forskellige stuers ildstedform; den østlandske skorsten bragte ljoren og ljorelyset ud af sagaen, medens den vestlandske røgovn længe gjorde enhver forandring heri umulig. Men ved siden af dette er det sikkerlig den større velstand i de rige østlandsbygder, som var aarsag i, at vinduerne tidligere kom i brug der end i de fattigere fjordstrøg vestpaa. Ved det 18de aarhundredes midte omtaler biskop Pontoppidan i sin „Norges naturlige historie“ (Kjøbenhavn 1752) „de panelede stuer og gode vinduer“, som paa den tid fandtes paa Oplandene, og bemærker herom: „Det sidste at erindre kunde synes overflødig, for den som ikke ved, at vinduer ellers er nye i de norske bønderhuse, og ikke efter landets gamle brug; thi paa denne side af Filefjeld eller i hele Bergens stift, hvor man synes *antiqui moris tenaciores*, er det rart, endog hos en rig bonde at finde en saakaldt glas-stue, det er et vaanhus med vinduer paa siden“.

Hvordan en stue fik først et, men siden flere vinduer nedigennem tiden, eftersom kravet til mere lys blev større og nye „ruders bekosten mere overkommelig“, fik Eilert Sundt en morsom beskrivelse af i Sundalen i Nordmøre i 1859. Det var en gammel stue, som for en menneskealder siden var røgovnsstue og gaardens rette vinterstue. „Oprindeligt og længe, det kunde eieren — en mand paa 65 aar — fortælle, var stuen uden vinduer; men saa havde en af hans forfædre hugget hul paa væggen og sat et vindue ind, det hist ved høisædet. Dennes eftermand gjorde siden

ligesaa paa den modsatte væg og satte ind dette vindue her lige over for høisædet. Endelig var der en tredje mand paa gaarden (nuværende eiers fader eller bedstefader), som kostede et vindue til paa denne samme væg, henimod hjørnet der, hvor grydebænken staar, at det kunde blive lidt lysere for kvindfolkene, som stelte der. Altsaa slægt for slægt mere lys her i huset. Og saaledes er det gaaet med røgovnstuen i hele det strøg, hvor den har hørt hjemme.“

Et karakteristisk billede af glasrudernes udbredelse paa landsbygderne giver det bergenske glarmesterlaugs forhandlingsprotokol, som er paabegyndt i 1739. Naar Tyskebryggen under Nordlandsstævnerne yret af fiskere, som havde ført sin dyrebare last af tørfisk og klipfisk dernordfra ned til Bergen, og nu skulde forsyne sig og sit hus for det kommende aar, var vindusruder noget af det gildeste, de kunde købe. Glarmestrene var da om sig, og søgte at skaffe sig mest mulig arbejde, flest mulige bestillinger; dette betragtedes som „illoyal konkuranse“ — det kaldtes „forprang“, og var forbudt i glarmesterlaugets artikler; det gav naturligvis anledning til megen strid mellem konkurrenterne. I den konvention, som endelig blev sluttet mellem mestrene, skildres „forpranget“ saaledes: „Fornemmelig har den skadelige, og for ærekjære borgere uanstændige, uskik i den senere tid [slutningen af 18de aarhundrede] taget overhaand, at nogle mestere have selv, ogsaa ved deres svenne og drenge, anmasset sig alt det arbejde de kunde faa, idet de have reist omkring i stævenstider paa nordfarjægterne samt paa andre her til byen søgende bønders baade og jægter, for at tilvende sig fortjeneste af det arbejde disse vilde have gjort. — — —“

Glasruden vakte den tid, den først blev anvendt i en landsens stue, stor beundring, den gav stuen navn af „glasstue“. Det er ganske morsomt, at denne benævnelse træffes paa saa vidt adskilte steder og til saa vidt adskilte tider, at man næsten kan sige, den naturnødvendig udspringer af beundringen for den merkelige gjenstand. Om direkte laan af ordet kan der nemlig ikke være tale, naar der i Nidaros i 1303 nævnes en Gudbrand bonde „i Glærstofo“ — i glasstuen —, og man saa finder fire hundrede aar efter, at søndmøringerne kalder sine stuer med glasruder for „glasstuen“, at færøingerne bruger samme navn, og vossingerne kalder den første bonde, som paa Vossestranden fik en rude i sit hus, for Lars Glashusen.

Tyristikkerne brændte i bondens stue paa Holbergs tid som de brændte paa Snorres. De fede tyrirødder blev gravet op af jorden overalt, hvor gammel furuskog var gaaet tilgrunde i kystdistrikterne, og i indlandsbygderne, hvor skogen endnu stod. Veden blev kløvet op i lange, smale stikker, som blev anbragt i holdere af de gamle kjendte former. Men ogsaa nye former kom jo til i tidernes løb.

En enkel stikke brændte hurtig, og gav bare et sparsomt lys, men et lidet baal af tyrived varte længer, kunde let

holdes vedlige, og lyste jo langt bedre. Maaden at anbringe dette lysbaal paa var i den ældste tid givet af sig selv; det var at lægge dem paa en stenhelle eller i en jernskaal paa en stang slig som allerede brugelig var i vikingetiden.

Men da skorstenen var kommen i brug for ildstedet, kom man paa tanke om at anvende samme indretning ogsaa for tyribaalet. Saa indrettedes i selve peisen en liden lysovn, som en niche i muren, med en egen liden røggang, en egen liden skorsten inde i den store, og et spjeld nederst at stænge den kolde luft ude, naar der ikke brændte stikker. Og dette system med en skorsten over baalet kunde jo ogsaa anvendes ude i stuen uden forbindelse med ildstedet; skorstenen behøvede heller ikke altid at gaa helt op gennem taget; det var nok, at den ledet røgen op over mandshøide, saa den ikke længer sved i øinene og satte sig i halsen paa dem, som samledes omkring det lille baal. En slig røghat af jern med panden hængende nedenunder fuld

Fig. 135.

Røghat med spikhyll. Nordmøre. N. F.

af tyristykker er kommen til Folkemuseet fra Nordmøre.

„Spikeljos“ kaldtes lysningen af baalet, og „spikhyll“ var den trønderske benævnelse paa pladen, hvor spiken — tyristikken — brændte.

Røghatten var mest i brug og mest nødvendig for den tykke røg fra tyriveden, men var ogsaa god at have over tranlampen, for osen fra den brændende kole var stram. Røghatten kaldtes da kolehat — paa Jæderen og i Dalerne stryta eller stryтахува efter dens kegleformede udseende (oldnorsk stryta = kegle). Arne Garborg tegner i et Knudalshæibrev følgende Jæderinteriør:

„Uppe i rote (lofte) noko framanum omnen var strytehole, der stryta med kola vart upphengd um vinterkveldane; her samla daa husfolke seg. Rokkane gjekk; mannfolki med knivar eller sylar stelte med sitt; einkvan fraa garden kom gjerne inn-um; skreddar eller skomakar kunde vera i huse, eller skulen stundom; eller der kunde koma eit bygdemenskje. Daa hadde huse sine beste samtalestundir; og dei gav meir hyggje og ofte meir lærdom enn kveldane no, daa mannen heng yvi eit blad, og borni sit og stirer i kvar-si bok, og alle tegjer og lampa oser. Strytehole

var og i dei gamle stogune ein ikkje so galin lufningsglugg.“

Til omtalen af kolerne i bondestuen skal her knyttes nogle oplysninger om den tran, som blev benyttet, og de vejer, som blev brændt i disse lamper fra gammel tid.

Om tran og trankogning paa Søndmøre i det 18de aarhundrede fortæller Strøm: „Tran, som her gemenligen kaldes lyse, fordi den bruges i tranlamperne til lysning, virkes dels af spæk, som faaes af hvaler, niser og springere, dels og fornemmelig af lever, som vel faaes af adskillige slags fiske (nemlig af brygde, haabrand, haakjærring, haamær, lange og sei) men af ingen i større overflødigheid end af vaartorsk. Baade spæk og lever kastes først hen i tette træer [=tønder], hvor den nogen tid bliver staaende for at raadne, og brændes siden til tran, som øses paa egetrær. Egetrærne forarbeides ikke her paa stedet, men faaes altid fra kjøbstæderne, fornemmelig i Bergen, hvor de enten kjøbes tomme, eller og fyldte med Altonaesk brændevin, da de siden, naar brændevinen er udtappet, anvendes til trantrær. Disse saa kaldte brændevinstrær var tilforn af adskillig størrelse, ligesom de af kjøbmændene blev bestilte paa de steder, hvorfra brændevinen kom; men da dette gav anledning til en alt for stor ulighed og urigtighed i handelen, har den oftbeholdte kongelige forordning [af 12. september 1753 angaaende fiskerierne og fiskehandelen nordenfjelds] vel og viselig befalet: i kjøb og salg ei at bruge andre brændevins- eller trantrær end dem, som holde det faste maal (nemlig 32 Stübken eller 120 danske potter) og findes mærkede med Altonaesk eller Itzehoesk stempel. Prisen paa en tønde tran er i almindelighed 7 eller 8 rigsdaler, men stiger undertiden til 10 og 12 rigsdaler.“

Til vege i tranlamperne anvendtes hamp eller lin, men bedst og billigst var det at bruge sæv, veiksev eller veikjagras, som man i almindelighed kaldte dette græs (*Juncus conglomeratus* eller *J. effusus*). Schübler meddeler, at den førstnævnte art vokser almindelig paa kysten til henimod

Fig. 136.

Kolehat med kole. B. M.

69° bredde — omtrent til Lofoten — den sidstnævnte art er almindelig i sydlige egne omtrent til 64½°, altsaa til Namdalen. Begge arter, og især den sidste bruges til forskellige slags fletningsarbejder, og lige ind i det 19de

Fig. 137. Træstage fra Myklebostad, Jølster, Søndfjord. B. M.

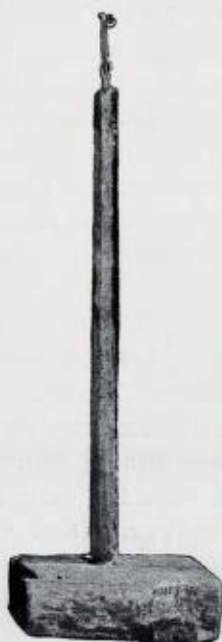

Fig. 138. Gulvstage af træ. Jølster, Søndfjord N. F.

Fig. 139. Gulvstage. N. F. Gudbrandsd.

aarhundrede har de været meget almindelige i landsbyggerne til lampeveger. Strøm oplyser, at „sæven bruges til væge i lamper med den fordel, at den tredje del af tranen derved kan spares, men da skal den tages i fuld maane. Den vokser mangesteds i sumpene og allevegne paa øerne, endog paa tør mark“.

En meget nøiagtig beskrivelse af, hvordan sæven blev anvendt, og hvordan den behandlede, finder vi hos Kalm i hans „Bohusländska Resa“ (Stockholm 1746). Han meddeler, at sæven — som han kalder knapptogh, det almindelige svenske navn er veketåg, det danske navn lysesiv — er almindelig paa fugtige steder. „Den ydre bark flaaes af, medens den endnu er grøn, paa det sæt, at man river af det grønne op langs efter siden, sætter tommelfingerens negl mod det øvrige grønne paa inder-siden, fører saa fingeren opover, hvorved den indre hvide „svampaktiga“ del skilles fra det grønne, og dette hvide hænges eller lægges hen til tørring; samme sættes siden i tranen i lampen og antændes. „I september fullmånad“ skal det være bedst at samle denne Juncus til veger, og det sagdes, at disse veger skulde have det ved sig, at de brænder godt, er gode og jevne som bomuld, ryger ikke, hvad lin og hampkluder pleier at gjøre, og tærer paa langt nær ikke saa meget tran som veger af blaar, af hamp eller lin.“

Men den hvide marv i sæven brugtes ikke bare til lampeveger, den var almindelig anvendt som veger i talglys — efter Schübler de i landsbyggerne saakaldte „vandlys“.

Lysestager fandtes i alle norske hjem, selv de fattigste; for alle maatte have en stage eller to at sætte julelys i, om de end til hverdags bare brændte tyristikker eller en osende kole. Det kan i vor tid godt hænde, at der i en fattig hytte ikke findes en eneste lysestage, men saa er der da sikkert nok en tomflaske eller to, som kan gjøre tjeneste som stage. I gamle dage var flaskerne sjeldnere og stagerne hyppigere. Men ikke var det altid stasstager, som brugtes. Ofte var de saa primitive, som de vel kunde være, lavet til husbehov af det emne, som laa for haanden, og formet som bedst det kunde falde sig. Ikke udstyret med engang den tarveligste udsmykning. Det eneste hensyn, som var taget, var at gjøre stagen tjenlig til sit brug, uden tanke for dens værd som prydgjenstand paa bordet.

Fra Myklebostad i Jølster, Søndfjord, er den naturformede stage (fig. 137), en tregrenet stok, som øverst er forsynet med en jernklype til lyset, eller tyristikken. En træstang indfældt i en firkantet træklods som fod og med jernklype øverst (fig. 138) kræver lidt mere forarbejdelse, men er ellers enklest mulig. Denne stage har været bestemt til gulvstage. Noget mindre er stagen fig. 139, hvor skaftet er af jern. Ligesom mange andre af de afbildede enkleste stageformer har man brugt baade talglys og tyristikke til dem, alt eftersom det kunde falde sig. Jernklyperne, som de er forsynet med, har undertiden faaet en rund bøining ytterst i næbbet, saa de lettere fattede om lyset; andre er her flade, hvad der passet bedst for tyristikkerne. (Fig. 140—144.)

En mere udviklet form viser de gudbrandsdalske stager fig. 145—147. Lyset skal i disse stager sættes i hylsen og klemmes fast ved en fjær; de er ofte forsynet med

Fig. 140.

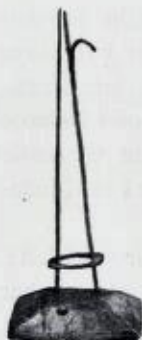

Fig. 141.

Fig. 142.

Fig. 143.

Fig. 144.

Stager fra Gudbrandsdalen. N. F.

skaal for talgdryp, og har desuden ligesom mange andre hjemmegjorte jernstager en krog, hvorved de kan hænges op paa en spiger i væggen. Arbejdet i disse stager er vanligvis meget enkelt, lidet eller intet er gjort for at give

Fig. 145.
Ringebu. N. F.

Fig. 146.
Gudbrandsd. N. F.

Fig. 147.
Gudbrandsd. N. F.

dem en vakker form. Men dygtige smede fandtes der jo i hver bygd landet over, og mange stager viser ogsaa, at en øvet haand har lavet dem; det er da særlig jernstager med snoet skaft, som vidner om smukt smedearbejde. (Fig. 149—151.)

Tidligere (side 25) er berettet, at vore kirker efter reformationstidens udplyndring ofte manglet anstændige altar-

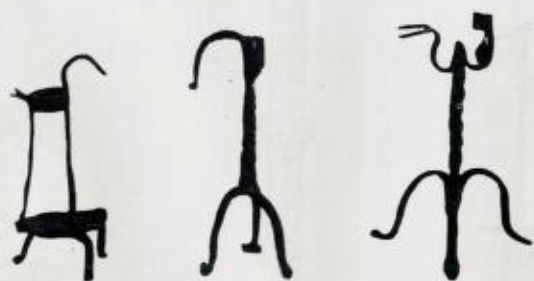

Fig. 148.
Jernstager. N. F.

Fig. 149.
Jernstager. N. F.

Fig. 150.
Hallingdal.

stager og isteden maatte bruge lyseklemmer af træ. Antagelig saa disse klemmer ud som træstagerne fig. 154 eller fig. 155, hvor lyset ved en skruegang blev klæmt fast i stagen.

I sammenhæng med disse stager, som har været brugt paa bordet, kan ogsaa nævnes gulvstagerne, hvoraf etpar allerede er omtalt paa grund af deres yderst enkle konstruktion, men hvoraf der ogsaa fandtes andre, som var mere

Fig. 151.

Fig. 152.

Fig. 153.

Jernstager. N. F. 151 og 153 fra Numedal.

sammensatte og meget praktiske derved, at lysets høide over gulvet kunde reguleres. Gulvstagerne kom vel især til anvendelse ved finere huslige arbejder om vinterkvelden, naar man ikke var tjent med det urolige lys fra ilden eller tyristikkerne, og kolens lys var for svagt. Da var det en stor hjælp at have en stor stage, som kunde sættes paa

Fig. 154.
Lyseklemmer af træ fra Gudbrandsdalen. N. F.

Fig. 155.

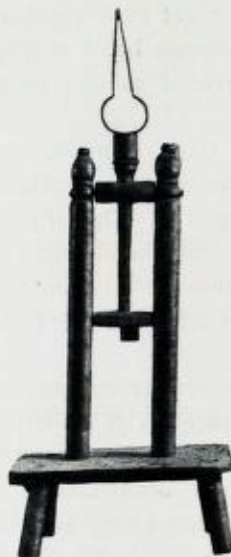

Fig. 157.
Gulvstager af træ. V. S. O.

Fig. 156.
Gulvstager af jern. B. M.

den bekvemmeste plads i stuen, og som kunde bære lyset høiere eller lavere, alt eftersom arbeidet krævede. De to her giengivne gulvstager viser, hvordan dette kunde opnaaes paa forskjellig vis. Fig. 156 er helt af jern; paa en ringformet fod staar en høi jernstang, som øverst er forsynet med en ring, som griber ind i hakkene paa den sagtakkede

kant af en anden bevægelig stang. Paa samme vis som man flytter en gryde, der hænger i en skjærding, kan her høiden af den bevægelige stang reguleres: ringen kan stilles paa de forskellige hak. Paa toppen af den bevægelige stang er en lyseplade med hylse for lyset. Noget anderledes indrettet er træstagen fra det trondhjemske, fig. 157. Paa en

Fig. 158. N. F.

Fig. 160. Nord. Mus.

Fig. 159. N. F.

firbenet skammel staar to stave øverst forbundet med et tværtræ; i tværtræet er et hul, i hvilket selve lysestagens skaft er stukket, og nederst er skaftet forsynet med et tværtræ, som kan glide i en fals i hver af stavenes indresider. Afbildningen viser gulvstagen, naar skaftet er stillet saa lavt det kan komme; naar skaftet er trukket helt op, vil dets tværtræ komme helt op under det øvre tværtræ, som forbinder sidestavene. I denne største høide er lyset i stagens jernklemme stillet i lidt over 1 meters høide fra gulvet.

Istedetfor at løfte lyset ved en høi stage, kunde det jo ogsaa ved en lang stang anbringes hængende, og den enkleste form for et saadant lysredskab viser fig. 158. Og var man paa reise og førte lys med sig i en lysestok, kunde stokken bruges som stage, fig. 159, en kombination, som manges en reisende haandværkskar eller handelsmand vil finde særlig praktisk.

Mange flere former af de hjemmegjorte lysestager har der sikkerlig været. Der var jo et meget vidt spillerum for den opfindsomhed, som saa manges en bonde sad inde med, og som netop skaffet sig udløb i forarbeidelsen af alskens husgeraad. I ensomme hjem oppe i lien, eller for den sags skyld ogsaa midt i bygden, levde jo fra tid til anden disse merkelige „bygdegenier“, hvis praktiske sans ofte var høit udviklet, og hvis tekniske færdighed voksede med de opgaver, som de efterhaanden gav sig ikast med.

Fig. 164.
Udtræksarm af træ, Gudbrandsd. N. F.Fig. 165.
Udtræksarm af jern, Skiaker. N. F.

Det hændte vel før, som det senere har gaaet for saa mangen en af disse begavede folk, at grublen over uløselige problemer og aarelang system med konstruktionen af perpetuum mobile til slut ødelagde baade sind og kræfter. Men mangfoldige holdt sig til mere nyttig virke, og dyrkede sit talent ved at gjøre smaa nyttige opfindelser — som de netop skildrede gulvstager for eksempel. Og fik en gløgg „opfinder“ ved leilighed se et nyt redskab til praktisk brug i hjemmet, var han ikke sen at optage ideen og gjøre redskabet efter. Paa den vis er manges en udenlandsk opfindelse, som dukkede op herhjemme som en fremmed mode, optaget fra bykulturen i bondekulturen og har faaet hjemstavnsret i norsk bondeinventar. Det er dog ikke altid let at afgjøre, om ideen virkelig er laant, eller om den er selvstændig, for det hænder jo som bekjendt, at samme idé fødes ofte paa samme tid paa flere steder helt uafhængig af hinanden. Et saadant tilfælde staar vi overfor ved den morsomme indretning (fig. 160), som i Nordiska Museet opgives at være kommen fra Kristians amt. Den er tydeligvis i nær slægt med saadanne former af voksstapelholdere, som er afbildet tidligere, hvor

Fig. 161.
Stager med bevægelig lysehylse.

Fig. 163.

N. F. 161 Hallingdal. 162-163 Gudbrandsd.

Fig. 162.

voksstapelen var rullet op paa en horisontalt stillet tynd snelle. Her er snellen ogsaa anbragt horisontalt mellem to stave, og foran den er stillet en tang, hvori vegen fæstes, naar den skal tændes. Istedetfor voksstapel brændes i disse og andre „fantstager“, som de kaldtes i Gudbrandsdalen, en lang linremse, godt dyppet i talg.

Mindre tvivlsomt er det, at fremmede forbillede har været benyttet ved forarbeidelsen af de tre stager (fig. 161 — 163), som har det tilfælles, at den hylse, hvori lyset sidder, kan bevæges op og ned indenfor en beskyttende ramme af metal. Det gjorde dem hændige at bære omkring i køkken og i kjelder eller udhus og paa andre steder, hvor et ubeskyttet lys var let udsat for at faa et stød, saa det brak over, og stagerne havde samtidig den fordel, at de udnyttede lysestumperne til det sidste, en besparelse, som man ikke var blind for i de tider, da talglys var en kostbar vare.

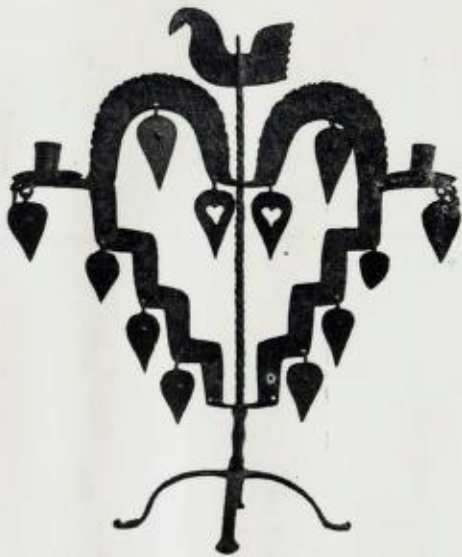

Fig. 166.
Fra Hallingdal. N. F.

Fig. 167.
Fra Hjerdal, Øvre Telemarken. U. O.

Fig. 168.
Fra Solør k. U. O.

Indretningen sees klart paa fig. 161, hvor lysehylsen kan bevæges indenfor de seks tynde spilrer, som øverst holdes sammen ved en ring. Paa fig. 162 bevæger hylsen sig i den jernspiral, hvoraf skaftet bestaar; hylsen er paa afbildningen stillet øverst oppe, hvor dens haandtag sees ret under det lidt større haandtag, som er fæstet i skaftet. Og endelig har vi i stagen fig. 163 en næsten lukket cy-

dede eller fremmede, indførte lysredskaber efterlignet. Særlig af renæssancens forskellige stageformer gjenfindes mange kopier i træ, ofte holdt meget nær op til de oprindelige former af messing og tin. Men ogsaa gotiske former er blevet benyttet, og i grunden er jo de gamle jernlysekroner af romanske typer i vore kirker vel at betragte som norsk bondearbejde efter fremmede forbilleder.

Fig. 169.
Jernblikstage. Kodals k. N. F.

Fig. 170.
Armstage af træ fra Gudbrandsd. N. F.

Fig. 171.
Armstage af træ. V. S. O.

Fig. 172.
Armstage af træ. B. M.

linder med en smal spalte paa siden, hvori lysehylsen kan bevæges op og ned. Til disse forskellige former findes ganske tilsvarende stager i andre lande.

En direkte efterdannelse af de i foregaaende kapitel omtalte udtræksarme viser fig. 164 af træ og fig. 165 af jern; den første synes bestemt til tyristikker, den anden har derimod ytterst en fjærklype til lys.

Paa samme vis som disse bondesager efterlignet konstruktionerne, blev ogsaa de kunstneriske former i by-arbei-

Blandt de mest karakteristiske lysestager af norsk bondearbejde er de vakre armstager til to eller flere lys fig. 166—169, alle udført i jernblik, oftest behængt med „løv“ og gjerne bemalt. Det er rimeligvis de to- eller fler-armede gotiske stager af messing, som har været forbilleder; det forskellige materiale har særlig bidraget til at give efterligningen et saa særegt præg, men sammenlignes blikstagen fra Hallingdal, fig. 166, med en to-armet messingstage som fig. 21, vil det sees, at armene paa de to stager

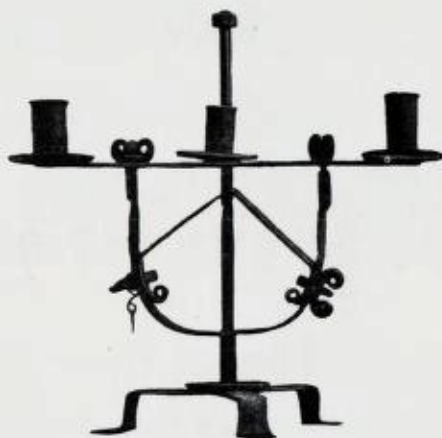

Fig. 173.

Fig. 174.
Jernstager fra det Trondhjemske. N. F.

Fig. 175.

ikke har lidet tilfælles, at opbygningen af stagerne ogsaa viser lighed, og topfiguren paa skaftet er et fælles træk. Paa lignende vis forholder det sig med den seks-armede blikstage fra Telemarken, fig. 167, og den tre-armede messingstage, fig. 22; skjønt de ved første øiekast er saa forskellige, er der ved nærmere eftersyn megen lighed i opbygningen. Den vakre stage, fig. 168, hvor lysene er anbragt i en lang, smal kasse baaret af to arme, har ogsaa middelalderisk form. Den enklere stage til to lys (fig. 169) er mindre udpyntet, men selve formen er meget karakteristisk, idet den viser selve grundtrækkene i disse stagers bygning.

Naar efterligningen blev udført i træ, fremtvang dette materiale igjen en forskellig udformning af grundtypen. Den gotiske tre-armede messingstage overført i træ sees paa stagen fig. 170, og de to-armede stager, fig. 171—172, har ogsaa havt sine forbilleder i kirkestager fra gotikens eller den tidlige renæssances tid; tværarmen er jo leddet paa samme vis, og skaftet har skruegang, hvorpaa armen kan løftes, ganske som de tidligere behandlede messingstager.

I det trondhjemske er armstager af jern som fig. 173—175, som det synes, en noksaa lokalt begrænset gruppe. Enkelte af dem viser lighed med træstagerne; sammenlign saaledes stagerne fig. 173 og fig. 170, hvor den buede understøttelse af armene er paafaldende ens udført, naar hensyn tages til det forskellige materiale. Var der i vore samlinger en større mængde af disse karakteristiske bondesager, kunde sikkert flere interessante typologiske rækker opstilles, hvor man lettere vilde følge den oprin-

delige types udvikling gennem forvandlingens lov. Hvad der her er meddelt, er jo kun enkelte fingerpeg til forståelsen af, hvorfra de eiendommelige former, man møder i gamle norske bondehjemms lysredskaber, har sin oprindelse.

Kun sjelden er disse efterligninger og efterdannelser i træ og blik og jern daterte, men leilighedsvis forekommer et og andet aarstal paa dem, og der er bevis for, at enkelte former naar op til henimod reformationstiden. Den store mængde er vel fra det 17de og især det 18de aarhundrede, og endel fra begyndelsen af det 19de aarhundrede. Det vil da sige de bevarede eksemplarer — formerne er skabt i tidlig

eftermiddelalderisk tid, tildels kanske i selve middelalderen.

Sin egen særlige omtale fortjener de morsomme dyrestager af træ, fig. 133—134, 176, som ikke sjelden forekommer i de dele af landet, hvor træskjærerkunsten særlig var udviklet. Sætedalen, Telemarken og Gudbrandsdalen kan alle opvise mange saadanne dyrestager, hvis former er temmelig rigt vekslende indenfor enkelte hovedtyper.

Fig. 176.

Træstager.

Fig. 177.

Stagerne fremstiller et frit udskåret dyr, hyppigst en løve, og ofte bemalet i livlige røde, gule og grønne farver. Udførelsen kan være særdeles god undertiden, men ofte er virkningen af disse løveskikkelser meget komisk, naar ligheden med en ko eller en hest bliver altfor fremtrædende, og løvemanken som en krans af strittende skjæg indrammer et pudsigt mopsefjæs. Mellem løverne træder af og til frem dyrefigurer, som man skal have vanskelig for at henhøre til europæiske arter, om de overhovedet har lighed med noget levende dyr. Det synes som om myreslugeren eller en nærstaaende art har været det fjerne forbillede

for den snurrige dyrestage fra Valle i Sætedalen, fig. 133 a. Dyret bar paa hoved eller ryg en lysepibe, eller lyset blev anbragt i et dertil udskåret hul. Og rigtige pragtstager bestod af fire dyreskikkelser, som stødte sammen ryg mod ryg omkring den lidt høiere lysepibe. (Fig. 134.)

Disse dyrestager har sikkerlig havt sit nærmeste forbillede i de dyreformede kirkelige vandkander, aquamanilerne. Særlig fremtrædende er ligheden mellem de vanlige

de to andre stykker. Det var overalt i Norden en yndet opgave for træskjærere at lave tankeringe og narrestikker af høist forskellige typer, hvor hver gjenstand var sammensat af løse træstykker, saa sindrig formede, at det var et lidet kunststykke at tage dem fra hinanden, og endnu vanskeligere at sætte dem sammen igjen. Syslen med saadanne sager har vel ført til konstruktionen af lysestager som den beskrevne.

Fig. 178.

Fig. 179. Kodals k. N. F.

Fig. 180. Bø, Telemarken. N. F.

løvekander og den godt skaarne stage fig. 176 fra Bygland i Sætedalen. Det kan imidlertid være meget mulig, at der ogsaa har været lignende middelalderske stager i enkelte af vore kirker, som kan have tjent som forbilleder. I udlandet kjendes endel lysestager af bronze, som i form staar aquamanilerne meget nær. Men hos os har de ialfald været sjeldne, da neppe noget eksemplar er bevareret til vor tid. Det er derfor rimeligst at antage, at ideen til de norske dyrestager er hentet fra vandkanderne. Naar det har været antydning af en kulturhistorisk forfatter, at vi i disse stager har en særlig national form for lysestager, kan dette vistnok for en del siges at holde stik; men det maa da erindres, at meget nærstaaende former udført i metal forekommer i udlandet. Forresten forekommer der ogsaa norske dyrestager udført i klebersten; i de Sandvigske samlinger paa Lillehammer findes der saaledes en liggende kleberstensløve med hul for lyset øverst i hovedet.

I forbindelse med den omtalte stageform med fire løver, ryg mod ryg, kan nævnes træstager som fig. 117, hvor man ofte ser de fremstaaende dele formet som dyrehoveder, eksempelvis hestehoveder. Disse stager er ikke skaaret af ett stykke træ, men bestaar af flere løse stykker, som griber ind i hinanden og ret tilpasset holder stagen sammen. Den afbildede stage er sammensat af to flade X-formede stykker, som stilles korsvis, og et tredje stykke, selve stageskaftet, som nederst er splittet op, saa det kan ride over

Endelig kan som eksempler paa norske smedede stager til et og flere lys nævnes former som fig. 178—180. De falder ikke ind under de grupper, som ovenfor er omtalte, men har ellers ikke noget særlig afvigende præg. Den vakre stage fig. 178 er rigest ornamenteret. Det løvverk, som symmetrisk udfoldes paa begge sider af den spids, som bærer lyset, er af samme stil som de smedede beslag paa kirkedøre og dragkister rundt omkring i landet, en middelaldersk ornamentik, som har fortsat særdeles længe. Den tre-armede stage, fig. 179, med spiraler mellem armene, hvor disse grener sig ud fra en fælles ten, er i al sin enkelhed et ganske stilfuldt lidet arbejde af ubestemmelig alder. Derimod er jernstagen fig. 180 bare en nitid kopi af en høist almindelig messingstage fra senere tid.

Fig. 181. Hornlygte med træramme. B. M.

Mest paa samme vis som man lyste for arbeidet inde i stuen, blev der lyst for arbeidet ude paa gården, i stalden og i fjøset. Tyrifakkel — „tyrelog“ eller „fyrelog“ — har man paa veien gaardimellem i mørkningen, og tyristikker tændtes i udhusene. En gjætergut holdt gjerne stikken, „feitspikjen“, og var hvad man i Gudbrandsdalen kaldte „lysar“. Eller stikkerne blev lagt paa en helle, en saakaldt „ljoshelle“. Men let kunde en gnist fyke bort i høet og tænde ild; selv om tyrien var aldrig saa fed, og brændte aldrig saa rolig, med saa ildsfarlig belysning var man ikke tryk en stormfuld høstkveld, naar vinden rev dørene op og trækken for gjennem utætte vægge. Lygter var derfor

fra gammel tid almindelig anvendt, og mest da sjaalygter. Disse er tidligere beskrevne og afbildede. I senere tid brugtes ved siden af jernlygter med gennemstukne lygtevægge ogsaa trælygter med glas eller horn fig. 181, en efterligning af renæssance-lygterne af messing.

Til slut skal afbildes en to-armet hængestage af jern fra Selbu, fig. 182.

Dette kapitel om lys og lysredskaber i bondegården har behandlet det hjemmegjorte inventar. Men i mange stor-

gaarde var der selvsagt ikke bare bondesager, men ogsaa leilighedsvis gildere sager, som fra byerne spredtes ud over bygderne. Særlig har messingstagerne fra det 17de aarhundrede fundet stor udbredelse, og delvis ogsaa lysekroner. Som nævnt blev disse renæssance-sager ofte forbillede for de i træ skaarne eller i jern smedede stager og kroner. Et par saadanne messingstager stod ved auktioner og arveskifter jevnlige i en pris for parret, som svarte til en koværdi, og en messingkrone var gjerne værd baade tre og fire kjøer.

Fig. 182. Hængestage af jern. N. F.

Fig. 183 a.

Fig. 184.

Fig. 183 b.

Stager og armstager af tin. Bergensk arbejde.

V.

Det 18de aarhundrede.

Rokoko-stager af sølv og tin. — Fajance og glas. — Empirens antikiserende stageformer.

Prismekroner og kandelabre. — Opfindelser og revolutioner.

Det 18de aarhundrede er de mange og hurtige stilskiftningers aarhundrede. Da aarhundredet fødtes, herskede renæssancens sidste fase, den prunkende og pralende barok. Ved aarhundredets midte stod den livlige og ofte saa yndefulde rokoko i sin høieste blomstring. Mod aarhundredets slutning kommer den stive og strenge antikiserende smag, som fører til empiren. Det er første gang i kunshistorien, at en helt afgrænset stil, som rokokoens, fremstaar, blomstrer og atter gaar tilgrunde inden et eneste aarhundredes ramme, saa at stilen ikke spores hverken i aarhundredet før eller i det efterfølgende sekel. I stiludviklingen har man regnet i aarhundreder eller halve aarhundreder, indtil man kommer til det 18de aarhundrede. Da regnes knapt i menneskealdre, aartierne begrænser udviklingens faser.

Den raske vekslen og skiften af moder, som giver det 18de aarhundrede sit livlige præg, merkes paa alle kunstens og haandverkets forskellige omraader. Men kanske forholdsvis lidet paa netop det omraade, som her beskæftiger os.

Og aarsagen kan vistnok let paapeges. Lysredskaber fra det 18de aarhundredes midte, fra rokokoens, er langt fra saa almindelige i vore kirker, som sager fra det foregaaende aarhundrede, og af hjemmenes udstyr er ikke bevaret saa overordentlig meget, at det kan opveie kirkernes fattigdom paa rokoko-stager og rokoko-kroner. Det er derfor langt lettere at vise de mange forskellige renæssance-former af lysredskaber end at illustrere rokokoens indflydelse paa dette omraade. Af bondesager er der vistnok overmaade meget netop fra det 18de aarhundrede, og paa møbelkunstens omraade tumler vor hjemlige rokoko sig muntert, men lysstelletts former var ikke saa let med paa modeskiftet, holdt trofastere ved renæssancen.

Kirkerne havde faaet sit nødvendige udstyr med lysredskaber i løbet af de halvandet hundrede aar, som var forløbet siden reformations-tidens store udplyndring. Der lød ikke længer høilydte klager over mangel paa kirkeinventar. Det var ikke længer næsten en kristenpligt at sørge for, at kirketjenesten kunde udføres med redskaber, passende

for de hellige handlinger. Paa altaret saaes ikke „lyseklemmer af træ“ som ved begyndelsen af det 17de aarhundrede; man maatte ikke nøie sig med at omgjøre monstranser til lysestager.

Gaver af altarstager, andre lysestager, vægarme og kroner kom derfor ikke længer ind i slig mængde. Kan ogsaa hænde, at som der ikke var saa stor trang til gaverne, saa var der heller ikke længer saa stor trang til at give. Men helt forlod man dog selvfølgelig ikke den gamle skik at skjænke sin kirke et og andet — Gud til ære og hans hus til beprydelse. Nye altarstager havde man ikke brug for i almindelighed, men for en krone i taget var der altid plads, og kroner tildels af renæssance-typen eller meget nærstaaende former, blev derfor ikke saa sjelden skjænket kirkerne i dette tidsrum.

Man faar dog svært ofte det indtryk, at gaverne var til pryd mere end til nødvendig udstyr, og en god slump kristelig forfængelighed stak ogsaa ofte under. Et i saa henseende meget illustrerende eksempel skal her anføres efter Hildebrand Meyers Bergensbeskrivelse fra 1764, hvori det berettes om Bergens Domkirke:

„Efter Testamente dat. Bergen den 20 Junii Ao. 1741, haver en Kiøbmands Enke her i Staden ved Navn Susanna avgangne Herman Møllers foræret til Kirken 500 Rdr., hvorfor skulde gøres et Par Sølv Stager til Vox Lysene paa Altaret, hvilke og udi Aaret 1742 blev forfærdiget, og veyer 716 Lod 1½ Quintin af Kiøbenhavns Prøve; Hvorhos Hun forordnede, at de som derav, enten ved Copulationer, Lig-Begiegnelser eller i andre Tilfælde sig ville betiene og have dem paa Altaret, skulle for hver Gang give til Kirken 16 Skilling Danske, med mindre det var Hendes Arvinger eller paarørende, da skulle de have dem omsonst. Item at samme ikke skulde bruges uden hver Høitids Dag, og ellers ved andre almindelige Solenniteter i Kirken.“

Der lyser den ædle giverindes selvfølelse ud af disse karakteristiske gavebestemmelser om stagerne brug kun til høitids og ved almindelige solenniteter, og slegtsfølelsen faar sit udtryk i det betegnende træk, at hendes arvinger og paarørende skal faa bruge dem ved copulationer og ligbegiegnelser ikke mod en afgift af 16 skilling, som andre dødelige maatte betale for stasen, men rent omsonst. Stagerne, fortæller Hildebrand Meyer, „er her i byen av en Mester-Guld-Smed, meget smukt og efter en ret *moderne*

Modele forfærdiget.“ De var forsynede med indgraverede vers, som er saa karakteristiske, at de her skal gengives.

Paa den ene stod:

Milde Gud og Lysets Fader
Som for os i Naade lader
Lyset skinne i dit Ord;
Flyt ei bort din Lyse Stage;
Lad den Lyse alle Dage!
I dit Hus og paa dit Bord.

Paa den anden stage var graveret:

Jesu Verdens Lys og Ære!
Lad vor Gang i Lyset være,
Hielp vi her maa vandre saa:
At vi maa naar Øyet lukkes
Og vort Lys i Døden slukkes,
Arve-Deel i Lyset faa.

Det er meget interessant her at spore en gjenklang af den gamle kirkelige symbolik, som i middelalderen knyttedes til lysestagen, særlig altarstagen, som bærer af ordets lys. De smukke og velformede verselinjer skyldes en geistlig digter, som ikke hører til tidens daarligste; det skulde være ganske interessant at vide hvilken. Stagerne findes nu ikke længer i domkirken. De er vel forsvundne

ved restaureringen, da der under en forstaaelsesløs ledelse fjernedes hele det gamle inventar, deriblandt de store lysekroner. Korskirkens stager blev jo i sin tid „omarbejdet“, domkirkens sandsynligvis indsmeltet, eller, som Mariakirkens kalke solgte.

Messing og tin var de vanligste materialer for renæssancens lysestager, rokokoens former findes ofte udført i sølv. Det ædle metal var blevet billigere og smagen flottere.

Norske sølvarbejder fra det 18de aarhundrede er ved de allersidste aars undersøgelser kommet frem i ganske betragtelig antal; den historiske udstilling i Trondhjem 1897 bragte meget Trondhjemssølv frem til de kunsthistorisk interesseredes kjendskab, og ved den kulturhistoriske udstilling i Kristiania 1901 øgedes vor kundskab om de østlandske byers guldsmedarbejder, ligesom adskillige gamle bergenske sølvsager er blevet fremdraget. Den store mængde af disse arbejder er i rokoko, og de lysestager, som findes deriblandt — desværre ikke ret mange — illustrerer paa det bedste de rigere hjemms udstyr med lysredskaber ved denne tid.

Fig. 185. Sølvstager af trondhjemske arbejde. Fig. 186 stemplet med guldsmed Jon Eliasens Nordmands merke. Fig. 187 stemplet med guldsmed Jørgen Lemans merke. Fig. 187 stemplet med guldsmed Tore Andreas Friis's merke.

De her gjengivne lysestager, fig. 185—188, er alle fra samme by, den rigeste i Norge paa gammelt sølv, Trondhjem. Formuerne har ikke skiftet eier saa raskt der nord som vesterpaa i Bergen, hvor fiskehandelens og skibsfartens vekslende udbytte har voldt saa mangen gammel slegts tilbagegang, eller som østenfjelds, hvor trælasthandelens konjunkturer har bragt saa mange omskiftelser. Den trondhjemske rigdom var nemlig ofte bundet til jordgods; det gav mere stabilitet. Og sølvet bevarede i slegterne.

Fig. 188.

Stager og lysesaks med stativ, trondhjemske sølvarbeide. Trondhjems domkirke.
Indskrift: Givet til Trondh; Dom Kierke af Borger og Maller
Jens Sandberg og Hans Hustru Karen Strøm.
Stemplet med guldsmed Jens Peter Dorenfeldts merke († 1788).

I den store samling sølvtøi, som gaar som samlet arvegods fra ældste søn til ældste søn i den Knudtzonske familie, er endel sølvstager af enkle former og af indbyrdes ikke meget forskjellig udseende, men stemplet med tre forskellige trondhjemske guldsmedes merker, og tilhørende midten af første halvdel af det 18de aarhundrede. (Fig. 185—186). Guldsmedene er Jonas Sørensen Zelius, Jon Eliassen Nordmand og Jørgen Leman. I en anden Trondhjemsfamilie eie er den rigere udførte stage fig. 187 fra anden halvdel af aarhundredet, stemplet med guldsmed Tore Andreas Friis's merke; han virkede som mester fra 1756 til sin død 1777. Men rigest udfolder rokokoen sig paa de to massive sølvstager og den til sættet hørende lysesaks og stativ fig. 188, en gave til Trondhjems domkirke af byens borger Jens Sandberg og hustru Karen Strøm. Paa fodstykkerne er i ophøiet arbeide fremstillet de for stilen saa karakteristiske muslingformede ornamentter. Efter stemplerne er dette sæt stager og saks udført af guldsmed Jens Peter Dorenfeldt, hvis virketid falder fra midten af aarhundredet indtil 1788.

Saaledes er samtlige disse stager trondhjemske arbeide fra rokoko-tiden og repræsenterer stilens strengere som friere former. En tilsvarende række kan ingen anden norsk by opvise, saavidt vort nuværende kjendskab til ældre norske sølvarbeider gaar.

Af udenlandsk sølv, særlig Kjøbenhavnerarbeider, fandtes i sin tid adskillig i norske hjem. Hvor meget heraf gik ikke tabt ved nedsmeltningen til landets finansielle redning efter 1814, da mange ofrede omtrent alt det sølv, som de havde, til Norges Bank!

Men rokokoens elegante linjer blev jo ikke udelukkende formet i ædelt metal. Tin var ogsaa meget anvendt og tinsager skattet ganske høit. Udført i fint engelsk tin var stagerne vakre prydgjenstande, især saalænge ikke slid og skuring havde sat sine merker paa dem. Det gjaldt at behandle dem varlig, saa man ikke med den stundesløse Vielgeschrey maatte udbryde: „De er ikke skurede med aske; de ere skurede med sand, og det just fordi jeg saa ofte har forbudet det.“ Bergensk tinarbeide er den armstage og de to enkle lysestager (fig. 183—184), som er afbildet over kapiteloverskriften; de er udført af en af Bergens bedste kandestøbere, Hans Christian Byssing, som tog borgerskab i 1745. Stagerne viser nogen formlighed med de trondhjemske sølvstager fig. 185—186. Armstagens skaft og fodstykke ligner derimod stagen fig. 187, og er særlig eiendommelig ved de krumme eller vredne linjer. En roligere, strengere form har armstagen fig. 189, fra Folkemuseet, et godt tinarbeide, men desværre ikke stemplet.

Af tinstager fandtes der i et jevnt borgerligt hjem i det 18de aarhundrede gjerne et par sæt; de nyanskaffede var som de store sølvstager i domkirken af „moderne modele“, men der var selvsagt mangt et hjem, som havde i behold fra gamle dage de festligere, bredere og rundere renæssance-stager af tin og messing. Den feirede digterinde Dorothea Engelbrechtsdatter efterlod sig ved sin død i Bergen 1716 fire tinstager og to messingstager, sikkerlig

Fig. 189. Armstage af tin. N. F.

af disse former. Hvor meget et par stager dengang blev betalt med, faar vi vide af skiftet; ved auktionen solgtes nemlig messingstagerne for 3 ort, 9 skilling. Men det kostede at skjænke begge bedemændene „naar de kom og gik“ ved begravelsen 3 ort, 12 skilling. Saa det viser sig, at var det i den tid billigere at leve, saa var det dog dyrere at dø end i vore dage.

Rokoko'en fandt et udmerket materiale i porcelænet og fajancen, hvor dens muntre sind og livlige former fik en rig udfoldelse. De lysestager, som blev udført i keramik, var dog sjelden originale kompositioner i det nye materiale; som oftest var det metalstagerens former, som temmelig direkte blev overført til porcelænet eller fajancen. Til vort land indførtes fra udlandet saadanne porcelænsstager, hvoraf fig. 190—191 giver et par illustrerende eksempler, og i landet selv tilvirkedes fajancestager og lyseplader ved Herrebø-fabriken. I fabrikkens katalog fra 1764 nævnes blandt de varer, som førtes, ogsaa „lyseplader til 1 Mk. pr. Stk.“, og disses form sees af fig. 192, — en lav lysepibe

i gjenembrudt eller ophøiet arbejde. Formerne er meget vekslende. De fra ældre tid, særlig renæssancen, arvede former iklædes rokoko-kostyme, eller helt nye former komponeres. De ældre var gjerne cylindriske eller mange-kantede med ruder til alle sider; nu dannedes lygterne firkantede saaledes, at der er en mørk bagside, forsynet med haandtag, og de tre øvrige sider har lys-aabninger med glaseruder, forsiden gjerne den største aabning. Fig. 193—194 viser to haandlygter af messing fra Bergen, fig. 195 en lommelygte fra samme by, alle med typiske rokoko-ornamenter.

Vægarmene hører til rokoko-tidens mest karakteristiske

Fig. 190.

Fig. 192. Lyseplade af Herrebøfajance. N. F.

Fig. 191

Fig. 194.

Fig. 193.

Fig. 195.

Fig. 190—191. Lysestager af porcelæn. B. M. Fig. 193—195. Rokoko-lygter af messing Bergen.

i midten af en flad skaal, som er forsynet med hank og dekoreret med en rokoko-bord langs kanten; lysepladen er udført i hvidglaceret fajance, borden er blaa. Saadanne lyseplader var sikkerlig meget almindelige, derimod var større stager sjeldne. De anvendtes leilighedsvis som altargestager, hvad man har et godt eksempel paa fra Id kirke, hvis balusterformede stager af hvidglaceret fajance er fabrikeret i 1770. Fig. 217 side 58. Der er paa dem ikke den fjerneste antydning til rokoko; det er en gammel form, som her er reproduceret i et nyt materiale, uden hensyntagen hverken til dette materiales specielle fordringer eller til tidens modestil.

Lygterne fra rokoko-tiden er meget ofte vakkert dekorerte messingarbejder med ranker, muslingskjæl og cartoucher

lysudstyr. De symmetrisk formede renæssance-arme er afløst af usymmetriske, linjespillet er det friest mulige, lysene bæres af dristig svungne grene, som udgaar fra en elegant tegnet stamme (fig. 196). Kun sjelden forekommer lampetter; deres tunge høitidelighed passet ikke ind i det lette, bevægede rokoko-interiør. Men vægarmene blev ofte anbragt paa begge sider af vægspeile eller kaminspeile, som reflekterte lyset ud i rummet. Mest anvendt som materiale var forgyldt bronse og messing, som let fœiede sig efter kunstnernes lunefulde indfald.

Kandelabre, det vil sige høie flerarmede lysestager, var ogsaa meget anvendt i det 18de aarhundrede og i den følgende tid. Deres former er gjerne overensstemmende med vægarmenes, og var udført i samme materiale, eller i sølv.

Et fælles træk for rokoko-tidens vægarme og kandelabre var de ofte forekommende naturalistiske blomsterfigurer, friere udfoldet end i nogen tidligere stilart. Langsomt havde plante-ornamentiken vokset frem paa lysredskaberne, indtil den med et slag havde erobret en dominerende stilling i det 18de aarhundredes formgivning. Kun svagt kom plante-ornamenterne frem i de romanske lysestageformer, i Limoges-stagernes emaljededekoration og Dinant-stagernes gennembrudte arbejde. Gotikens stager og kroner har ogsaa bladformede ornament, men ikke sterkt fremtrædende. Under renæssancen smykkedes stagernes fodstykker jo med blomsterranker og guirlander, lampetternes drevne ornament

Fig. 196. Vægarm af messing.

har frugtklaser og blomster i strenge mønstre. Men saa er det, at blomsternes tid kommer med rokokoen, frit springer de nu frem fra stagernes fodstykker, i sine naturlige former løfter de sig op med stængler og blade, med knopper og blomster, og bærer lysene i blomsternes kroner og bægere, eller de slynger sig naturalistisk rundt de lysbærende arme paa lysekroner og kandelabre. Ikke længer bundne i tunge kranse, sammenpressede mellem svulmende frugtformer, snøret i stive baand, men legende frit faar de folde sig i sin naturlige skjønhed. Den franske mode omkring det 18de aarhundredes midte betegner hødepunktet af den naturalistiske stil paa lysredskabernes omraade. Blomsterne var ofte af porcelæn og hørte til fabrikerens fineste arbejder. Friheden varede dog kort, de sirlige kranse og guirlanderens tid kommer allerede etpar aartier efter med Louis-seize-stilen, og fletter blomsterne

sammen. Sølvkandelabren fig. 197 er et smukt eksempel paa rokoko-tidens naturalistiske blomster-ornamentik.

Glasset var et materiale, som i det tidsafsnit, der her omtales, blev meget anvendt til lysredskabernes udsmykning, og som efterhaanden erobrede sig en særdeles fremtrædende plads paa dette omraade. Ogsaa her viser det sig, at hvad der under rokoko-tiden kom til udfoldelse, var kjendt langt tidligere, men havde ikke faaet frihed til at udvikle sig. Glasset skulde nemlig imitere de kostbare bergkrystaller, som helt fra reformations-tiden af var anvendt til dekorering af lysekroner og lysestage. Og først efterat glasset var blevet betydelig billigere, kom den tid, da det

Fig. 197. Kandelaber af sølv.

som selvstændig materiale blev brugt i belysningens tjeneste.

Stager af bergkrystal fandtes i middelalderens kirkeskatte ogsaa her i landet, saaledes ifølge en inventarfortegnelse fra 1529 blandt Bergens apostelkirkes klenodier. Kroner af bergkrystal forekommer som store sjældenheder i det 16de aarhundrede, bliver noget mere almindelige i det 17de aarhundrede, men var dog altid overmaade kostbare; for bare at nævne et tal, værdsattes den store krystalkrone, som hang i Ludvig 15.s værelse, i 1738 til 100,000 livres.

Glaskrystallerne blev ligesom bergkrystaller mest brugt som hængesmykker paa lysekroner og armstager. De slebne glasprismer, de facetterede dobbel hang ned fra de bærende lysarme af metal og sendte lyset ud reflekteret og brudt i regnbuens skjønnede farver. Snart fandt man dog, at metalarmene var for tunge og massive inde i det

Fig. 198. Altarstage. Ramnes k.

Fig. 200. Altarstage. Fredrikstad gamle k.

Fig. 199. Altarstage. Sandehæred k.

Fig. 202. Tin. N. F.

Fig. 201. Plet. N. F.

Fig. 203. Tin. N. F.

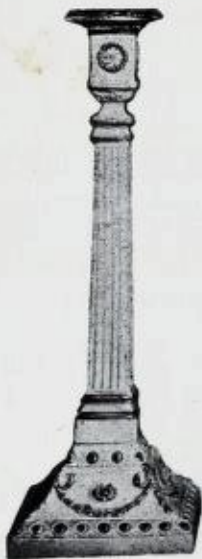

Fig. 205. Fajance.

Fig. 206. Messing.

Fig. 207. Messing N. F.

Fig. 208. Tin. N. F.

Fig. 204. Fajance.

Fig. 198-208. Former fra slutningen af det 18de aarhundrede.

mylder af glasdobber, som enkeltvis hang ned fra den, og man lavede derfor ogsaa armene helt af glas.

I det 18de aarhundredes festsale var de store prismekroner af straalende virkning. Lyset spillede og blinkede i tætte rader af glasperler, som var slynget fra arm til arm eller hang frit ned eller atter samlet som et draperi rundt kronens skaft og under kronens afslutning. Vægarme og kandelabre blev udstyret paa samme vis, og ned gennem det 19de aarhundrede holdt denne udsmykning sig i det væsentlige uforandret.

Af prismekroner og prismekandelabre skal i det følgende gjengives nogle typiske eksemplarer fra en senere tid end rokokoen. Men først et par ord om stilskiftet i anden halvdel af det 18de aarhundrede. Med Ludvig den 15de havde rokokoen foldet sig ud som en pragtfuld hofkunst, som snart efterlignedes i alle lande. Med den samme konges død var ogsaa rokoko-tiden forbi i Frankrige, og snart efter døde den i de andre lande. Tiden var bleven sentimental og træt, kjed af den overdrevne eleganse, de svungne linjers dristige spil, den frivole legen med alle former. Man længtet efter ro, man længtet efter naturen. Reaktionen var kommen. I Frankrige kom Ludvig den 16de paa tronen, og hans tid skabte en ny stil, som paa samme vis som rokokoen snart erobret verden. Den nye stil var antikiserende; i den romerske kunst søgte man forbilleder for ornamentiken, linjerne fik meget af den klassiske ro over sig, men de høitidelige søiler, som man laante fra de strenge romere, blev givet en drapering,

som var tiltalende for den elegante franskmand, guirlander slyngedes om søilernes skaft, fæstet op ved sløifer og rosetter, og laubærkranse lagdes rundt de stive urner. Der var altid ynde og ofte sikker smag over Louis-seize-stilens dekoration, og mere natur end over empiren, som fulgte efter med den antikiserende strømningens kulmination.

Over rokoko-ornamentikens linjespil var der stundom et præg som af spillende flammer. Nu var rokokoen død, flammerne døde, ilden sluknet. Men op af det slukkede baal steg røgen tilveirs som en søile, og denne søilens rette linje blev den nye stils symbol.

De klassiske elementer, hvorover Louis XVI-stilen blev bygget, fandt man ved udgravningerne af Pompeii og

Herkulaneum. Begeistret over de merkelige fund, som med ett aabenbaret den romerske oldtids former for samtiden, opstillet man antikens kunst som den høieste og ædleste form, hvortil al kunstnerisk stræben kunde naa. Men ind i dens væsen havde man ikke formaaet at trænge, og hvad man laante af den, eiet ikke spirende liv. I halvhundrede aar vedblev man at laane fra antiken dens karyatider, genier og amoretter, dens kannelerede søiler, mæandere og bølgelinjer, dens trofæer og fascies, akantusblade og palmetter. Louis-seizen, den fine, stilfærdige og noble stil, afløstes af empiren, den pralende cæsarismes stil, guirlanderne visnede om søilerne, men intet nyt liv spiret frem.

Det billedstof, som her skal gjengives som illustrerende slutningen af det 18de aarhundredes smag er noksaa sparsomt, fordi der ikke fra denne tid hos os er bevaret synderlig meget af interesse paa lysredskabernes omraade. Fra vore kirker er hentet nogle høie, søileformede altarstager, fra vore hjem endel stager, hvor ogsaa søileformen er den fremherskende. I enkelte rige hjem fandtes vel en mere pragtfuld Louis-seize og empire end den, som her fremtræder, men det var kun de sjældne undtagelser, indkjøbte pragtstykker, som ikke paatrykte interiørerne sit præg. I almindelighed var det former som figurrækkerne fig. 198—208, der karakteriserede udstyret ved tiden før aarhundredskiftet, og som ikke synderlig ændredes i de følgende par decennier.

Lysestagerne i deres stive former staaar beskedent tilbagetrukne, idet lysene tændes i glaskronerne

og de prisme-behængte kandelabre og vægarme, som rokokoen havde udbredt, og som endnu mere anvendtes hos os i den efterfølgende tid.

En eiendommelig art glaskrone fra Louis-seize-tiden er fig. 209; den bestaar af en stor glaskuppel med aabningen vendt opad, og i bunden er fæstet tre lysepiber af messing. Kuppelens rand har messingbeslag, og heri er fæstet fire kjeder, hvorefter den er ophængt. Over denne del er en stor rund hætte, som et laag, der er løftet af kuppelaabningen og hængt op. Baade denne øvre del og den nedre del af glaskronen er prydet med guirlander af glasdobber og prismer. En meget lignende form findes afbildet i en fransk modejournal fra 1787 og kaldes der en „kinesisk

Fig. 209. Glaskrone i Louis-XVI-stil. Fredriksværn kirke.

lanterne". Det er de kinesiske lygter, som i det 18de aarhundrede kom til Europa, der har givet ideen til vor glaskrone; en ganske kuriøs forvandling og en endnu merkelige vandring fra Kina over Frankrige til en norsk kirke har den kinesiske lygteform her foretaget.

De smukke lyseholdere med prismer, som har tilhørt Teie herregaard, fig. 210—211, er noget yngre former. Vægarme til et par lys, som fig. 211, kaldtes gjerne girandoler. Lysekronen fig. 212 er af den for det 19de aar-

Et eiendommeligt redskab, som i det 18de aarhundrede fandtes sat i forbindelse med glaskronerne, var runde, hule „glaskugler" fyldt med vand, hvis funktion det var at tjene som en linse, der samlet og spredte lysstrålerne. Disse kugler hang under lysekronerne, eller blev hængt frit op foran et lys eller en lampe, og har paa saadant sæt været i brug helt til vore dage, for eksempel i skomagerværksteder. De kaldes ofte „lampekugler"; antagelig er det saadanne kugler, som menes, naar der i fortællelsen over

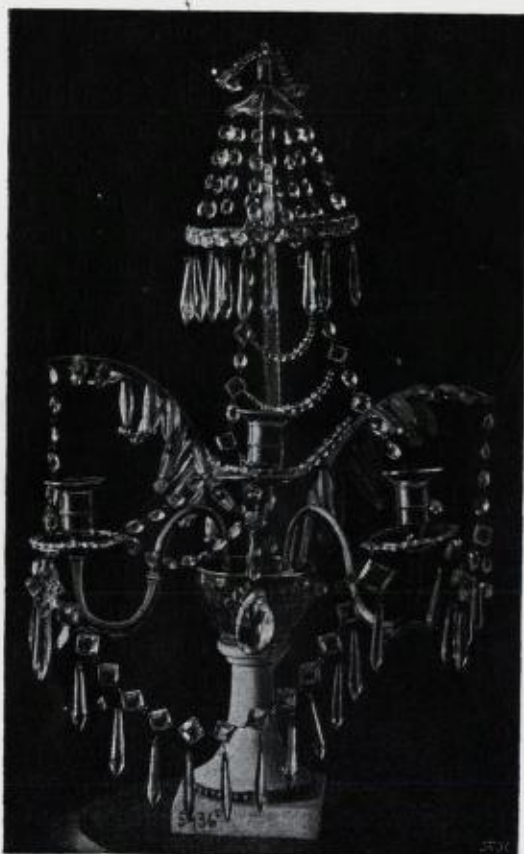

Fig. 210.

Fig. 211.

Kandelaber og girandol fra Teie herregaard. K. K.

hundredes begyndelse vanlige form, men afbildes paa denne plads for at supplere rækken.

Disse prismekroner var skabt til at stråle i festens sale, men virkede ikke med den rette høitid i et kirkeinteriør. De kirkelige lysekroner var gjennem det 18de aarhundrede gjerne af messing, om end leilighedsvis ogsaa glaskroner forekommer. Her skal afbildes et par kroner af træ, fig. 213—214, eiendommelige ved overførelsen af renæssance- og empireformer fra metal og glas i træmateriale; særlig morsom er fig. 213, hvor de bøjede spillerer under den krans, der bærer lysarmene, vistnok er en efterligning af de rækker af slebne glasstykker, som paa prismekronerne er hængt i bugter under kronen.

raadmand i Kristiania Peder Leucks († 1693) indbo nævnes „rundglas at hænge over bordet". Paa Eidsvolds verks hovedbygning eiet Carsten Anker ifølge indbofortegnelsen af 1823 „tre smaa kuglelamper", men om der hermed menes kugleformede lamper eller lyssamlende kugler, er vanskelig at afgjøre. De par saadanne glaskugler, som Folkemuseet eier, er fra de første aar af det 19de aarhundrede. (Fig. 216).

Inden kapitlet om det 18de aarhundrede sluttes, maa nogle linjer ofres paa omtalen af den opfindelse, som blev gjort i Frankrige straks før den store revolution, og som paa sit omraade havde noget af revolutionen i sig, nemlig: Argands lampe. Den epokegjørende opfindelse bestod i

konstruktionen af en brænder, hvor en flad vege var bøiet rundt til et rør, hvori en luftstrøm lededes ind, saa at der ved den øgede lufttilførsel kunde forbrænde en større del

fod, saa den luftstrøm, som strøg op langs veggen, førtes bedre ind i flammen.

Den nye brænder og lampeglasset gjorde lampernes lysstyrke mangfoldige gange større end tidligere. Andre opfin-

Fig. 212. Glasprismekrone.

af belysningsmaterialet end før, og forbrændingen blev fuldstændigere og uden os; luften strøg nemlig nu langs vegens indvendige saavel som dens udvendige overflade. End bedre

Fig. 213. Lysekrone af træ. Nord. Mus.

dels forbedrede tilførselen af oljen til veggen, saa man undgik, at flammen sank og blev svagere, eftersom oljen blev opbrugt og afstanden fra oljens niveau til vegens brændende kant øgedes. De tunge oljer, som anvendtes,

Fig. 214. Lysekrone af træ.

lufttilførsel fik flammen, idet der over den blev anbragt et glasrør, som virket lig en skorsten. Det var lampeglasset, som var opfundet, og dets oprindelige cylindriske form blev snart ændret ved en indsnævring af glasset ved flammens

Fig. 216. Lampekugle af blaåt glas. N. F. Indskrift: „enighed i blandt os være til vor fælles gavn og ære 1806“.

Fig. 215. Lygte. B. M.

før mineralske oljer ved midten af det 19de aarhundrede kom i brug, lod sig ikke saa let opsuge gennem lange vegger. Oljebeholderen maatte anbringes høiere end flammen, og kastet en generende skygge; det blev delvis af-

hjulpet ved astrallampen, hvis beholder var kransformet med kanalledning for oljen til vejen, som var anbragt i centret af den kransformede beholder.

Ved aarhundredskiftet opfandt man en maade at løfte oljen op til brænderen ved et urverk, en fjær, inde i beholderen. Da kunde beholderen stilles under lampen, og kastet ikke skygge. En menneskealder efter opfandt man at løfte oljen i beholderen ved et pumpeverk, og denne nye lampe, moderatørlampen, blev meget udbredt.

Fra den fjerne oldtid og helt til den franske revolution

havde principet for alle lamper været uforandret. De lyste ved en brændende vege, som maatte staa i oljens niveau, da den ikke kunde suge oljen synderlig høit op, — en vege, som desuden fik for liden lufttilgang under forbrændingen og derfor bare gav en svag og osende flamme. I det Argand gjør sin opfindelse, befries lampen for disse væsentlige ulemper, og muligheden er aabnet for en stor og rig udvikling af lampen. Hans opfindelse var det første brud med aartuseners princip. Saa fulgte den raske udvikling, der førte til nutidens moderne lamper.

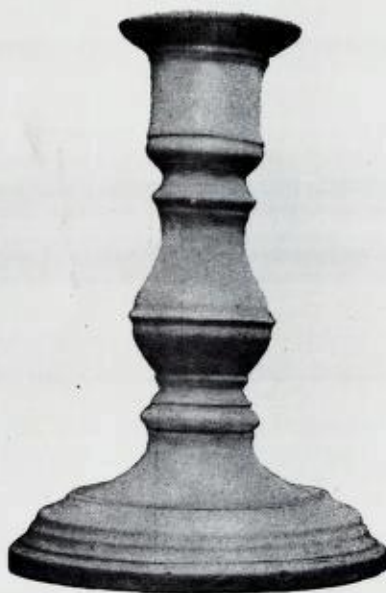

Fig. 217. Altarstage af Herrebø-fajance fra Idvirke.
K. K. Signeret: „Gunder Large Herrebø
Fajance Fabrique 1770“.

Fig. 218. Lysestage af plet. K. K.

Fig. 219. Dobbeltstage med skjerm. N. F.

Fig. 220. Lysestage af blaast glas. N. F.

VI.

Det 19de aarhundrede.

Talglysenes og tranlampernes sidste dage. — Det moderne gjenembrud. — Lamper og lys hos storfolk og smaafolk. — Fremtidens lys og lysredskaber.

Saa kommer da det 19de aarhundrede omsider med de store revolutioner, som helt gjorde ende paa de gamle belysningsmaader og -midler. Ild og lys var endnu i vore oldefædres tid paa land og i by næsten middelaldersk; i empirestagerne brændte talglysene og voksglysene hyggelig og gammeldags som de havde brændt i renæssance-stagerne, og som de havde brændt i de gotiske, ja i de romanske stager. Den hele forskjel bestod i, at nu havde man lys i alle hjem, før bare i de faa, eller i den allerældste tid bare i kirkerne. Der var blevet saa mange flere, men slet ikke saa meget bedre lys. Endnu tændtes tyristikkerne mangesteds for at spare paa de kostbare lys, som skik havde været i den fjerneste sagatid. Tranlamperne var i almindelig brug overalt, hvor ikke folks næser var for fine for osen — og det var bare de allerfineste. Der var saavist middelalder i Norge, som der var enevælde i Danmark helt til aarhundredets midte — lidt modificeret begge to, men alligevel ægte nok.

Revolutionerne, som kom slag i slag, betegnes for en del ved stearinlys og moderatørlamper, men endnu mere ved stenoljen, petroleum og lampeglass og fyrstikker. Siden kommer som det allermost revolutionerende: gas og elektricitet. I løbet af en menneskealder omtrent forsvandt da middelalderen saa fuldstændig, at den knapt kan spores i de fjerneste kroge, selv om man leder med lys og lygte.

Endnu i 40-aarene er alt ved det gamle. I en kulturhistorisk skildring af norske forhold i 1845 skriver Immanuel Ross:

„Og belysningen indi husene var ogsaa tarvelig. Kun en enkel praas stod paa bordet i de fleste middelstandens stuer landet rundt. Om denne var da familien samlet, husfaderen og husmoderen nærmest, de andre fjernere efter sin alder og stilling. De fattige nøiede sig i regelen med skinnenet fra ovnen eller skorstenen eller en tyristikke. Kom det lidt høiere, havde man en tranlampe. — Kun i de rigere og fornemmere huse brugte man til hverdags flere lys og da undertiden stearinlys. Ved festlige leiligheder greb man sig mere an. Da kunde der brænde lys i høie stager rundt om paa bordene, undertiden ogsaa paa væggene eller i lysekroner under taget. — Ikke før adskillige aar efter 1845 begyndte saa smaat fedoljelamper med lampeglass at trænge ind, og lamper til mineralske oljer ikke før omkring 20 aar efter. Den første ladning med parafin indførtes i landet 1862.“

Hvordan der ved denne tid lystes op i sjøboderne, naar silden var kommet til en vestlandsby en vinterdags morgen, faar vi et billede af i Alexander Kiellands „Skipper Worse“: „Helt op paa fjerde loft kom der lys i alle søhusene, tranlamper stilledes hist og her — —. Men hvor jenterne kværkede silden, der nøiedes de med det usalige talglys, der stod paa en pinde, som var stukket midt ned i silde-

høgen, og som altid voldte stor bekymring for medelst snyden med vaade fingre, falden omkuld og andre gjenvordigheder." Og gik man omkring i Skipper Worses by om kveldene, naar den korte vinterdags graalys var over, saa fandt man, at „i de smaa butikker brændte tranlampen eller et talglys; i de finere var man begyndt med en hængende moderatørlampe, som skar gamle folk i øinene.“

Disse tranlamper, som lyste i smaastuer ved aarhundredets midte, særlig vestpaa og opover kysten til det ytterste nord, var ikke længer alle som de gamle koler. De blev til slut helt moderne indrettet, tranlamperne, de sidste aartier, før de med ét skulde forsvinde; tekniske forbedringer gjorde dem helt ugjenkjendelige. Vegerne blev forbedret, de fik lufttilgang under forbrændingen og lampeglas over flammen, ja til slut kom der kuppel over lampen. En lampe af denne moderne type kaldtes nordpaa bammellampe efter den tyske fabrikants navn, som stod indstempet. Koler og tranlamper af de yngste former er afbildet fig. 221—224.

Men var det sparsomt med lysredskaber i den jevne middelstands hjem, saa kunde udstyret til gjengjæld være ganske flot i de mere velhavende patricierhjem, og hos de faa rigmænd helt luksuriøst.

Et ganske udmerket indblik i et norsk rigmandshjem fra begyndelsen af det 19de aarhundrede faar vi af den udførlige fortegnelse over indboet i Eidsvolds hovedbygning, forfattet som auktionskatalog i 1823, da Carsten Anker efter sin konkurs maatte sælge sit nydelige hjems kunstskatte og løsøre. Her opregnes i de forskjellige rum et meget betragtelig antal lamper og lysestager; da der neppe kan gives et fyldigere billede af et rigt norsk hjem for hundrede aar siden, skal i det følgende Eidsvoldsbygningens udstyr med lysredskaber gennemgaaes, idet rummene opregnes i den orden, hvori de forekommer i katalogen:

„Kabinettet indenfor hjørnestuen: 1 glaslampe rund, med broncengarnering og tilbehør.

Hjørnestuen: 1 rund glaslampe med broncengarnering og tilbehør.

Spisestuen: 2 alabastes lampevaser, brøstfældige. 2 argantiske lamper paa væggen, røde laquerede. 1 glaslampe til tre lys.

Nystuen: 2 store alabastes lampevaser med løse hanker.

2 girandoler paa væggen, til 3 lys hver. 2 argantiske lamper.

Kabinettet indenfor nystuen: 1 argantisk lampe med sleben glasbund til 2 lys med forgyldte lænker og zirater.

Den gule sal: 4 gule laquerede argantiske lamper.

Det lille kabinet over for biblioteket: 1 argantisk comptoirlampe, rød laqueret.

Kabinettet ved kongens sovekammer: 1 pletteret natlysestage. 1 stor toilettespeil med mahognie-ramme og lysearme. 1 glaslampe med bronceret garnering.

Kongens audiens-gemak: 1 lysekroner til 6 lys.

Værelset ved siden af kongens garderobe: 1 bronceret gibsdukke med 2 lysepiber, lidt beskadiget. 1 do. do. med messinglampe.

Biblioteket inderst: 1 glaslampe med blikbeslag.

Bibliotekets yderste værelse: 1 glaslampe med bliktilbehør. 1 stort sort beiset skriveranstalt med skuffer, 2 lyse-piber med blikhuus, sandhuus og oblathuus. 1 contoirlysestage med 2de piber og grøn skjærm.

Rigsdags Salen: 4 argantiske lamper, røde laquerede.

I den grønne hjørnestue: 4 blaae laquerede argantiske lamper. 6 pletterede lysestager. 2 røde laquerede lysebak-

ker med pletterede kanter og med 2 staallysesaxe.“

Dette er værelsernes faste udstyr. Adskillige værelser synes ikke at have haft lysredskaber som udstyr; naar der her trængtes lys, blev der bragt ind stager og lamper fra oplagsrum og skabe, hvoraf der var flere vel forsynte. De simplere sager var anbragt i pulterkamrene, de kostbarere i sølvskabet og glasskabet; der opregnes følgende:

„Pulter-kammeret no. 2: 2 glaslygter med jern. 1 liden grøn bliklampe. 1 dobbelt lyseplade af blik. 2 grønne argantiske lamper med glas, forgyldte zirater i casse. 1 glas natlampe. 1 lygte af glas i kasse med en pibe. 1 comptoir-lampe med flad vege. 4 runde lamper med pibe. 2 smaa natlamper. 1 sy-lampe med laag. 1 kurv med 6 lamper.

Sølvskabet: Plet: 10 lysestager, hvoraf de 2de med 3 arme og de 4 med 2 arme. 1 par runde spillebord-stager. 1 par ovale do. 2 par mindre do. 2 par gamle spillebord-stager. 1 par plader med saxe og 2de slukkere. 1 par lysebretter med saxe. 2 lysestager i form af vaser, bestaa-

Fig. 221.

Tranlamper.

Fig. 222.

N. F.

Fig. 223.

„Bammellampe.“ N. F.

Fig. 224.

Kole. N. F.

ende af agat med stærk forgyldning. 2 rød laquerede spillebordstager. 1 par polerede lysesaxer 8 kantet øre. 1 simpel lysesax.

Skabet ved den gule sal: 2 glaslamper med messing-arme. 5 do. uden messing. 2 argantiske do. blaae emaille og forgyldte med 2 arme. 1 rød emaille argantisk lampe uden arme. 1 messing do., større. 2 argantiske lamper, hver med 3 armer og rød lakeret, meget smukke. 2 messing bordlamper, 1 af glas paa messingfod. 3 smaa kuglelamper. 2 smaa vaselamper til 2 lys i hver. 2 større do. til et i hver. 2 do. høiere med rund fod til 3 vejer hver. 1 lav do. til 3 vejer. 1 messing voxstabel.

I fadeburet: 4 fayence lysestager. 3 gamle laquerede lyseplader. 5 messing lysestager. 5 do. mindre. —“

I fadeburet: 4 fayence lysestager. 3 gamle laquerede lyseplader. 5 messing lysestager. 5 do. mindre. —“

Det mest eiendommelige ved dette rige udstyr er de talrige argantiske lamper, hvoraf der fandtes over et snes, de fleste lakerede i blaa, røde, gule og grønne farver eller emaljerte og forgyldte. Desuden en række andre lamper af forskellig materiale, form og indretning, blandt andet lamper indsat i saadanne dekorative vaser, som i udlandet gjerne prydet kaminpladen. Etpaar af de argantiske lamper var anbragt paa væggen, de øvrige var sandsynligvis for den overveiende del bordlamper; enkelte har maaske været hængelamper. Af flere udtryk, som for eksempel „glas lampe til tre lys“, synes det, som om lampe ogsaa har betegnet lygte, og en glaslampe med bronze garnering var kanske noget lignende som fig. 215. Til selskabsbrug var der mange lysestager og armstager, dels til de festlige borddækninger, dels til spillebordene; derimod til arbejdsbrug og til kontorbrug mange lyseplader, som ogsaa blev anvendt til soveværelsets belysning. Men som det synes, var der af lysekroner bare en eneste.

For nu at give et modstykke til herregaardens rigdom, skal her meddeles lysudstyret paa de Carsten Anker tilhørende mindre gaarde, hvis løsøre ved samme auktion kom under hammeren. Forskjellen vil straks springe i øinene, og man har et billede af, hvor enkelt udstyret var i de hjem, hvor ikke landets første mænd og fineste selskab færdedes, men hvor smaafolk holdt til.

„Paa gaarden Aamodt: 3 beisede lysestager med messing piber. 2 staa lysesaxe. 1 blikfyrsæske.

Paa gaarden Skraarud: 3 lysestager med messingpiber. 1 lampe uden stage. 2 blik lyseplader. 1 lysestage med skjerm. 1 staa lysesax. 1 grøn lampe.

Paa gaarden Ouer: 1 par pletterede lysestager med lysesax. 1 par lysestager af træ, laquerede. 1 lampe.

Paa gaarden Eidsætter: 1 grøn og hvid lysestage. 1 bliklysplade. 2 jernlysestager med piber.“

Gaardenes udstyr er som det var paa bondegaarde fra de foregaaende par aarhundreder: nogle faa stager af træ, jern eller blik, samt en lampe eller to af mere moderne arbeide. De nævnte lampestager var sandsynligvis af samme art som tranlamperne fig. 221—222, og de i hovedbygningen paa en af gaardene nævnte lysestager med skjerm var neppe meget forskellig fra fig. 219. Lyseplader, gjerne med to piber, havde den vanlige aflange form som fig. 226, en type, som endnu til vore dage har holdt sig paa kontorerne, hvor pladen kom til god nytte, idet man der lagde lak og signet, pen og blyant, og satte blækhuset imellem lysene — med andre ord lavede et skrivestel. Udbredt overalt blev den enkle lyseplade, eller lyseblakkert, gjerne med lyslukker fig. 248, en form, som ligeledes har holdt sig til vor tid og i sin praktiske hændighed sikkerlig vil vedblive at være i brug, saalænge der endnu bruges lys og lysestager i almindelige hjemsoveværelser.

Og det kan nok blive nogle aar fremover, trods elektriciteten.

Fra 20-aarene af det 19de aarhundrede indtil 60-aarene, da det store gjenembrud i hjemmenes belysning endelig kom, blev der paa de tekniske omraader gjort mange fremskridt. Men der var ingen tilsvarende udvikling paa det kunstindustrielle omraade; lysredskabernes former viste nærmest kunstnerisk tilbagegang. Thi ingen ny tidsstil havde skudt frem efter empiren. Stilløs var tiden henimod aarhundredets midte, uden sikker smag, uden nye ideer, fantasitom. Derfor blev den egentlig aldrig løst, den opgave, som laa saa nær og ventede paa sin løsning: opgaven at give det nye lysredskab, oljelampen, en selvstændig kunstnerisk form, afpasset efter lampens væsen, dens eiendommelige egenskaber. Var oljelamperne fremstaaet i en tid, da haandverket stod høit, da smagen var sikker, og tidens stil fast udformet, vilde de efterhaanden være blevet iført den karakteristiske form, som klart udtrykte deres bestemmelse. Man vilde da ikke have seet saadanne kunstindustrielle abnormiteter som bordlamper i form af hjuldampskibe eller lokomotiver, slig som leilighedsvis forekom i vore hjem for halvhundrede aar siden.

Med det kunstneriske forfald og de store opfindelser i første halvdel af forrige aarhundrede, som her kortelig er berørt, skal vor skildring af lysredskabernes historie i vort land slutte. Afslutningen er helt naturlig for flere af de

Fig. 225. Hængende lyseplade. N. F.

Fig. 226. Lyseplade med to piber. Messing. N. F.

emner, denne historie har omtalt. Tyristikkernes saga er ude, tranlampens saga ogsaa. Den tid er forbi, da ildstedet spiller en væsentlig rolle for belysningen i hjemmet. Den tid er kommet, da dagslyset gennem store vinduer strømmer ind i alle hjem. Og for atter andre emner, som vor skildring har omfattet, synes deres udviklingshistorie snart at være afsluttet — nemlig for lysekronernes, vægarmenes og kandelabrenes vedkommende. Thi med det lys, som synes at være fremtidens, det elektriske lys, er man ikke længer bundet af et hensyn, som overalt og altid tidligere har gjort sig gjældende ved lysredskabernes former, hensynet til, at lyskilden, flammen, maatte anbringes opretstaaende. Efterhaanden som det større lysudstyr i vore hjem, kronerne og kandelabrene, indrettes for elektrisk lys, vil de gamle former, som alle havde til forudsætning, at lysene maatte

staa ret op og ned, blive erstattet af helt nye, hvor fuld frihed med hensyn til lysets stilling i lysbæreren vil fremkalde former uden forbindelse med de gamle.

Men der staaer noget andet tilbage at berette om lys og lysstel. Der er fortalt om den tid, da talglysene var den vanligste belysning i hjemmene, og om de stager og stel, hvori de brændte i bygaarde og landsgaarde. Der maa ogsaa fortælles om, hvordan disse lys blev lavet. Der er berettet om ilden, som lyste fra aare og peis i gamle stuer. Der maa ogsaa berettes om, hvordan man i gamle dage møisommelig slog ild. Og nogle linjer maa tilslut vies en kort skildring af de to redskaber, som hørte lysene til i den tid, som svandt, lysesaksen og lyseslukkeren. Det faar da blive et eget kapitel at fortælle om, hvordan et lys blev støbt, blev tændt, blev klippet, snydt og slukket.

Fig. 227. Lysekroner af bronze. Begyndelsen af 19de aarhundrede.

Fig. 228. Bord til lysestøbning. N. F.

VII.

Lysestøbning. Fyrtøi. Lysesaks og lyselukker.

Lysestøbning var et af de sidste arbejder om høsten, men ikke af de mindst vigtige, for det gjaldt at forsyne huset med lys for hele aaret. Støbningen foregik efter slagtetiden, og var gjerne igang ved slutningen af november; ifølge gammel bondepraktika var Karimesse merkedagen for lysestøbningen. Det heder om Kari med rokken, at hun spinder lyseveger til jul, og er det den dag klart veir, bliver det smukke julelys.

Hvordan lysestøbningen foregik i Gudbrandsdalen, fortæller Ivar Kleiven: „Man hængte de af løsspundet hamp tvundne veger (ljøs-rak) paa en ten (ljøs-tein), 6—8 paa hver ten, og dyppet dem ned i en standkjerne eller stamp med smeltet talg. Talgen holdtes smeltet over koghed vand, som stadig fornyedes, og neddyppningen af de paa tenerne hængende rak fortsattes, indtil lysene fik den ønskede tykkelse. Hver neddyppning afsatte et tyndt talglag, som størknede og blev fast om nogle minutter.“

Den samme maade brugtes ogsaa i Sætedalen, og gamle statsraad Liestøl har i anledning af udarbejdelsen af denne bog fortalt følgende om lysestøbningen i hans hjembygd: „Um hausten etter slagtetidi støypte dei ljøs. Dei gjorde veika, som hek paa ein pinne. Pinnen var tyk som eit penneskift. Dei kalla dei ljøseteina. Dei vart gøymde og bruka aar etter aar. Dei hadde paalag 6 veika paa kvar tein. So slo dei sjoande vatn i ein haage trekopp —

ei tjerne eller sligt — og so brædde dei talg og slo i. Dei duppa veikane ned i, og deretter hengde dei over ein kopp med kaldt vatn i botnen eller i ei grind eller slikt for aa kjøla dei. Naar dei hadde støypt dei store ljøsi, so støyptes nokre smale ljøs, som dei kalla „daasa“. Dei var til aa bera med seg og lysa i kjellaren og ellers andre stader.“

Disse daarligere talglys kaldtes i Gudbrandsdalen „gangljøs“, med tydelig henpegen paa deres brug. Til dem anvendte man daarligere talg og simplere veger af haardt tvundet strygarn, og de allertarveligste „gangljøs“ bestod gjerne af en grov vege dyppet i talgen nogle faa gange. Enkelte husmødre, beretter Ivar Kleiven, kunde lave disse slags lys af saa lange veger, at de rullede op i et større nøste, som man gik med i haanden og afvikledes, efterhvert som vegen fortæredes. Enkelte blandet ogsaa trankvae i talgen til disse tynde ganglys, og til veger blev ikke sjelden benyttet de tykke „falder“, kanter, af udslidte strielagener eller strieundertøi.

Fra Hardanger meddeler sogneprest O. Olafsen, at man der i gamle dage pleiet at lave tre slags lys, tre kvaliteter. De allertarveligste af affaldstalge var tynde og usle praase, den store mængde var støbelys af almindelig kvalitet, og endelig de allerbedste, rigtig store og tykke lys, som var bestemt til brug ved særlige anledninger, ved

fester og kirkelige høitider. Saaledes støbtes særlige julelys, et for hvert af husets børn, og undertiden et stort, tykt, tregrenet Hellig-tre-kongers lys.

Ved en noget mere udviklet form af lyestøbning brugtes et særlig bord indrettet for støbningen. Folkemuseet har et saadant fra Ulefos (fig. 228). Forskjellen fra den støbning, som ovenfor er skildret, ligger egentlig bare deri, at man istedetfor at fæste vegerne paa lange tener, fæstet dem i en kreds paa undersiden af endel runde plader, forsynet med haandtag. Pladerne kunde ved haandtagene hænges op langs bordets rand, hvor spigere var indslaaet. Naar alle plader var forsynet med veger, tog man dem en for en, dyppede vegerne i den smeltede talg og hængte dem saa paa bordet til tørring. Idet man saaledes stadig skiftet, kunde der være en plade med veger mere end der var plads til paa bordkanten; thi man holdt stadig en af dem i haanden over talgbøtten. Paa det afbildede bord er der plads til at hænge 12 saadanne plader, men det hele sæt udgjøres af 13 plader.

Et talglys, støbt paa denne maade ved gjentagne neddybninger af vegen i smeltet talg, er afbildet som fig. 229. Siden stearinlysene blev billige, er jo talglys gaaet hurtig af brug; det er allerede nu en sjældenhed at træffe dem.

Den gamle lyestøbning blev i nyere tid tildels afløst af „formning“; i Gudbrandsdalen kom formning i brug antagelig omkring midten af det 18de aarhundrede, men formaede ikke her eller paa landsbygden i det hele at fortrænge den gamle maade at støbe lys paa. I byerne derimod var formning meget udbredt. Den foregik saaledes, at der i en lyseform af tin blev stukket en vege, og derpaa hældtes smeltet talg ned i formen, som derpaa fik sin afkjøling i vand. Man sparte meget arbeide, men maatte anskaffe lyseformer (fig. 230); den gamle støbemetode krævet jo ikke andet end en tilspikket pinde.

„Formelys“ var finere og bedre end de andre, de som efter den standkjerne, hvori de blev dyppet, kaldtes „kjinnljøs“ paa somme steder. Enkelte steder støbtes imidlertid et eget slags formelys, hvis tilberedelse tandlæge Sandvig beskriver saaledes: Man tog luftrøret af et slagtet dyr, vaskede og tørrede det, satte en lintande ind i midten og støbte saa talgen ind fra den ene ende. Disse lys var grovere end almindelige talglys og brugtes især ved høi-

tidelige anledninger. Efterhvert som lyset brændte ned, maatte luftrørets haarde kant skjæres bort.

Vegerne var som nævnt oftest af hamp eller lin, men ogsaa plantemarv benyttedes, hvad tidligere er nærmere omtalt, og man fik da de saakaldte „vandlys“.

Den talg, som medgik til husets behov for lys, fik man for det meste af sin egen slag; der var steder, hvor man havde talg tilovers, og steder, hvor man ikke havde nok. Vestlandets store faareavl skaffede der overflod paa talg, Østlandet derimod havde for lidet, og talg bliver derfor en noksaa almindelig udførselsvare, f. eks. fra Hardanger, hvor man paa en gaard slagtede 8—10—12 fede faar hver høst. Da Kongsberg-reiserne over Hardangerviddens begyndte i det 17de aarhundredes midte, var talg blandt de varer, som kløvedes paa hesteryggen over fjeldet, beretter Olafsen, og prisen var i hans hjembygd for halvhundrede aar siden 6 skilling, medens smørret kostede 9—10 skilling.

Af gamle regnskabsbøger og husholdningsbøger for en bergensk borgerfamilie sees, at 1 vog (= 18 kg.) talg i 1829 betaltes med 6 daler, og der blev givet 10 skilling for at støbe 12 mark lys. I midten af det 19de aarhundrede var prisen i Bergen for 12 mark formelys 1 daler, i smaakjøb betaltes 9—10 skilling for en mark formelys. En flaske lampetran kostede ved den tid 12—15 skilling, men tranprisen ahang af fiskeriernes udbytte, og var langt mere vekslende end talgprisen.

Talglyset var saaledes ikke nogen billig vare. Hverken i bondens stue eller borgerens hjem brændtes talglys til overflødighed. I fattigere hjem aldrig til hverdags og selv i mere velstaaende hjem sjelden mere end ét lys. Men var der fest i huset, skulde lysene frem, og aldrig maatte de mangle ved aarets største høitid, julen. Til julelysene knyttedes megen overtro, varsler blev taget af dem, og svartekunster øvet; julelysene blev i senere tider anvendt paa mest de samme sæt som i middelalderen de viede vokslys. Men hvordan man for etpar hundrede aar siden betragtet forholdet mellem vokslys og talglys, faar man et morsomt indblik i ved følgende dialog i Holbergs „Barselstuen“, 2. scene af 3. akt:

Barselkonen: — — Saa snart jeg falder i søvn, har jeg strax forskrækkelige drømme; hvoraf kan det komme, Anne?

Anne Signekielling: Brænder Madamen voxlys eller tællelys om natten?

Barselkonen: Jeg brænder voxlys.

Anne: Der har vi det. Hvad mener I drømme er andet end geyster, som forekommer folk i søvne? Det eneste, hvormed man fordriver saadanne onde geyster, er ved røgen af tællelys; derimod løber de efter voxlys. Hvoraf mener I vel det kommer, at det spøger saa meget i kirkerne, af andet end at man der brænder voxlys? Jeg vil forbinde mig til at jage en hel million svævende geyster bort med en prose (praas).

Fig. 229.
Støbt talglys.
N. F.

Fig. 230.
Lyseform af tin.
N. F.

Fig. 231. Pistolformet fyrtøi. N. F.

Fig. 236. Pung med fyrstaal.

Før jernet blev kjendt, var det en besværlig og ofte vanskelig sag at frembringe ild. Man maatte da, som mange vilde folkeslag endnu er henvist til, gnide to træstykker mod hinanden eller dreie en kjæp i et stykke træ, indtil der ved friktion fremkom ild.

Denne urgamle fremgangsmaade har været brugt i vort land helt ned til vore dage, men har i den historiske tid omtrent udelukkende været anvendt i overtroisk øiemed. Det kaldtes at gnide nødild. Naar kvæget blev sygt, tændte man ved nødild nogle baal og drev kjørene mellem baalene, saa røgen drev over dem; et andet middel for syge dyr

Fig. 232.

Fig. 233.

Fystaal N. F. 232 almindelig form, 233 sjelden form med gennembrudt midtstykke. Navne-initialer og aarstallet 1741.

var ifølge svartebogen at brænde dem i venstre side med nødild. Slog fiskelykken fejl, kunde man gjøre not og garn „fiskne“ eller „fiskelige“ ved at drage træild over dem, som det kaldtes, det vil sige, man drog et taug over et træ saalænge, at der ved filingen fremkom gnister.

Jernets opdagelse er et af de største kulturfremskridt, som nogensinde er gjort, og ikke mindst betydning for det daglige liv var den opdagelse, at hærdet jern slog gnister mod flint. Ildstaalet var for jernalderen af samme indgribende betydning som fyrstikkens opfindelse for vor tid.

Fig. 234. Fyrstel med aarstal 1789. N. F.

Det gjorde det mulig at bære med sig et enkelt hændig lidet redskab til paa kort tid at frembringe ild. Ildstaalet vandt allerede længe før den historiske tid stor udbredelse i Norden, og meget ofte findes det i vore jernaldersgrave. Dets form var i den ældste tid ikke forskjellig fra senere tiders: et stykke staal af længde som en finger omtrent og større eller mindre bredde — det var grundformen; enderne smalnet ofte sterkt til og bøiedes tilbage, hvad der paa samme gang havde den praktiske nytte, at det gav bedre greb

9 — Lys og Lysstel.

paa ildstaalet, og den fordel, at bøiningen kunde varieres i forskjellige mønstre, saa ildstaalet fik en enkel udsmykning. Den vanligste form sees paa fig. 232.

Gnisterne, som fremkom, naar man slog staalet mod et stykke flint, maatte falde i et let antændelig stof, og dette fandt man i knusken, den tørrede trætop, som vokser saa almindelig paa gamle birketrær. „Naar man saa skulde have ild — forklarer en bygdebeskrivelse — tog man flint, lagde en smule af denne knusk paa flinten og holdt begge dele mellem tre fingre paa venstre haand, medens man med et ildstaal i høire haand slog til, saa gnisterne fløi mod knusken og fængede, hvorpaa man lagde knuskesmulen mellem to bløde kul og blæste, til der blev lue, saa en spaan kunde antændes.“

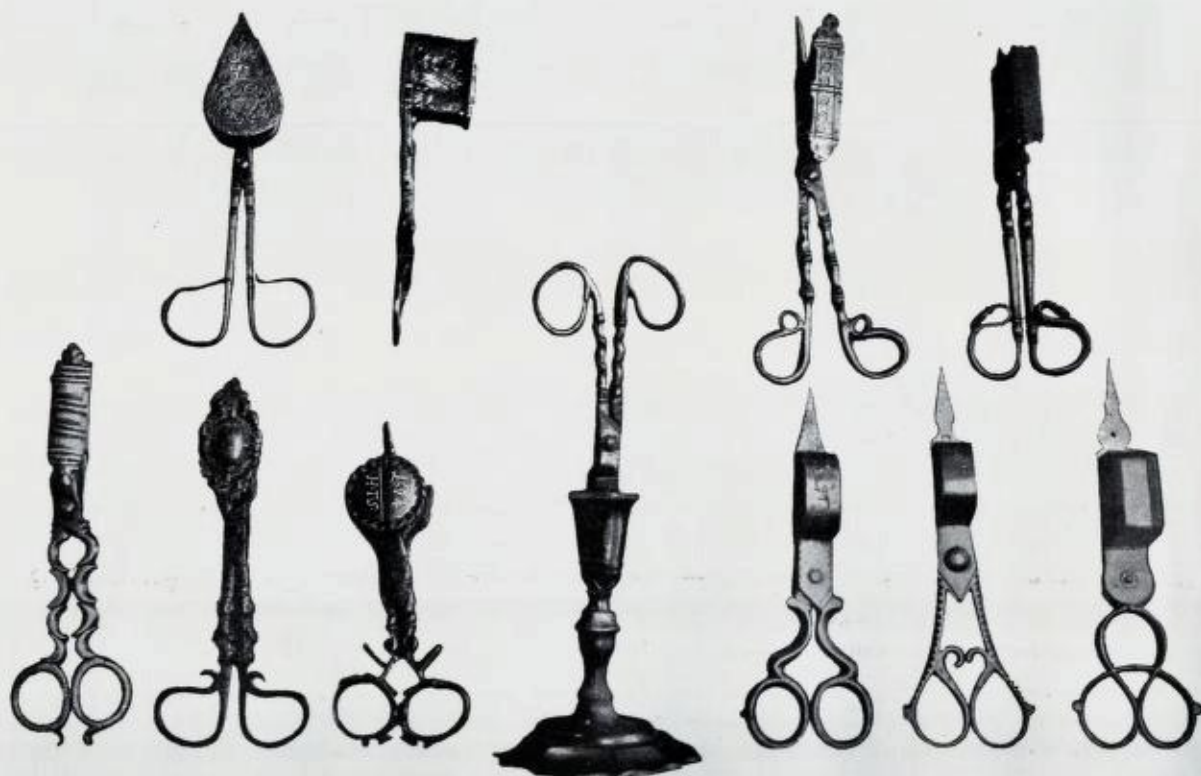
Opfindelsen af krudtet ledede til opfindelsen af flintelaasen paa ildvaaben. Laasen bestod af en hane, hvori et

Fig. 235. Bundt af svovlstikker. N. F.

stykke flint var klemt fast, og som spændtes ved en stram fjær; naar den saa blev aftrukket, slog flinten mod en staaipande, gnisten faldt i fængkrudtet paa panden, og dette tændte krudtladningen. Fra vaabnet gik flintelaasen over til et husredskab, et fyrtøi, som ofte bar vidne om sin oprindelse ved sit pistolformede skjæfte. (Fig. 231.)

Ogsaa andre former for fyrtøi blev anvendt. Meget almindelig var i senere tid smaa æsker, hvor der foruden løs ildstaal eller fast flintelaas ogsaa var plads for et par flintestykker, lidt knusk og kul, og nogle træstikker. Lettere antændelige blev stikkerne, naar de ytterst forsynes med et overtræk af svovl, og til disse svovlstikker anvendtes ikke knusk og kul, men derimod brændte, forkullede linfiller, som laa under et laag i et eget rum af fyrstellet (fig. 234). Fra svovlstikkerne (fig. 235) udgik vore fyrstikker, den kemiske videnskabs kanske allerstørste praktiske resultat i vor tid. De gamle punge for fyrtøi (fig. 236), som engang var saa hændige at have i lommen, forekommer os høist primitive og tungvindte i sammenligning med en æske fyrstikker.

Lysesakse. N. F. Fig. 237—240 øvre række. Fig. 241—247 nedre række.

Lysesaksen er et meget gammelt redskab. Allerede i Mosebøgerne finder vi den omtalt. Men selv i den senere middelalder var den nok saa sjelden forekommende, og blev først i den nyere tid mere almindelig. Til kirkelig brug havde man dog lysesakse, som paa oldnorsk har flere benævnelser: sjelden ljósasöx, oftest kertaklofi, undertiden skarbitr eller skari. I sidste halvdel af 16de aarhundrede begyndte her i Norden folk i de høieste samfundslag at anskaffe sig lysesakse af sølv. Kristian den 4. fik som ung tre stykker af forgyldt sølv, hver paa tolv lod, og hans bror Ulrik havde i sit store sølvservice to lysestager og en lysesak. Borgerfolk fulgte standsfolk efter i den nye skik og anskaffet sig lysesakse af malm eller messing. Disse ældste sakse har udprægede renæssance-former, og to gode eksempler fra Folkemuseets samling er fig. 237-238. Den første har pæreformet beholder, hvori den afklippede lysetanne opsamles, og paa beholderens dæksel er graveret aarstallet 1586. Den anden saks er indkommet til museet fra Hadeland, og er af en sjelden type med eiendommelige store figurrelieffer paa beholderens side. Et mandspoltræt med stor pibekrave om halsen, ikke ulig Filip 2, udfylder den ene side; den anden side er smykket med en fremstilling af den hellige Katarina, som kjendes ved hendes helgenattributer sverdet og det afbrukne marterhjul, og endelig sees paa beholderens smalside en relief-fremstilling af en nøgen menneskeskikkelse, som synes at rette en dolk mod sit bryst.

Motiverne for renæssance-saksenes figurfremstillinger er ofte mytologiske — Bellona, Medusahovedet, Perseus — eller bibelske: Adam og Eva ved Kundskabens træ; andre motiver er løvehoved, landsknægt, drager, fantasidyr, vase med ranke o. a. Saksenes arme er gjerne enten spinkle med et sværere balusterformet midtstykke eller kraftigere med karyatiderelieffer, som f. eks. paa fig. 242. Beholderen er oftest pæreformet eller aflang firkantet.

Endnu i første halvdel af 17de aarhundrede var lysesaksen forholdsvis sjelden i Norden, selv blandt den høieste adel. Et karakteristisk vidnesbyrd herom er en optegnelse af en italiener, som mellem 1625 og 1629 besøgte Danmark og hos hertugen af Gottorp iagttog følgende „overordentlig nette skik“, som han spottende kalder det: „Naar lysene under aftensmaaltiderne begynder at brænde dunkelt, saa tager blot en page en af bordknivene, spytter paa den, væder sine fingre paa samme maade, løfter lysestagen op og pudser saa lyset med kniv og fingre, sætter derpaa lysestagen ned igjen og lægger kniven paa sin plads. Alt dette gjøres i hertugens nærværelse.“

Efterhaanden som nu saksene blev almindeligere i løbet af 17de aarhundrede, varieres formerne; renæssancens strengere afløses af barokkens mere bevægede former, beholderne bliver snart ovale, snart runde i omkreds og udbues foroven, armene faar sterkere og friere slyng, og figurfremstillingerne forsvinder. Disse sakse har ytterst paa beholderen en spids, hvad de ældste sakse som oftest nok mangler.

Spidsen, som kunde løbe ganske langt frem, tjente til at purre op i lyset med og at rette tannen, naar den skulde klippes; det var et lidet fremskridt, som engang opfundet viste sig saa praktisk, at det blev bevaret, og spids har derfor saagodtsom alle gode lysesakse senere havt. For at purre i vegen paa lyset eller i en lampe benyttedes tidligere en pinde eller liden ten. Eksempler paa denne tids sakse er fig. 239, hvorpaa aastallet 1663, og den yngre fig. 243 med aastallet 1694.

Rokoko-sakse er forholdsvis sjeldne. De er oftest forsynet med tre smaa fødder, hvorpaa saksen hviler, naar den lægges ned; dette var ogsaa et fremskridt, som senere tider har holdt fast ved; thi det hindret saksen fra at sætte talgflekker paa bord og bordteppe, naar man lagde den fra sig efter benyttelsen. Baade fig. 245 af rokoko-type og de yngre former fig. 246 og 247 er forsynet med fødder, alle de ældre derimod er uden. En anden maade at undgaa talgflekker paa bordet var at sætte saksen op i et stativ; en gammel form viser fig. 244, medens den smale bakke af jern eller kobber er en yngre mode, som holdt sig ned

til den tid, lysesaksen gik af brug. Og det skede, da stearinlyset fortrængte talglyset, vegen blev selvbrændende og ingen længer frygtet nogen „tyv i lyset“.

* * *

En funktion, lysesaksen ofte maatte overtage, var den at slukke lyset. Man blæste ikke talglyset ud, naar man kunde undgaa det, for osen af den rygende tanne lugtet ikke bra. Langt bedre var det at kvæle flammen og osen inde i lysesaksens beholder. Men endnu bedre var det at have en egen beholder bare til det brug, en virkelig *lyseslukker*. Den gamle danske benævnelse fra det 16de aarhundrede paa lyseslukkeren var „liusehorn“, hvad dertyder paa, at den formodentlig var gjort af spidsen paa et horn; i saa fald var dens form dengang omtrent den samme som lyseslukkeren fra paryk-tiden, da den vandt sin store udbredelse. Til lyseblakkerterne fra vore oldefædres tid hørte lyseslukkeren med, og ved blakkertens haandtag eller paa den modsatte side af pladen var dens reglementerte plads. Fig. 248.

Fig. 248. Lyseblakkert med lyslukker.

Naar Norsk Folkemuseum har turdet gaa i gang med den økonomisk seet ikke ganske lette opgave at udgive et verk som foranstaaende, skyldes det den heldige omstændighed, at amtmanden i Akershus og politimesteren i Aker med velvillig imødekomenhed har tilladt afholdelsen af et industrilotteri. Dettets plan omfatter nemlig et bestemt antal ekstragevinster. De betydelige midler, som var forudsat at ville medgaa til disse, og som i vort land sjelden vil staa til et museums forføining, fandt styrelsen da at burde benytte som økonomisk grundlag for udgivelsen af et større kulturhistorisk billedverk. Styrelsen havde hertil dobbelt grund. Lotteriet blev foruden at være en uundværlig økonomisk støtte for museet paa denne maade tillige et virksomt middel i arbeidet for en af museets hovedopgaver: til vort folk at bringe kundskab om fortidens liv og udvikling i Norge. Samtidig trodde man, at en literær gevinst som nærværende, vilde være vinderne kjærkommen.

Med disse ord indledes efterskriften til de to første bind af „Gammel norsk kultur“, og de er lige meget paa sin plads i dette, som de vil være det i mulig fremtidige bind af denne serie, hvis maal er at give den første samlede oversigt over vort lands kulturhistorie — bind efter bind — men hvis udgivelse stadig er afhængig af lotteriets fortsættelse.

Museets styrelse skylder derfor at fremføre en ærbødig tak til myndighederne for den iaar givne tilladelse og for den velvilje, hvormed finansdepartementet og kirke departementet har omfattet sagen.

Udgivelsen af nærværende bind kunde af forskjellige grunde først fastslaaes i mai maaned. Et held var det da, at forfatteren allerede sad inde med en del forarbejder og studier til det valgte emne og beredvillig — paa en dags varsel — overtog arbeidet, hvad der med anerkjendelse bør nævnes.

Materialet er, som det vil sees, foruden fra Folkemuseet hentet fra en række andre museer. For al imødekomenhed bedes disse modtage en kollegial tak.

Norsk Folkemuseum, Bygdø i oktober 1907.

STYRELSEN.

2775

THE JOURNAL OF THE
ROYAL ANTHROPOLOGICAL INSTITUTE
OF GREAT BRITAIN AND IRELAND

Volume 100, Part 1, 2000
Number 1, February 2000
ISSN 0022-2949